อนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ
พระเทพสุเมธี

(วิมโล แสวง วีเศษโกสีน)

ค์ที่ ๓ วัดพระศรีมหาธาตุ

ย์ที่ ๔ มีนาคม ๒๕๒๒

ณ ฌาปนสถานกองทัพอากาศ

วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน

อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ

พระเทพสุเมธี

(วิมโล แสวง วิเศษโกสิน)

เจ้าอาวาส องค์ที่ ๓ วัดพระศรีมหาธาตุ

วันอาทิตย์ที่ ๔ มีนาคม ๒๕๒๒

ณ ฌาปนสถานกองทัพอากาศ

วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน

ท่านเจ้าคุณ พระเทพสุเมธี

(แสวง วิมโล)

[illegible]

([illegible])

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านเจ้าคุณพระเทพสุเมธี (แสวง วิมโล) ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพ-มหานคร วันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๒๒ คณะศิษยานุศิษย์ ได้พิจารณาคัดเลือกหนังสือที่จะจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน เห็นว่าหนังสือกรรมานุภาพ เรียบเรียงโดยเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ธมฺมธโร พิมพ์) อดีตเจ้าอาวาสวัดพระศรีมหาธาตุ เรื่องดอกบวกับพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งได้รวบรวมกัณฑ์เทศน์ ของท่านเจ้าคุณพระเทพสุเมธี ที่แสดงในวาระต่าง ๆ เท่าที่รวบรวมได้ ๓ กัณฑ์ รวมจัดพิมพ์เป็นเล่มเดียวกัน

หวังว่าหนังสือเล่มนี้ คงจักเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านและสนใจในธรรมปฏิบัติตามสมควร และวัดพระศรีมหาธาตุซาบซึ้งในความกรุณา ของบรรดาสหธรรมิก ศิษยานุศิษย์และท่านที่เคารพนับถือในท่านเจ้าคุณพระเทพสุเมธี ที่ได้มาร่วมบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย ทั้งที่เป็นส่วนตัว ส่วนคณะ ตั้งแต่วันมรณภาพจนถึงวันพระราชทานเพลิงโดยตลอด จึงขอถือโอกาสอนุโมทนาสาธุการโดยทั่วถึงกันไว้ ณ ที่นี้ด้วย

อนึ่ง ขออำนาจแห่งกุศลจริยาทั้งปวง จงเป็นพลวปัจจัย อำนวยสุขอิฏฐวิบูลย์มนุญผลสัมฤทธิ์แด่ ท่านเจ้าคุณพระเทพสุเมธี (แสวง วิมโล) เจ้าอาวาสวัดพระศรีมหาธาตุตามสมควรแก่คติ-วิสัย จงทุกประการ เทอญ ฯ

คณะศิษยานุศิษย์

๔ มีนาคม ๒๕๒๒

รายนามผู้รับเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ศพพระเทพสุเมธี เจ้าอาวาสวัดพระศรีมหาธาตุ

วัน	เดือน	ปี	รายนาม
๒๕	พ.ย.	๒๑	คณะศิษยานุศิษย์วัดพระศรีมหาธาตุ
๒๖	พ.ย.	๒๑	ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี พล.อ. เกรียงศักดิ์ ชมะนันท์
๒๗	พ.ย.	๒๑	พล.อ.อ. ทวี จุลละทรัพย์
๒๘	พ.ย.	๒๑	นายไกร นางบรรจง บุญญะกิติ และครอบครัว
๒๙	พ.ย.	๒๑	พล.ต. ประมาณ อดิเรกสาร และคณะซอยราชครู
๓๐	พ.ย.	๒๑	พล.อ.อ. เอื้อน เขมะสิงคิ พล.อ.ท. อุสาห์ ชัยนาม
๑	ธ.ค.	๒๑	คณะญาติพระเดชพระคุณพระเทพสุเมธี
๒	ธ.ค.	๒๑	พล.อ.ต. ชลิต จุลโมกข์ และครอบครัว
๓	ธ.ค.	๒๑	พล.อ.ต. สุรยุทธ นิวาศะบุตร
๔	ธ.ค.	๒๑	วิทยาลัยครูพระนคร

วัน	เดือน	ปี	รายนาม
๕	ธ.ค.	๒๑	นางสายใจ นิวาตวงศ์
๖	ธ.ค.	๒๑	พล.ร.ต. กมล กมลนาวิน ร.น.
๗	ธ.ค.	๒๑	นายอารมณ์ นางจารุวรรณ แสงสิงแก้ว
๘	ธ.ค.	๒๑	กรมที่ดิน
๙	ธ.ค.	๒๑	นายพิพัฒน์ นางอุไร วรรณสาธพ
๑๐	ธ.ค.	๒๑	คณะศิษย์ (ทองใบ สุจำนงค์)
๑๑	ธ.ค.	๒๑	คณะแม่ชีวัดพระศรีมหาธาตุ
๑๒	ธ.ค.	๒๑	นายพร นางอำไพ เวทย์วิวรณ์
๑๓	ธ.ค.	๒๑	พระราชธรรมสุธี วัดพระศรีมหาธาตุ
๑๔	ธ.ค.	๒๑	กรมทหารราบที่ ๑๑ รอ. และคณะศิษย์ วัดพระศรีมหาธาตุ
๑๕	ธ.ค.	๒๑	คณะนวกะวัดพระศรีมหาธาตุ ปี ๒๕๒๑
๑๖	ธ.ค.	๒๑	คุณทองขาบ คุณมณฑา คันธโร และบุตรธิดา
๑๗	ธ.ค.	๒๑	คณะลูกเสือชาวบ้านเขตบางเขน
๑๘	ธ.ค.	๒๑	คณะศิษย์กุฏิเบอร์ ๖

วัน	เดือน	ปี	รายนาม
๑๙	ธ.ค.	๒๑	คุณกิตติ, จิตรา ชินธรรมมิตร คุณเอกชัย หอวัง และพี่ ๆ น้อง ๆ
๒๐	ธ.ค.	๒๑	คณะศิษย์ตลาดใหม่ดอนเมือง
๒๑	ธ.ค.	๒๑	สมาคมชาวอุบลราชธานี
๒๒	ธ.ค.	๒๑	คณะสงฆ์ธรรมยุตจังหวัดราชบุรี
๒๓	ธ.ค.	๒๑	คณะวัดอโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ
๒๔	ธ.ค.	๒๑	โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์วัดพระศรี-มหาธาตุ
๒๕	ธ.ค.	๒๑	พระครูวินัยธรกำจัด พระครูปลัดนิคม วัดราษฎรเจริญธรรม จังหวัดราชบุรี
๒๖	ธ.ค.	๒๑	กรมแพทย์ทหารอากาศ
๒๗	ธ.ค.	๒๑	คุณสุดจิตต์ สุระนันท์
๒๘	ธ.ค.	๒๑	พล.อ.อ. พโยม เย็นสุดใจ
๒๙	ธ.ค.	๒๑	พ.ท. หม่อมเจ้าวัฒนานุวัฒน์ วัฒนวงศ์ และหม่อม
๓๐	ธ.ค.	๒๑	บุตร–ธิดาของคุณหญิงสาลีรัฐวิภาค
๓๑	ธ.ค.	๒๑	พล.อ.ต. ประภา นางจิตติพร เวชปาน

วัน	เดือน	ปี	รายนาม
๑	ม.ค.	๒๒	คุณทับทิม เพ็งสว่าง
๒	ม.ค.	๒๒	นายสันติ ทิพยจันทร์
๓	ม.ค.	๒๒	นายประสงค์ นางยิ่งศิริ นิโครธา และบุตรธิดา
๔	ม.ค.	๒๒	คณะตลาดอนุสาวรีย์ บางเขน
๕	ม.ค.	๒๒	สำนักงานที่ดินจังหวัดราชบุรี
๖	ม.ค.	๒๒	นายปรีชา นางมณฑา พานิชวงศ์
๗	ม.ค.	๒๒	ห.จ.ก. นพวงศ์พาณิชย์
๘	ม.ค.	๒๒	พ.อ. ยงยุทธ เนาวังวราห์ และญาติ
๙	ม.ค.	๒๒	คณะพยาบาลสภากาชาดไทย โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์
๑๐	ม.ค.	๒๒	คณะนวกะ ปี ๒๕๐๐
๑๑	ม.ค.	๒๒	โกชิตภัตตาคาร
๑๒	ม.ค.	๒๒	นางดารา บุณยรักษ์ พล.อ.ต. ทวีป บุนนาค และครอบครัว
๑๓	ม.ค.	๒๒	นายแพทย์ประชุม อินทรัมพรรย์ และญาติมิตร

วัน	เดือน	ปี	รายนาม
๑๔	ม.ค.	๒๒	นายประดิษฐ์ คุณบุญพัน วนาพิทักษ์ คุณผ่องพรรณ จันวิทย์ และคณะ
๑๕	ม.ค.	๒๒	นายประดิษฐ์ คุณบุญพัน วนาพิทักษ์ คุณผ่องพรรณ จันวิทย์ และคณะ
๑๖	ม.ค.	๒๒	แม่ชีอบ โชติวัฒนะ และบุตรธิดา
๑๗	ม.ค.	๒๒	พล.อ ต. สุรยุทธ นิวาศะบุตร
๑๘	ม.ค.	๒๒	อาจารย์อรุณ นางอรวรรณ ทีปปาล คุณสุปรีดา กมลเชื้อ
๑๙	ม.ค.	๒๒	คณะศิษย์กุฏิเบอร์ ๖
๒๐	ม.ค.	๒๒	พ.อ. สุดใจ ทองผิว อาจารย์เชิด มุนิกานนท์ และน้อง ๆ
๒๑	ม.ค.	๒๒	พล.อ.ต. วัชระ จุทัยรัศมี
๒๒	ม.ค.	๒๒	คณะวัดบุบผาราม
๒๓	ม.ค.	๒๒	พล.ท. สม ขัตพันธุ์ และครอบครัว คุณเรณู โชติดิลก
๒๔	ม.ค.	๒๒	คณะสามเณรวัดพระศรีมหาธาตุ
๒๕	ม.ค.	๒๒	น.ส. สุธาทิพย์ โยธาประเสริฐ และญาติ

วัน	เดือน	ปี	รายนาม
๒๖	ม.ค.	๒๒	นางเยื้อน ชุมวรานนท์
๒๗	ม.ค.	๒๒	คณะอุบาสกอุบาสิกา ผู้มารักษาศีลอุโบสถ วัดพระศรีมหาธาตุ
๒๘	ม.ค.	๒๒	คณะวัดลำผักชี เขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร
๒๙	ม.ค.	๒๒	กองทัพอากาศ
๓๐	ม.ค	๒๒	เจ้าอาวาสวัดเม็งรายมหาราช จังหวัดเชียงราย
๓๑	ม.ค.	๒๒	นายพีรัตถ์ บุณยรักษ์
๑	ก.พ.	๒๒	พ.ท. เอก นางระเบียบ สินไชย
๒	ก.พ.	๒๒	คณะโรงช้อน (นายพงษ์ศักดิ์)
๓	ก.พ.	๒๒	ร.อ. เกลื่อน สอนไทย และญาติ
๔	ก.พ.	๒๒	คณะวัดมกุฏกษัตริยาราม
๕	ก.พ.	๒๒	พระราชธรรมสุธี วัดพระศรีมหาธาตุ
๖	ก.พ.	๒๒	คุณปริมณ ภูมรานนท์
๗	ก.พ.	๒๒	สำนักงานที่ดินจังหวัดชลบุรี
๘	ก.พ.	๒๒	คุณวรินทร์ อุดมสถาผล

วัน	เดือน	ปี	รายนาม
๙	ก.พ.	๒๒	คณะลูกศิษย์ (ภรรยานายทหารอากาศดอนเมือง)
๑๐	ก.พ.	๒๒	พล.อ. ทวิช เสนีวงศ์ ณ อยุธยา พ.อ. สุรพล เภตระกุล
๑๑	ก.พ.	๒๒	ร.อ สุรชัย อรุณบุตร
๑๒	ก.พ.	๒๒	น.ท. สุขสวัสดิ์ นางเรณู มุตตามระ
๑๓	ก.พ.	๒๒	คณะโสฬสภิกขุ วัดพระศรีมหาธาตุ
๑๔	ก.พ.	๒๒	คณะประสบอุบัติเหตุรถคว่ำกับท่านเจ้าคุณพระเทพสุเมธี และญาติ
๑๕	ก.พ.	๒๒	นายอุดม สังขะทรัพย์
๑๖	ก.พ.	๒๒	คณะศิษย์กุฏิเบอร์ ๖
๑๗	ก.พ.	๒๒	นางละเอียด วงษ์สุด
๑๘	ก.พ.	๒๒	คุณอรุณี อิศรภักดี และญาติพี่น้อง
๑๙	ก.พ.	๒๒	พ.ท. สุชาติ บุณยรักษ์ และครอบครัว
๒๐	ก.พ.	๒๒	สถานีตำรวจนครบาลบางเขน
๒๑	ก.พ.	๒๒	พระปริยัติโมลี และอุบาสกอุบาสิกาสถานีตำรวจนครบาลบางเขน

วัน	เดือน	ปี	รายนาม
๒๒	ก.พ.	๒๒	พล.อ.ต. ศักดิ์ นางดวงพร ธารีฉัตร และคณะ
๒๓	ก.พ.	๒๒	สานุศิษย์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๒๔	ก.พ.	๒๒	พ.ต. วิจารณ์ ใจกว้าง–ครอบครัว และญาติ
๒๕	ก.พ.	๒๒	นายสะอาด บุญเกิด ร.อ. เก่งกิจ อนันต์ภักดี และคณะหมู่บ้าน อ.อ.ป.
๒๖	ก.พ.	๒๒	พระราชญาณดิลก เจ้าคณะจังหวัด ประจวบคีรีขันธ์ (ธรรมยุต)
๒๗	ก.พ.	๒๒	คุณสุดจิตต์ สุระนันท์
๒๘	ก.พ.	๒๒	น.ส. ศิริเพ็ญ เปี่ยมแสง
๑	มี.ค.	๒๒	พระพิภพ ฐิตสาโร และคณะลูกศิษย์ หลวงปู่เล็ก
๒	มี.ค.	๒๒	พระครูพิสณฑ์วิหารกิจ, บริษัทการบินไทย จำกัด น.ต. คงศักดิ์ บัวพิมพ์ ร.น. และครอบครัว
๓	มี.ค.	๒๒	พล.อ.ต. สุรยุทธ นิวาศะบุตร
๔	มี.ค.	๒๒	พระราชทานเพลิง

ประวัติ

พระเทพสุเมธี

พระเทพสุเมธี ฉายา วิมโล นามเดิม แสวง นามสกุล วิเศษโกสิน สัญชาติไทย เชื้อชาติไทย วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร แขวงอนุสาวรีย์ เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร

ชาติภูมิ	เกิดวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ เวลา ๒๐.๐๐ น. ตรงกับวันพุธ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวด ณ บ้านพงสวาย หมู่ที่ ๕ ตำบลพงสวาย อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี นามบิดาพระพิพิธเสน่หา (สด วิเศษโกสิน) นามมารดา นางพิพิธเสน่หา (ฉาก วิเศษโกสิน)
บรรพชา อุปสมบท	บรรพชา เมื่อวันที่ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๙ อายุ ๑๕ ปี ณ วัดตรีญาติ ตำบลพงสวาย อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี อาจารย์ผู้ให้บรรพชา พระธรรมเสนานี วัดสัตตนารถปริวัตร อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

อุปสมบท เมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เวลา ๑๓ น. ตรงกับวันจันทร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๕ ปีวอก ณ พัทธสีมา วัดสัตตนารถปริวัตร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี นามพระอุปัชฌาย์ พระธรรมเสนานี วัดสัตตนารถปริวัตร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

นามพระกรรมวาจาจารย์ พระครูวินัยธรรม อินทร์ วัดสัตตนารถปริวัตร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

นามพระอนุสาวนาจารย์ พระครูอุดมธีรคุณ วัดศรีสุริยวงศ์ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

วิทยฐานะ	พ.ศ.	มัธยมปีที่ ๕
	พ.ศ.	นักธรรมชั้นโท สำนักเรียนวัดบรมนิวาส

	พ.ศ. ๒๔๗๕	เปรียญธรรม ๓ ประโยค สำนักเรียนวัดสุทธจินดา นครราชสีมา
สมณศักดิ์	๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นพระครูศรีมหาเจติยาภิมณฑ์	
	๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นพระวิมลศีลาจาร	
	๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นพระราชญาณเวที	
	๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ เป็นพระเทพสุเมธี	
ตำแหน่งหน้าที่	พ.ศ. ๒๔๘๕	เป็นเลขานุการสังฆนายก รูปที่ ๑
	พ.ศ. ๒๕๐๐	เป็น พระอุปัชฌาย์
	พ.ศ. ๒๕๐๑	เป็น รองเจ้าอาวาสวัดพระศรีมหาธาตุ
	พ.ศ. ๒๕๐๑	เป็น หัวหน้าคณะวินัยธร ภาค ๔

พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็น ประธานกรรมการวัด
พ.ศ. ๒๕๑๗ เป็น รักษาการในตำแหน่ง
เจ้าอาวาสวัดพระศรี
มหาธาตุ
พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็น เจ้าอาวาสวัด
พระศรีมหาธาตุ

พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระเทพสุเมธี อาพาธเป็นโรคเบาหวานมา ๔๐ ปี เศษ เคยผ่าตัดลำไส้ใหญ่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ เนื่องจากลำไส้ใหญ่อักเสบเรื้อรังจนเป็นฝี จากเชื้ออะมีบาและเยื่อบุช่องท้องอักเสบ จากนั้นได้เข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลภูมิพล และโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ โดยมีโรคแทรกซ้อนหลายอย่าง เช่น เส้นโลหิตแข็งโดยทั่วไปเนื้อหัวใจตาย หลอดโลหิตเลี้ยงหัวใจตีบตัน โรคแทรกซ้อนทางระบบประสาท ทำให้เท้าชา ขาไม่มีแรง ไขมันในเส้นโลหิต และกรดยูริคสูง

เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เกิดอุบัติเหตุรถยนต์คว่ำ ที่อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ศีรษะถูกกระแทก ซี่โครงทางด้านขวาหัก ๔ ซี่ คือซี่ที่ ๓ ถึงซี่ที่ ๖ รับการรักษาพยาบาลที่

โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ จนกระทั่งอาการค่อยปกติจึงกลับไปวัด ประมาณเดือนกันยายน ๒๕๒๑ ได้เข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลภูมิพล ด้วยเรื่องหัวใจ และน้ำท่วมปอด ภายหลังออกจากโรงพยาบาลแล้วรู้สึกขาทั้งสองข้างอ่อนแรงมากขึ้น จนเมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๒๑ จึงได้เข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ในระหว่างรักษาตัวอยู่นั้น ลุกขึ้นเดินไม่ไหว ขาไม่มีแรง แต่ยังปัสสาวะได้เองไม่มีอาการแสบขัด แต่จำนวนปัสสาวะน้อยลง ยังกลั้นปัสสาวะได้ อุจจาระปกติ ไม่มีไข้ ได้รับการรักษาด้วยอินสุลินประมาณ ๓๐ ยูนิตต่อวัน ยารักษาระบบหัวใจ และหลอดเลือด โดยได้รับการเอาใจใส่เป็นพิเศษจากรองศาสตราจารย์ แพทย์หญิง คุณหญิงศรีจิตรา บุนนาค คณะแพทย์ พยาบาล โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และโรงพยาบาลภูมิพล เป็นอย่างดียิ่ง จนกระทั่งท้ายที่สุดมีแกงกรีนของนิ้วเท้าข้างซ้าย และชีพจรของเท้าข้างนั้นคลำได้เบากว่าปกติ ประกอบกับโรคแทรกซ้อนทางระบบประสาท ได้ฉีดสีและฉายรังสีภาพ พบว่าเส้นโลหิตแดงที่เลี้ยงเท้าซ้ายแข็งโดยตลอด แพทย์เห็นสมควรตัดนิ้วเท้าซ้ายที่ ๔ ซึ่งตายแล้วออก จากนั้นมีอาการ

ซึมลง มีไข้ เบื่ออาหาร มีระบบติดเชื้อเกี่ยวข้องด้วย ได้ถวายการรักษาโดยให้อาหาร น้ำ ยาปฏิชีวนะ ยาบำรุงหัวใจ ทางหลอดโลหิต จนกระทั่งตอนเช้าวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๑ ก็ถึงมรณภาพด้วยอาการสงบ เนื่องด้วยระบบหัวใจและปอดวายเมื่อเวลา ๐๖.๓๐ น. รวมอายุได้ ๖๗ ปี เศษ

กรรมานุภาพ

ของ

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ วัดพระศรีมหาธาตุ

๏ กรรมานุภาพชี้ ฤทธิ์กรรม
บุญบาปสัตว์ก่อทำ ทั่วหน้า
ย่อมตามติดตัวนำ คุณโทษ สนองแฮ
ให้โง่ฉลาดขลาดกล้า เลิศด้อยพลอยฉงน

ความเบื้องต้น

"เราเกิดมาได้ด้วยอย่างไร ครั้นเกิดมาแล้ว จะเป็นฉันไรหรือจะไปไหนกัน" หากมีปัญหาสอดเข้ามาอย่างนี้ก็พึงเฉลยว่า "เราเกิดมาได้ด้วยกรรมของเราเองนอกจากกรรมของเราจะไม่มีสิ่งอื่นใดเป็นปัจจัยให้เราเกิด เราเกิดมาเป็นอยู่ดีร้ายเพราะกรรมของเรา และเมื่อเราเกิดแล้วก็จำจะตาย แม้ตายแล้วก็จำจะไปดีร้ายตามกรรมของเรา"

เชิญเถิด เชิญมาช่วยกันวิจารณ์เหตุผล และค้นคว้าหาข้อเท็จจริงของกรรมโดยรอบคอบ ซึ่งมีอยู่ในตัวเราให้เห็นแจ้งชัด ตามพระพุทธดำรัสที่ว่า "กรรมเป็นสมบัติของเรา กรรมเป็นมรดกของเรา กรรมเป็นกำเนิดก่อให้เราเกิด กรรมเป็นพวกพ้องที่เราต้องเกี่ยวพัน กรรมเป็นสะพานที่อาศัยไปของเรา เราทำกรรมใดไว้ดีหรือชั่วจะต้องได้รับผลของกรรมนั้น"

พึงทราบว่า ตัวเรานี้เป็นวิปากขันธ์ คือกองผลของกรรมในบุรพชาติ สกลกายเราทุกส่วนมีกรรมตกแต่งและรัดรึงไว้ เหมือนคานรถรั้งรถไว้ทั่วตัวรถ เรากำลังเก็บเกี่ยวผลของบุรพกรรมอยู่ในชาตินี้ และจะต้องเก็บเกี่ยวผลของกรรมที่เราหว่านไว้ทั้งในอดีตทั้งในปัจจุบัน ณ ชาติหน้าโน้นอีก

แต่เราส่วนมากมักจะฉงนกันอยู่ว่า "ไฉน ผู้ทำดีจึงไม่ได้ดี หรือจะได้ดีก็ไม่สมกับทำ หรือกลับได้รับผลร้ายไปเสีย และไฉนผู้ทำชั่วกลับได้ดี หรือควรได้รับโทษแต่หาโทษมิได้เล่า" ดังนั้นเพื่อปลูกศรัทธาคือเชื่อผลของกรรม และเชื่อว่าสัตว์บุคคลมีกรรมเป็นของตนจึงควรศึกษาในเรื่องการบัญญัติกรรม ประเภทของกรรม หน้าที่ของกรรม อำนาจของกรรม และผลของกรรมดังต่อไปนี้

การบัญญัติกรรม

ศาสนาพราหมณ์ถือว่า พระพรหมเป็นผู้ประทานกำเนิดแก่สรรพสัตว์ ได้บัญญัติกรรมของสัตว์โลกว่า "**พรหมลิขิต**" คือชีวิตทุกชีวิตต้องดำเนินตามพรหมลิขิตอันเป็นเส้นทางที่พระพรหมจารึกไว้ และกำหนดคติของสรรพสัตว์ให้ดีเลวแตกต่างกัน

แต่ทางพระพุทธศาสนาถือกรรมเป็นสัจธรรม ที่มีพันธะเกี่ยวพันกับชีวิตของสัตว์บุคคลผู้ทำ และบัญญัติกรรมของสัตว์บุคคลว่า "**กรรมลิขิต**" คือชีวิตทุกชีวิตย่อมดำเนินตามกรรมลิขิต อันเป็นแนวทางที่กรรมของตนได้ขีดเส้นไว้ เมื่อชีวิตใดทำกรรมใด กรรมนั้นจะต้องติดสอยห้อยตามชีวิตนั้นไปทุกแห่งหน เหมือนเงาของตนตามตนไปโดยไม่ขาดระยะ

อะไรเรียกว่ากรรม การทำเรียกว่ากรรม การทำดีเรียกบุญกรรม การทำชั่ว เรียกบาปกรรม แม้สิ่งที่ว่าบุคคลทำก็เรียกว่ากรรม สิ่งที่บุคคลทำเป็นบุญ เรียกบุญกรรม สิ่งที่บุคคลทำเป็นบาปเรียกบาปกรรม แท้จริงเพียงแต่การทำหรือสิ่งที่ถูกทำนั้น ยังไม่เป็นกรรมที่สมบูรณ์ พึงทราบว่า พฤติการณ์เกิดขึ้นทางกาย วาจาและทางใจของบุคคล ซึ่งมีองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ ผู้ทำ ๑ การทำของผู้ทำ ๑ สิ่งที่ถูกทำ ๑

เจตนาของผู้ทำ ๑ นี่รวมเรียกว่ากรรม และเป็นกรรมที่สมบูรณ์

ผู้ทำ องค์ประกอบข้อ ๑ หมายเอาบุคคลผู้มีสติสมบูรณ์ดี รู้สึกผิดชอบชั่วดีไม่วิกลจริต แต่ทำทีเป็นคนวิกลจริต ไม่จัดเข้าในองค์ประกอบนี้ เพราะคนวิกลจริตไม่มีความรู้สึกผิดชอบ ในพระวินัยไม่ปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้วิกลจริต แม้ละเมิดพระพุทธบัญญัติ และในกฎหมายลักษณะอาญา มาตรา ๔๖ ก็บัญญัติว่า "ผู้ใดกระทำผิดในเวลาวิกลจริต อันเกิดแต่สัญญาวิปลาสก็ดี เกิดแต่พยาธิก็ดี ถ้าปรากฏว่ามันไม่อาจรู้สึกผิดชอบหรือยับยั้งได้ในเวลากระทำผิด เพราะวิกลจริตนั้นไซร้ท่านว่าอย่าให้เอาโทษแก่มันเลย"

การทำของผู้ทำ องค์ประกอบข้อ ๒ หมายเอาความประพฤติถูกผิด ทางกายวาจาของผู้ทำที่มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี คือหมายเอาความคิดอ่านเคลื่อนไหวทางใจของผู้ทำ เพื่อหาช่องทางประกอบเหตุให้เกิดผลดีด้วยอำนาจแห่งมโนสุจริต หรือให้เกิดผลร้ายด้วยอำนาจแห่งมโนทุจริตบ้าง หมายเอากิริยาเคลื่อนไหวทางกายของผู้ทำ ลงมือประกอบเหตุให้เผล็ดผลดีด้วยอำนาจแห่งกายสุจริต หรือให้เผล็ดผลร้ายด้วยอำนาจแห่งกายทุจริตบ้าง

หมายเอาการเปล่งถ้อยคำเคลื่อนไหวออกมาทางวาจาของผู้ทำ ให้เผล็ดผลดีด้วยอำนาจวจีสุจริต หรือให้เผล็ดผลร้ายด้วยอำนาจแห่งวจีทุจริตบ้าง

สิ่งที่ถูกทำ องค์ประกอบข้อ ๓ หมาย อาบุญและบาปที่บุคคลผู้มีความรู้สึกผิดชอบพึงทำ, กุศลกรรมบถ ๑๐ ส่วนกายกรรม ๓ คือ เว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากลักฉ้อ และเว้นจากประพฤติผิดในกาม. ส่วนวจีกรรม ๔ คือ เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ และเว้นจากพูดสำรากเพ้อเจ้อ, ส่วนมโนกรรม ๓ คือ ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้ายเขา และเห็นชอบตามคลองธรรม ทั้งนี้จัดเป็นบุญ

อกุศลกรรมบถ ๑๐ ส่วนกายกรรม ๓ คือ ฆ่าสัตว์ ลักฉ้อ ประพฤติผิดในกาม, ส่วนวจีกรรม ๔ คือ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดสำรากเพ้อเจ้อ, ส่วนมโนกรรม ๓ คือ เพ่งเล็งอยากได้ของเขา พยาบาทปองร้ายเขา เห็นผิดจากคลองธรรม, ทั้งนี้จัดเป็นบาป บุญและบาปนี้เอง เรียกสิ่งที่ถูกทำ

เจตนาของผู้ทำ องค์ประกอบข้อ ๔ หมายเอาความจงใจของผู้ทำที่มีความรู้สึกผิดชอบ และมุ่งมั่นทำบุญทำบาปด้วยกายบ้าง ด้วยวาจาบ้าง ด้วยใจบ้าง อันเจตนาที่เกิดขึ้นทางประตูใจ

นั้น ย่อมจูงใจให้คิดนึกเรื่องบุญบาปจนมีฉันทะจะทำบุญทำบาป แล้วชักนำให้เกิดเจตนาทางประตูกาย และเจตนาทางประตูวาจา สั่งผู้ทำให้ลงมือทำบุญทำบาปบ้าง ให้พูดถ้อยคำเป็นบุญเป็นบาปบ้าง โดยลักษณะมีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. สยํ กตมูลกา เจตนา เจตนามีการทำเองเป็นมูลฐาน

๒. อาณตฺติมูลกา เจตนา เจตนามีการบังคับเป็นมูลฐาน

๓. สมฺปชานมูลกา เจตนา เจตนามีความรู้เป็นมูลฐาน

๔. อสมฺปชานมูลกา เจตนา เจตนามีความไม่รู้เป็นมูลฐาน

เจตนาที่ไม่มีใครบังคับหรือชักชวนให้ทำพูดคิดในเรื่องบุญและบาป แต่ลงมือทำเอง พูดเอง คิดเองซึ่งบุญและบาปนั้น จัดเป็นเจตนา มีการทำเองเป็นมูลฐาน

เจตนาที่อาศัยคนอื่นบังคับหรือชักชวนในเรื่องบุญและบาป แล้วทำพูดคิดซึ่งบุญและบาปตามที่เขาบังคับหรือชักชวนนั้น จัดเป็นเจตนาที่มีการบังคับเป็นมูลฐาน

เจตนาที่อาศัยความรู้ว่า นี่บุญ นั่นบาป และนี่ผลของบุญ นั่นผลของบาป แล้วจงใจทำพูดคิดซึ่งบุญและบาปลงไปด้วยทั้งที่รู้ ๆ จัดเป็นเจตนาที่มีความรู้เป็นมูลฐาน

เจตนาที่อาศัยความไม่รู้ว่า นี่บุญ นั่นบาป หรือนี่ผลของบุญ นั่นผลของบาป แต่ก็จงใจทำพูดคิดซึ่งบุญและบาปลงไปด้วยทั้งที่ไม่รู้ไม่มีจัดเป็นเจตนาที่มีความไม่รู้เป็นมูลฐาน

พระพุทธองค์ทรงเรียกเจตนา ที่สั่ง ผู้ทำ ให้คิด ให้ทำ ให้พูดเรื่องบุญและบาปนี่เองว่า เป็นตัวกรรม ดังพระพุทธดำรัสว่า **"เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ ภิกษุ ทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม"** เจตนาส่วนดีเรียกกุศลเจตนา ส่วนชั่วเรียกอกุศลเจตนา สำเร็จเป็นกรรมในประตูทั้ง ๓ คือ เจตนาทางประตูใจเป็นมโนกรรม เจตนาทางประตูกายเป็นกายกรรม เจตนาทางประตูวาจาเป็นวจีกรรม ส่วนดีเป็นกุศลกรรม ส่วนชั่วเป็นอกุศลกรรม

สัญเจตนา ทรงเรียกเจตนาว่าสัญเจตนาบ้าง แจกสัญเจตนาออกเป็นกายสัญเจตนา ความจงใจทำทางกาย วจีสัญ-เจตนา ความจงใจพูดทางวาจา และมโนสัญเจตนาความจงใจคิดน้อมนึกทางใจไปตามประสบการณ์ ดังพระพุทธดำรัสใน

อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต สัญเจตนิยวรรคว่า "ภิกษุทั้งหลายเมื่ออาการเคลื่อนไหวทางกายมีอยู่ สุขทุกข์ภายในก็เกิดขึ้น เพราะกายสัญเจตนาเป็นเหตุบ้าง เมื่ออาการเคลื่อนไหวทางวาจามีอยู่ สุขทุกข์ภายในก็เกิดขึ้น เพราะวจีสัญเจตนาเป็นเหตุบ้าง เมื่ออาการเคลื่อนไหวทางใจมีอยู่ สุขทุกข์ภายในก็เกิดขึ้น เพราะมโนสัญเจตนาเป็นเหตุบ้าง"

พึงทราบว่า กายสัญเจตนาเป็นกายกรรม วจีสัญเจตนาเป็นวจีกรรม มโนสัญเจตนาเป็นมโนกรรม กรรมทั้งนี้แลเป็นเหตุแห่งสุขและทุกข์ สุขเป็นผลของกุศลกรรรม ทุกข์เป็นผลของอกุศลกรรมผู้หวังสุขจึงควรบำเพ็ญกุศล และเมื่อกลัวทุกข์ก็ควรละเว้นอกุศลเสีย

สังขาร ทรงเรียกเจตนาว่าสังขารบ้าง แจกสังขารออกเป็นกายสังขาร ความคิดอ่านปรุงแต่งทางกาย คือทำด้วยกาย วจีสังขาร ความคิดอ่าน ปรุงแต่งทางวาจา คือพูดด้วยปากและมโนสังขาร ความคิดอ่านปรุงแต่งทางใจ คือคิดนึกด้วยใจไปตามประสบการณ์

พึงทราบพระพุทธดำรัสในสูตรเดียวกันนั้นว่า "**เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย บุคคลปรุงแต่งกายสังขารวจีสังขาร**

มโนสังขารของตนให้เป็นปัจจัยเกิดสุขทุกข์ภายในขึ้นแก่ตนเองบ้าง คนอื่นปรุงกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขารของเขา ให้เป็นปัจจัยเกิดสุขทุกข์ภายในขึ้นแก่เขาบ้าง เรารู้อยู่ปรุงกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขารของตน ให้เป็นปัจจัยเกิดสุขทุกข์ภายในขึ้นแก่ตนบ้าง เขาไม่รู้ได้ปรุงกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขารของตน ให้เป็นปัจจัยเกิดสุขทุกข์ภายในขึ้นแก่ตนบ้าง."

ใจความที่ประสงค์ในสูตรนี้ คือกายสังขาร เป็นกายกรรม วจีสังขาร เป็นวจีกรรม มโนสังขารเป็นมโนกรรม และแจกอาการปรุงออกเป็น ๔ คือ ปรุงด้วยตนเอง ถูกบังคับหรือชักชวนให้ปรุง ปรุงเองด้วยรู้ว่านี่บุญนั่นบาป และปรุงเองด้วยไม่รู้ว่านี่บุญนั่นบาป ถือเอาความว่า ทำพูดคิดเองก็เป็นกรรม ถูกบังคับหรือชักชวนให้ทำพูดคิดก็เป็นกรรม รู้ว่านี่บุญนั่นบาป ทำพูดคิดลงไปก็เป็นกรรม แม้ไม่รู้ว่านี่บุญนั่นบาป ทำพูดคิดลงไปก็เป็นกรรม กุศลกรรมเป็นเหตุให้ผู้ทำเสวยสุขเป็นผลอกุศลกรรมเป็นเหตุให้ผู้ทำเสวยทุกข์เป็นผล

ในสารตฺถปกาสินี ท่านแสดงการบัญญัติกรรมไว้ว่า กายกมฺมํ วจีกมฺมญฺจ กมฺมนฺติ ลทฺธิ, มโนกมฺมํอุปฺฆฏฺฏ

กมฺมนฺติ" แปลว่า "กายกรรมและวจีกรรมได้ชื่อว่ากรรม, มโนกรรม ได้ชื่อว่ากึ่งกรรม โดยนัยนี้เจตนาของผู้ทำที่จงใจคิดอ่านเรื่องดีเรื่องชั่วแล้วสั่งให้กายทำดีทำชั่วบ้าง สั่งให้วาจาพูดดีพูดชั่วบ้างโดยตนเองก็ดี โดยถูกบังคับหรือถูกชักชวนก็ดี ทำพูดไปด้วยรู้ว่านี่บุญนั่นบาปก็ดี ด้วยไม่รู้ว่านี่บุญนั่นบาปก็ดี อำนวยสุขทุกข์แก่ผู้ทำ และแก่คนที่เกี่ยวเนื่องกับผู้ทำ ในภพนี้บ้างในภพหน้าบ้าง ในภพต่อ ๆ ไปบ้าง จะมากน้อยหนักเบาแล้วแต่เจตนา จัดเป็นกรรมเต็มที่, ส่วนเจตนาของผู้ทำ ที่จงใจคิดอ่านอยู่แต่ในใจ ไม่แสดงให้ปรากฏออกมาทางกายทางวาจาจัดเป็นกึ่งกรรม

ประเภทของกรรม

เมื่อทราบการบัญญัติกรรมแล้ว พึงศึกษาประเภทของกรรม ซึ่งมีอยู่ ๑๒ เรียกว่ากรรม ๑๒ และแบ่งเป็น ๓ หมวด ๆ ละ ๔ ข้อ โดยการให้ผลตามคราวเร็วและช้าบ้าง ตามกิจของกรรมเป็นส่วนสัดไม่ปะปนกันบ้าง ตามลำดับแห่งกรรมหนักและเบาบ้าง พึงพิจารณาตามหัวข้อดังต่อไปนี้

หมวดที่ ๑ ให้ผลตามคราว

๑. **ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม** กรรมให้ผลในภพนี้ท่านว่าเป็นกรรมแรงทั้งบุญและบาป ให้ผลเร็วทันตาเห็นผู้ทำได้รับผลในชาตินี้เอง ถ้าผู้ทำตายเสียก่อน กรรมของเขาได้ล่วงคราวที่จะให้ผลก็เป็นอโหสิกรรม คือกรรมที่เลิกให้ผล เพราะกรรมอื่นที่เขาทำไว้ก่อนเข้าแย่งรับช่วงให้ผลแทน

๒. **อุปปัชชเวทนียกรรม** กรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดในภพหน้า ซึ่งมีกำลังอ่อนกว่าทิฏฐธรรมเวทนียกรรมจะให้ผลได้ต่อเมื่อผู้ทำ เกิดในภพเป็นลำดับคือชาติหน้าถ้าในชาติหน้ายังไม่ให้ผล แม้ในชาติต่อไปก็ไม่มีโอกาสให้ผลเหมือนกัน เช่นผู้ร้ายฆ่าคนตายได้หลบหนีไปจนล่วงกำหนด ๒๐ ปี เป็นอันพ้นโทษ เพราะกฎหมายยกโทษให้ แม้กรรมนี้ก็เช่นกัน เมื่อไม่ได้โอกาส ให้ผลในชาติหน้า ก็เป็นอโหสิกรรมเลิกให้ผล เพราะมีกรรมอื่นเข้าตัดรอนและชิงให้ผล

๓. **อปราปรเวทนียกรรม** กรรมให้ผลในภพสืบต่อไปซึ่งมีกำลังอ่อนที่สุดอาจให้ผลได้ต่อเมื่อพ้นภพหน้าแล้ว สบช่องเมื่อใดจะให้ผลเมื่อนั้น ไม่จำกัดเวลาว่าจะช้าหรือเร็ว เมื่อผู้ทำยังเกิดอยู่ตราบใด อปราปรเวทนียกรรมนี้ก็ติดตามไปอยู่ตราบนั้น

ไม่เวลาใดก็เวลาหนึ่งไปจนกว่าจะมีกรรมอื่นเข้ารับหน้าที่ให้ผล จึงจะเป็นอโหสิกรรม ท่านเปรียบไว้เหมือนหมาไล่เนื้อ ซึ่งไล่ตามเนื้อทันในที่ใด เป็นต้องเข้ากัดเนื้อในที่นั้น

๔ **อโหสิกรรม** กรรมเลิกให้ผลแล้ว คือหมดโอกาสให้ผลไม่ทัน หรือยังไม่มีช่องทางให้ผล เพราะมีกรรมอื่นที่มีกำลังแรงกว่าเข้าทำหน้าที่ให้ผลอยู่ ตัวอย่างเช่นนักโทษทำผิดหลายคดี ฆ่าคนตายบ้าง ปล้นทรัพย์บ้าง ชิงทรัพย์บ้าง เมื่อถูกลงโทษประหารชีวิตในคดีฆ่าคนตายแล้ว คดีปล้นทรัพย์และชิงทรัพย์ก็เป็นอโหสิกรรมเลิกให้ผลเป็นอันพ้นไปโดยปริยาย หรือองคุลีมาลฆ่าคนตายหลายร้อยศพ ภายหลังได้พบพระบรมศาสดารู้สึกตัวกลับใจรับพระโอวาท ได้บรรลุอรหัตผล กรรมฆ่าคนตายถูกอรหัตผลหักล้างให้กลายเป็นอโหสิกรรมไป

กรรมหมวดที่ ๒ ให้ผลตามกิจ

๕ **ชนกกรรม** กรรมแต่งให้เกิด ซึ่งเป็นเสมือนพระเจ้าผู้สร้างโลก สามารถก่อกำเนิดให้ผู้ทำเมื่อเคลื่อนจากภพหนึ่งไปถือปฏิสนธิในภพอื่น เหมือนบิดาผู้ให้บุตรเกิดต่อนั้นไปสิ้นหน้าที่ ในธาตุเวปักกกรรมสูตรว่า "กมฺมํ เขตฺตํ กรรมทั้งบุญ

และบาปเป็นเนื้อนา วิญญาณํ พีชํ วิญญาณเป็นพืชพันธุ์ ตณฺหา สิเนหํ ตัณหาเป็นเชื้อ (ร่วมกันสร้างภพสร้างชาติ)" ซึ่งก็หมายเอาชนกกรรมนี่เอง

๖ **อุปัตถัมภกกรรม** กรรมสนับสนุน เป็นเสมือนพระเจ้าผู้บำรุงโลก ซึ่งไม่มีหน้าที่แต่งปฏิสนธิ แต่เมื่อชนกกรรมแต่งปฏิสนธิแล้ว จึงเข้าเป็นพวกพ้องรับบำรุงสนับสนุน เหมือนแม่นมช่วยเลี้ยงเด็กที่คนอื่นให้เกิดแล้วกรรมนี้เป็นมิตรกันกับชนกกรรมถ้าดีก็ดีด้วยกัน ถ้าชั่วก็ชั่วด้วยกัน เมื่อชนกกรรมฝ่ายกุศลแต่งปฏิสนธิข้างดี อุปัตถัมภกกรรมฝ่ายกุศลก็เข้าสนับสนุนเพิ่มพูนเด็กที่เกิดให้มีสุข ได้ความเจริญรุ่งเรืองจนถึงที่สุด เข้าในลักษณะว่า "โชติ โชติปรายโน มารุ่งเรือง ไปรุ่งเรือง" แต่เมื่อชนกกรรมฝ่ายอกุศลแต่งปฏิสนธิข้างเลวอุปปัตถัมภกกรรมฝ่ายอกุศลก็เข้าซ้ำเติมเด็กที่เกิดมาให้หายนะล่มจมหนักลง เข้าในลักษณะว่า "ตโม ตมปรายโน มามืดกลับไปมืด"

๗ **อุปปีฬกกรรม** กรรมบีบคั้น คือเป็นข้าศึกต่อชนกกรรม มีส่วนขัดแย้งกันให้เป็นไปตรงกันข้ามเลย เมื่อชนกกรรมแต่งปฏิสนธิแล้ว ก็เข้าบีบคั้นไม่ให้ชนกกรรมอำนวยผลได้เต็มที่

อาจกลับดีเป็นร้ายและกลับร้ายเป็นดีได้ ถ้าฝ่ายหนึ่งเป็นกุศล อีกฝ่ายหนึ่งก็เป็นอกุศลคือชนกกรรมฝ่ายกุศลแต่งปฏิสนธิข้างดี อุปปีฬกกรรมฝ่ายอกุศลก็เข้าบีบคั้นให้อ่อนกำลังลง เข้าในลักษณะว่า **"โชติ ตมปรายโน มารุ่งเรือง กลับไปมืด"** ถ้าชนกกรรมฝ่ายอกุศลแต่งปฏิสนธิข้างเลว อุปปีฬกกรรมฝ่ายกุศลก็เข้าเกียดกันให้ดีขึ้น เข้าในลักษณะว่า **"ตโมโชติปรายโน มามืด กลับไปรุ่งเรือง"** กรรมนี้บีบคั้นผลของอุปปัตถัมภกกรรมก็ได้ เช่นเดียวกันกับบีบคั้นผลของชนกกรรม

๏ ข้างบุญแรงแบ่งบาปให้สาบสูญ
บุญก็พูนเพิ่มให้ดังใจประสงค์
ข้างบาปแรงแบ่งบุญให้ปลดปลง
บาปก็คงวิ่งเข้าเป็นเจ้างาน (สุนทรภู่)

๔ **อุปฆาตกกรรม** กรรมตัดรอน คือ มีส่วนขัดแย้งกันกับชนกกรรรมและอุปปัตถัมภกกรรม แต่มีส่วนเป็นมิตรกันกับอุปปีฬกกรรม เป็นแต่รุนแรงกว่าเช่นอุปฆาตกกรรมฝ่ายกุศลตัดรอนผลของชนกกรรมและอุปปัตถัมภกกรรมฝ่ายอกุศลให้ขาดตอนเลยทีเดียวแล้วเข้าให้ผลแทนที่

กรรมหมวดที่ ๓ ให้ผลตามลำดับ

๙ **ครุกรรม** กรรมหนัก คือ เป็นกรรมหนักที่สุดกว่ากรรมอย่างอื่น ในฝ่ายกุศลหมายเอาสมาบัติ ๘ ในฝ่ายอกุศลหมายเอาอนันตริยกรรม เมื่อกรรมนี้มีอยู่ต้องให้ผลก่อน เหมือนชิ้นเหล็กบ้าง ศิลาบ้าง กระเบื้องบ้าง ไม้บ้าง กระดาษบ้าง ขนนกบ้าง สิ่งอื่นอีกบ้าง ซึ่งคนอยู่บนที่สูงทิ้งลงมา สิ่งใดหนักที่สุด สิ่งนั้นจะตกถึงพื้นก่อน ส่วนสิ่งอื่นนอกนี้จะตกถึงพื้นตามลำดับน้ำหนักของมัน

๑๐ **พหุลกรรม** กรรมชิน คือเป็นกรรมที่เคยทำมามาก ทำมาจนชิน อีกอย่างหนึ่งเรียกว่าอาจิณณกรรมคือเป็นกรรมที่เคยประพฤติมา เมื่อครุกรรมไม่มี กรรมนี้จะต้องให้ผลก่อนกรรมอื่น ท่านเปรียบเหมือนนักมวยปล้ำกัน คนที่มีแรงกว่าว่องไวกว่า ต้องชนะ พูดให้เข้าใจง่ายก็ว่า เมื่อกรรมที่ผาดโผนไม่มี ผู้ทำต้องรับผลของกรรมนี้ แต่ถ้าทำครุกรรม เช่นมาตุฆาตหรือปิตุฆาตต้องรับโทษเพราะครุกรรมที่รุนแรงก่อน ต่อไม่ได้ทำครุกรรม จึงจะต้องรับโทษเพราะพหุลกรรม

๑๑ **อาสันนกรรม** กรรมเมื่อจวนเจียน คือ เป็นกรรมที่ทำในขณะจวนตายเมื่อพหุลกรรมไม่มี แม้กรรมนี้จะมีกำลังกอ่อน

ก็ให้ผลได้ ท่านเปรียบเหมือนโคที่แออัดอยู่ในคอก พอคนเลี้ยงเปิดประตูออก โคตัวที่อยู่ริมประตูคอก แม้เป็นโคแก่ทุพพลภาพก็ออกได้ก่อนที่โคอยู่ในแม้แข็งแรงกว่า

๑๒ **กตัตตากรรม** กรรมสักว่าทำ หมายกรรมเล็กน้อยที่ผู้ทำได้ทำลงด้วยไม่รู้ว่า นี่บุญ นั่นบาป เห็นเขาทำหรือเขาพาทำก็ทำตามเขาไป เข้าในลักษณะว่า **"อสมฺปชานมูลกา เจตนา"** คือเจตนามีความไม่รู้ว่านี่บุญ นั่นบาป เป็นมูลฐาน กรรมนี้เมื่อกรรมอื่นไม่มีจึงจะให้ผล แม้ผลที่กรรมนี้ให้ก็พอดีพอร้าย

อีกอย่างหนึ่ง กรรมนี้ได้แก่กรรมที่ผู้ทำมีเจตนาอย่างหนึ่งแต่ทำไปเกินเจตนา เช่น มีเจตนาเพียงจะเฆี่ยนเขา แต่เขาผู้ถูกเฆี่ยนตาย ในทางกฎหมายจัดเป็นการฆ่าคนตายโดยไม่เจตนาวางโทษเบากว่าฆ่าโดยจงใจ แต่ในทางพระวินัยไม่ปรับเป็นการฆ่าคนตายปรับเป็นเพียงเฆี่ยนฐานทำร้ายร่างกาย

กรรม ๑๒ นี้ เป็นได้ทั้งดีและชั่ว ดีเรียกกุศลกรรม ชั่วเรียกอกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศลและอกุศลทั้งสองอย่างนี้แต่ละอย่างเมื่อเกิดขึ้นทางใจเรียกมโนกรรม แสดงออกทางกายเรียกกายกรรมแสดงออกทางวาจาเรียกวจีกรรม ใจเป็นกุศลมีอโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นมูลฐานนำให้คิดดีเป็นมโนสุจริต

ให้ทำดีเป็นกายสุจริต ให้พูดดีเป็นวจีสุจริต ใจเป็นอกุศลมีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นมูลฐานนำให้คิดชั่วเป็นมโนทุจริต ให้ทำชั่วเป็นกายทุจริต ให้พูดชั่วเป็นจีทุจริต

เพื่อจะห้ามความเห็นสับปลับแห่งกรรมนั้น ท่านจึงจำแนกกรรมเป็นต่างอย่างเช่นนี้ เพราะคนหนึ่งทำกรรมไว้ทั้งบุญและบาปกรรม ต่างอย่างนั้น แต่ละอย่างให้ผลตามคราวที่ได้ช่อง หรือหลายคนทำกรรมอย่างเดียวกัน แต่ได้ผลยิ่งหย่อนกว่ากัน บางคนทำกรรมอย่างหนึ่งไว้แล้ว ยังไม่ปรากฏว่าได้รับผลของกรรมนั้นจนตาย บางคนได้รับผลที่ไม่ปรากฏว่า เพราะได้ทำกรรมอะไรไว้ถ้าผู้ทำไม่คำนึงให้รอบคอบก็อาจเห็นเป็นสับปลับไม่ได้จริง เมื่อเข้าใจการจำแนกกรรมอย่างนี้แล้ว จะได้มั่นอยู่ในศรัทธาเชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม และเชื่อว่าสัตว์บุคคลมีกรรมเป็นของตน ประพฤติตนอยู่ในคลองธรรมสืบไป

หน้าที่ของกรรม

กรรมโดยประเภทดังกล่าวมานั้น เมื่อบุคคลทำแล้วไม่ตกเรี่ยเสียหายไปไหน จะมากน้อยก็ติดสอยห้อยตามผู้ทำเป็นเงาตามตัว และมีหน้าที่เป็นสมบัติของผู้ทำบ้าง มีหน้าที่เป็นมรดก

ของผู้ทำบ้าง มีหน้าที่เป็นกำเนิดของผู้ทำบ้าง มีหน้าที่เป็นพวกพ้องของผู้ทำบ้าง มีหน้าที่เป็นสะพานอาศัยไปของผู้ทำบ้าง รวมเป็น ๕ หน้าที่ด้วยกัน คือ

๑. กมฺมสฺสโก ผู้ทำกรรมมีกรรมเป็นของตนคือ กรรมรับหน้าที่เป็นสมบัติ หรือเป็นกรรมสิทธิของผู้ทำโดยเฉพาะ ไม่ทั่วไปแก่คนผู้ไม่ได้ทำ แม้ผู้ทำจะแจกแบ่งแก่กันและกัน หรือโจรจะแย่งชิงวิ่งราวจี้ปล้นเอาก็หาได้ไม่ พึงเห็นการอ่านหนังสือออกเป็นตัวอย่างคือ การอ่านหนังสือออกเป็นสมบัติของผู้เรียนหนังสือเท่านั้น และผู้เรียนหนังสืออ่านออกแล้ว จะแจกแบ่งการอ่านออกแก่ผู้ไม่เรียนหาได้ไม่ แม้วิชาแขนงอื่นก็เหมือนกัน

ความรู้ย่อมเป็นสมบัติของผู้ศึกษา ผู้มีความรู้มากอยู่ที่ศึกษามาก ผู้มีความรู้น้อยอยู่ที่ศึกษาน้อย และจะแบ่งความรู้ที่ตนมีอยู่แก่ผู้อื่นให้เขามีความรู้ขึ้นโดยไม่ศึกษาหาได้ไม่ ชั้นที่สุดแต่การกินข้าว ความอิ่มย่อมเป็นของคนกิน จะกินแทนกันโดยให้ความอิ่มของผู้กินเป็นของคนไม่ได้กินจะได้ไฉน กรรมที่เป็นสมบัติของผู้ทำก็เช่นนั้น ย่อมปรากฏเป็นรอยจารึกประทับใจของผู้ทำให้เกิดโสมนัสหรือโทมนัสอยู่ทุกขณะที่รำลึกถึง

เป็นอันว่า กรรมที่เราทำแล้วต้องเป็นกรรมสิทธิของเรา เราทำกรรมดีย่อมเป็นดีอยู่ในตัวเรา และแสดงลักษณะดีออกมาให้คนอื่นเห็นว่าเราเป็นคนดี แม้เราจะทำกรรมชั่วก็เป็นชั่วอยู่ในตัวเรา และแสดงลักษณะชั่วออกมาให้คนอื่นเห็นว่าเราเป็นคนชั่ว หรือเมื่อเราทำกรรมใดแล้ว จะโอนกรรมนั้นให้คนอื่นเป็นผู้รับคุณและโทษแทนเราก็หาได้ไม่ เพราะเป็นสมบัติติดเนื่องอยู่ในตน ต้องติดสอยห้อยตามเราเป็นเงาตามตัวทุกฝีก้าวได้ในพระพุทธภาษิตว่า

"อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ ยํ มจฺโจ กุรุเต อิธ
ตญฺหิ ตสฺส สกํ โหติ ตญฺจ อาทาย คจฺฉติ
ตญฺจสฺส อนุคํ โหติ ฉายาว อนุปายินี"

"บุคคลทำกรรมใดที่เป็นบุญและเป็นบาปทั้งสองประการไว้ในโลกนี้ กรรมนั้นเทียวย่อมเป็นของเขาเอง เขาต้องรับเอากรรมนั้นแลไป และกรรมนั้นต้องติดตามเขาเหมือนเงาตามตัว"

◎ ทำบุญละบาปให้ ชื่นอุรา
ย่อมเกิดสุขหรรษา ค่ำเช้า
ดับชีพล่วงลับตา สู่โลก หน้าแฮ
โสมนัสจักเต้า ติดต้อยตามสนอง

๒. กมฺมทายาโท ผู้ทำกรรมมีกรรมเป็นมรดก คือ กรรมทำหน้าที่เป็นมรดกจะดีเลวย่อมมีรอยปรากฏเหมือนดวงตรา ดังคำโบราณว่า " ปากเป็นเอก เลขเป็นโท หนังสือเป็นตรี ชั่วดีเป็นตรา " การ ทำบุญ ทำบาป เป็น เหมือน ประ ทับตรา ดวงตรามีลวดลายดีเลวเป็นอย่างใด เมื่อประทับ ตราลงแล้ว รอยประทับย่อมปรากฏลวดลายดีเลวเป็นอย่างนั้น

แม้การทำบุญทำบาปก็เช่นกัน ต้องเป็นบุญเป็นบาปอยู่แก่ตัวผู้ทำเอง ผู้ทำบุญมีหน้าที่รับผลของบุญ ผู้ทำบาปมีหน้าที่รับผลของบาป จะเปลี่ยนแปลงเป็นอื่นหาได้ไม่ โดยเฉพาะผู้ทำบาปแล้วกลัวทุกข์ จะหนีซุกซ่อนตัวอยู่ในอากาศกลางหาว หรือในท่ามกลางมหาสมุทร หรือหลบอยู่ในซอกเขาที่ลึกลับ ก็จะหนีผลของบาปที่ตนทำแล้วไม่ได้ เพราะที่ลับในโลกนี้ไม่มีสำหรับให้คนทำชั่วหลบซ่อนอยู่เลย พึงเห็นในพระพุทธดำรัสว่า " นตฺถิ โลเก รโห นาม ปาปกมฺมํ ปกุพฺพโต ชื่อว่าที่ลี้ลับหามีอยู่ในโลกสำหรับคนผู้ทำบาปไม่ " และพึงพิจารณาข้อเท็จจริงจากพระพุทธดำรัสนี้อีกว่า

" ยาทิสํ วปเต พีชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ
กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ "

" ผู้ทำดีย่อมได้ผลดี ผู้ทำชั่วย่อมได้ผลชั่ว
เหมือนหว่านพืชเช่นใด ก็ได้รับผลเช่นนั้น "

◎ อันปวงกรรมทำไว้ในปางหลัง
เป็นพืชยังปางนี้ให้มีผล
หว่านพืชดีผลดีมีแก่ตน
หว่านพืชชั่วกลั้วผลที่ข้นแค้น
◎ อันความจริงข้อนี้มีมาแล้ว
ไม่คลาดแคล้วเป็นอื่นทุกหมื่นแสน
จะเปลี่ยนชั่วให้ดีมีมาแทน
ถึงแม้นแมนแม่นไม่เปลี่ยนได้เอย

(นิทานเวตาล)

◎ ฟักแฟงแตงเต้าถั่ว งายล
หว่านสิ่งใดให้ผล สิ่งนั้น
ทำทานหว่านกุศล ผลเพิ่ม พูนนา
ทำบาปบาปซั้นซั้น ไล่เลี้ยวตามตน

(โลกนิติ์)

คนผู้มีกรรมดีเป็นมรดก ย่อมอยู่เป็นสุขมีอิสระเสรีในโลกเพราะเป็นคนบริสุทธิ์ไม่มีหนี้ติดตัว ไม่มีความชั่วอันจะต้องเสียดอกเบี้ย ไม่มีข้อพิรุธอันจะต้องถูกทวงไม่มีโทษทุกข์เดือดร้อนติดตัวอันจะต้องถูกตามตัว และสิ้นชีพแล้วไปสู่สุคติไม่ต้องถูกลงโทษ

ส่วนผู้มีกรรมชั่วเป็นมรดก ย่อมอยู่เป็นทุกข์ในโลกเพราะเป็นคนเศร้าหมอง ต้องมีหนี้ติดตัวรุงรัง ต้องเสียดอกเบี้ยคือเงื่อนงำอำพรางปกปิดความชั่วไว้ เพื่อไม่ให้เขารู้พฤติกรรมที่ชั่วของตน ต้องถูกทวง คือ มีข้อพิรุธอันจะตำหนิ ต้องถูกตามตัวคือมีโทษทุกข์เดือดร้อนติดตัวไปทุกแห่งหน และต้องถูกลงโทษ คือสิ้นชีพแล้วไปเกิดในนรกบ้าง ในวิสัยแห่งเปรตบ้าง ในภพแห่งอสุรกายบ้าง ในกำเนิดดิรัจฉานบ้าง

๓. กมฺมโยนิ ผู้ทำกรรมมีกรรมเป็นกำเนิด คือกรรมทำหน้าที่เป็นพระเจ้าผู้สร้างโลก ก่อกำเนิดให้ผู้ทำเกิดขึ้นมาเหมือนบิดายังบุตรให้เกิด บุญซึ่งหมายเอากุศลกรรมบถ ๑๐ ฝ่ายกายกรรม ๓ ฝ่ายวจีกรรม ๔ ฝ่ายมโนกรรม ๓ ก่อกำเนิดให้ผู้ทำเกิดในสุคติ เป็นมนุษย์บ้าง เป็นเทวดาบ้าง เป็นพรหมบ้าง

ฝ่ายกายกรรม ๓ คือ เว้นฆ่าสัตว์ มีอโลภะ อโทสะ หรืออโมหะเป็นมูลฐาน, เว้นลักฉ้อ มีอโลภะ อโทสะ หรืออโมหะเป็นมูลฐาน และเว้นประพฤติผิดในกาม มีอโลภะ อโทสะ หรืออโมหะ เป็นมูลฐาน

ฝ่ายวจีกรรม ๔ คือ เว้นพูดเท็จ มีอโลภะ อโทสะ หรืออโมหะเป็นมูลฐาน, เว้นพูดส่อเสียด มีอโลภะ อโทสะ หรืออโมหะเป็นมูลฐาน, เว้นพูดคำหยาบ มีอโลภะ อโทสะ หรืออโมหะเป็นมูลฐาน, และเว้นพูดสำรากเพ้อเจ้อ มีอโลภะ อโทสะ หรืออโมหะ เป็นมูลฐาน

ฝ่ายมโนกรรม ๓ คือ อนภิชฌา ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีอโลภะเป็นมูลฐาน อพยาบาท ไม่คิดปองร้ายเขา มีอโทสะเป็นมูลฐาน, และสัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม มีอโมหะเป็นมูลฐาน

บุญฝ่ายมนุษยธรรม อย่างต่ำศีล ๕ อย่างกลางศีล ๘ อย่างสูงกุศลกรรมบถ ๑๐ นำผู้บำเพ็ญให้ไปเกิดเป็นมนุษย์

บุญฝ่ายเทวธรรมคือ หิริโอตตัปปะ สุจริต ๓ และสันติ แต่งผู้ปฏิบัติให้ไปเกิดเป็นเทวดา

บุญฝ่ายพรหมธรรม คือ พรหมวิหาร ๔ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ แต่งผู้ประพฤติให้ไปเกิดเป็นพรหม

ส่วนบาปซึ่งหมายเอาอกุศลกรรมบถ ๑๐ ฝ่ายกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ และมโนกรรม ๓ แต่งกำเนิดให้ผู้ทำเกิดในทุคติ เป็นสัตว์นรกบ้าง เป็นเปรตบ้าง เป็นอสุรกายบ้าง เป็นสัตว์ดิรัจฉานบ้าง

กายกรรม ๓ คือ ฆ่าสัตว์มีโลภะ โทสะ หรือโมหะเป็นมูลฐาน ลักฉ้อ มีโลภะ โทสะ หรือโมหะเป็นมูลฐานและประพฤติผิดในกาม มีโลภะ โทสะ หรือโมหะเป็นมูลฐาน

วจีกรรม ๔ คือ พูดเท็จ มีโลภะ โทสะ หรือโมหะเป็นมูลฐาน พูดส่อเสียด มีโลภะ โทสะ หรือโมหะเป็นมูลฐาน พูดคำหยาบ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นมูลฐานและพูดสำรากเพ้อเจ้อ มีโลภะ โทสะ หรือโมหะเป็นมูลฐาน

มโนกรรม ๓ คือ อภิชฌา เพ่งเล็งอยากได้ของเขามีโลภะเป็นมูลฐาน พยาบาทคิดปองร้ายเขา มีโทสะเป็นมูลฐานและมิจฉาทิฏฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม มีโมหะ เป็นมูลฐาน

บาปที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ มีโลภะเป็นมูลฐานประกอบด้วยอัตตานุทิฏฐิ คือ ความเห็นเป็นเหตุถือตัว ถือเรา

ถือเขา ย่อมนำเขาไปเกิดในภูมิแห่งเปรตบ้าง ในภูมิแห่งอสุรกายบ้าง เมื่อผลกรรมสิ้นแล้ว นำมาเกิดเป็นมนุษย์ตกยาก อนาถาไร้ที่พึ่ง ลงเป็นยาจกเข็ญใจ หาเช้ากินค่ำร่ำไป

บาปที่บุคคลทำด้วยกาย วาจาใจ มีโทสะเป็นมูลฐาน ประกอบด้วยอัตตานุทิฏฐิ คือ ความเห็นเป็นเหตุถือตัว ถือเรา ถือเขา ย่อมนำเขาไปเกิดในภูมิแห่งนรกเมื่อผลกรรมสิ้นแล้ว นำมาเกิดเป็นมนุษย์ทุพพลภาพ ไม่สมประกอบ เป็นใบ้ บ้า บอด หนวก พิกลพิการไปต่าง ๆ

บาปที่บุคคลทำด้วย กาย วาจา ใจ มีโมหะเป็นมูลฐาน ประกอบด้วยอัตตานุทิฏฐิ คือ ความเห็นเป็นเหตุ ถือตัว ถือเรา ถือเขา ย่อมนำเขาไปเกิดในภูมิแห่งสัตว์ดิรัจฉาน เมื่อผลกรรมหมดสิ้นแล้ว นำมาเกิดเป็นมนุษย์โง่เขลาซึมเซาเบาปัญญา นับไม่ถึงสิบ เรียนหนังสือท่องบ่นจำอะไรไม่ได้ เป็นคนหลงงมงาย

๏ ลาภยศสุขเกิดด้วย บุญทำ
ภัยย่อมเกิดเพราะกรรม ก่อนให้
ถูกตำหนิจองจำ กรรมก่อน เองนา
ใครจักเว้นหลีกได้ ทั่วท้องโลกีย์

๔. กมฺมพนฺธุ ผู้ทำกรรมมีกรรมเป็นพวกพ้องคือ กรรมทำหน้าที่เป็นพระเจ้าผู้บำรุงบ้าง เป็นพระเจ้าผู้ทำลายบ้าง ผู้ทำบำเพ็ญบุญแล้ว เมื่อชนกกรรมแต่งให้เกิดมาบุญนั้นก็เข้าเป็นพวกพ้องเผ่าพันธุ์ รับบำรุงสนับสนุนส่งเสริมเขา เหมือนแม่นมช่วยเลี้ยงเด็กที่คนอื่นให้เกิดมา แต่ถ้าผู้ทำสะสมบาปไว้ เมื่อชนกกรรมแต่งให้เกิดมา บาปนั้นก็เข้าพวกชวยทำลายซ้ำเติมบีบคั้นตัดรอนเขาให้ล่มจมลง

อันชายหญิงที่ชนกกรรมแต่งให้เกิดมานั้น บางคนมีบุคลิกลักษณะน่าเลื่อมใส ชวนให้คนนิยมนับถือรักใคร่ เป็นที่รวมจิตใจของคนทั้งหลาย อยู่ในที่ใดมักมีผู้คนยินดีห้อมล้อมสมัครเข้าเป็นบริวารพวกพ้อง ยกย่องให้เป็นหัวหน้าปกครองหมู่ชั้นที่สุดเป็นประธานในกิจการต่าง ๆ แม้นี้ก็กรรมพันธุ์นั้นเองทำหน้าที่เป็นพวกพ้องเผ่าพันธุ์ ช่วยอุ้มชูผู้ทำให้เข้าไปนั่งอยู่ในหัวใจของคนทั้งหลาย โดยให้คนทั้งหลายน้อมจิตใจเข้ามาจอดอยู่ที่ผู้ทำ ด้วยความนิยมนับถือรักใคร่สนิทสนมกลมเกลียว

๕. กมฺมปฏิสสรโณ ผู้ทำกรรมมีกรรมเป็นที่อาศัยไปคือกรรมรับหน้าที่ เป็นสะพานให้ผู้ทำอาศัยไป "สตฺโต สํสารมาปาทิ กมฺมํ ตสฺส ปรายนํ กรรมเป็นที่อาศัยไป

ในโลกเบื้องหน้าของสัตว์ผู้ต้องเวียนว่ายตายเกิด" ผู้มีบุญจะไปสุคติชั้นไหน มนุษย์เทวดาหรือพรหมก็อาศัยบุญของตนเป็นสะพานชี้แนวทางดำเนินไปแม้ผู้มีบาปจะไปทุคติชั้นไหน นรก เปรตอสุรกายหรือดิรัจฉาน ก็อาศัยบาปของตนเป็นสะพานบอกทิศทางไปเพราะบุญบาปเป็นสะพานเชื่อมภพต่อภพให้เดินถึงกัน

คนเราเกิดมาแล้วต้องตายด้วยกัน ตายด้วยสิ้นอายุบ้าง ตายด้วยสิ้นบุญบ้าง ตายด้วยสิ้นอายุและบุญลงพร้อมกันบ้าง ตายด้วยกรรมเข้าตัดเสียบ้าง และในขณะใกล้จะตายนั้น สะพานเชื่อมภพต่อภพซึ่งมีอยู่ ๓ อย่าง คือ**กรรมสัญญาณ กรรมนิมิต** และ**คตินิมิต** จะมาปรากฏให้ผู้ตายยึดหน่วงเป็นอารมณ์

กรรมสัญญาณ หมายเอาบุญบาปในอดีตอันเป็นสัญญาณเตือนใจผู้ทำกำหนดรู้และจดจำ คือบุญที่ผู้ทำเคยทำมาอย่างใด เช่นเคยบำเพ็ญทาน รักษาศีลฟังธรรมและเจริญภาวนา ย่อมมาปรากฏแก่เขาทางประตูใจ ให้เห็นเป็นเหมือนทำอยู่อย่างนั้น และเขาได้ยึดเอาเป็นอารมณ์ในเวลาใกล้จะตาย แม้บาปที่ผู้ทำเคยทำมาอย่างใด เช่นเคยฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฉ้อโกง ฉกชิงวิ่งราว จี้ปล้น เฆี่ยนตี จองจำคนอื่น ก็จะมาปรากฏแก่เขา

ทางประตูใจให้เห็นเป็นเหมือนทำอยู่อย่างนั้น และยึดเป็นอารมณ์ในขณะใกล้ตาย

กรรมนิมิต หมายเอาวัตถุสิ่งของสำหรับทำบุญทำบาป ซึ่งมีอยู่ ๒ อย่าง คือ กรรมนิมิตอดีตกับกรรมนิมิตปัจจุบัน กรรมนิมิตที่เป็นอดีตจะปรากฏแก่ผู้ทำบุญ ทำบาปทางประตูใจ ส่วนกรรมนิมิตที่เป็นปัจจุบัน จะปรากฏแก่ผู้ทำบุญทำบาปทางตา หู จมูก ลิ้น กาย

กรรมนิมิตฝ่ายบุญ หมายเอาเครื่องไทยทาน มีผ้านุ่งห่ม อาหาร เครื่องอุปโภค บริโภค และเครื่องสักการะบูชา เป็นต้น ที่ผู้ทำเคยทำอยู่ในชาตินี้ ส่วนอดีตจะปรากฏแก่เขาทางประตูใจ ส่วนปัจจุบันจะปรากฏแก่เขาให้เห็นทางตา ได้ยินทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ได้รสทางลิ้น ได้สัมผัสทางกาย และยึดเอาเป็นอารมณ์ในขณะใกล้จะตาย

กรรมนิมิตฝ่ายบาป หมายเอาเครื่องประหาร มีปืน หอก ดาบ แหลน หลาว โซ่ ตรวน ขื่อ คา เป็นต้นที่ผู้ทำเคยใช้เบียดเบียนสัตว์และบุคคลอยู่ในชาตินี้ ส่วนอดีตจะปรากฏแก่เขาทางประตูใจ ส่วนปัจจุบันจะปรากฏแก่เขาให้เห็นทางตา ได้

ยินทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ได้รสทางลิ้น ได้สัมผัสทางกาย และยึดเอาเป็นอารมณ์ในเวลาใกล้จะตาย

คตินิมิต ได้แก่เครื่องหมายแสดงภพที่ผู้ทำบุญทำบาปจะไปถือปฏิสนธิ มีอยู่ ๒ อย่างคือ สุคตินิมิต กับทุคตินิมิต และปรากฏแก่ผู้ทำบุญทำบาปเมื่อจะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญในทางประตูใจอย่างเดียว

คตินิมิตฝ่ายบุญ เมื่อผู้ทำบุญใกล้จะสิ้นชีพ มโนภาพจะปรากฏขึ้นในใจประหนึ่งลืมตาเห็น ล้วนแต่นิมิตที่ดีงาม ถ้าบุญจะให้เขาอาศัยไปเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะปรากฏเป็นคฤหาสน์ราชวัง โบสถ์ วิหาร พระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ หรือเห็นพระสงฆ์ เห็นผู้หลักผู้ใหญ่ หรือเห็นผู้คนล้นหลาม ซึ่งกำลังทำบุญชุลมุนอยู่บ้าง มาชักชวนโอภาปราศรัยด้วยบ้าง ให้เจริญตาเอิบอิ่มใจ และมีหน้าตาชื่นบานยิ้มแย้มแจ่มใสด้วยทั้งใจโสมนัสร่าเริง ได้ยึดหน่วงนิมิตนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ในขณะใกล้จะตาย แล้วล่วงลับไปด้วยอาการอันสงบ

ถ้าบุญจะให้เขาอาศัยไปเกิดเป็นเทวดา จึงจะปรากฏเห็นวิมาน ปรางค์ปราสาททิพยสมบัติ เทพบุตร และแสนสางค์นาง

เทพอัปสร เมื่อเขาเห็นมโนภาพปรากฏแก่ใจเช่นนี้แล้ว ก็เกิดสุขโสมนัสเอิบอิ่ม ยิ้มแย้มแช่มชื่น เบิกบาน ร่าเริงบันเทิงใจ ยึดหน่วงเอานิมิตนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ในขณะใกล้จะดับ แล้วล่วงลับไปด้วยอาการอันสงบ ข้อนี้มีเรื่องธรรมิกอุบาสกเป็นตัวอย่าง คือในอรรถกถาธรรมบท ท่านแสดงว่าขณะใกล้จะจากโลกนี้ ธรรมิกอุบาสกได้ปรากฏเห็นเทวดานำรถมารอรับอยู่ในอากาศ

คตินิมิตฝ่ายบาป เมื่อผู้ทำบาปใกล้จะสิ้นชีพมโนภาพจะปรากฏขึ้นในใจประหนึ่งลืมตาเห็น ล้วนแต่นิมิตที่น่าหวาดกลัวทั้งสิ้น ถ้าบาปจะให้เขาอาศัยไปเกิดในนรกก็จะปรากฏเห็นนายนิรยบาลวิ่งมาจะจับตัว หรือถือน้ำทองแดงมาจะกรอกปาก ถือคีมเหล็กมาจะคีบลิ้น ถือมีดขวานจะผ่าอกล้วงเอาตับไตไส้พุง เห็นหอกดาบเครื่องประหารในนรก เปลวไฟ แผ่นดินเหล็กที่ลุกโชนสายบรรทัดดีดสัตว์นรก ต้นงิ้วมีหนามคมยิ่งกรด หม้อทองแดงต้มสัตว์ หลาวโตเท่าลำตาลจะพุ่งลงที่อก หรือเห็นหนอนโตเท่าลำตาล สุนัขแร้งกาวิ่งมาจะทิ้งกัดยื้อแย่งเมื่อเขาเห็นนิมิตเช่นนี้อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จะแสดงอาการร้องกรีดกราดหวาดผวาดิ้นชักดิ้นงอ แลบลิ้นปลิ้นตา หน้านิ่วคิ้วขมวด

ร้องเรียกให้ช่วย ครั้นสิ้นลมปราณแล้ว ก็อาศัยนิมิตนั้นไปเกิดในนรก

ถ้าบาปจะให้เขาอาศัยไปเกิดในวิสัยแห่งเปรต อสุรกาย หรือสัตว์ดิรัจฉาน ก็จะปรากฏเห็นภพแห่งเปรตภพแห่งอสุรกาย หรือภพแห่งสัตว์ดิรัจฉาน มิฉะนั้นก็จะเห็นเปรต อสุรกาย หรือเห็นสัตว์ดิรัจฉาน จากนั้นจะยึดหน่วงเอานิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นอารมณ์ในขณะใกล้จะสิ้นชีพ ครั้นสิ้นลมปราณแล้ว ไปเกิดเป็นเปรต เป็นอสุรกาย หรือเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ตามนิมิตที่ปรากฏเห็นและยึดเอาเป็นอารมณ์นั้น ๆ

เมื่อสะพานเชื่อมภพต่อภพ คือ กรรมสัญญาณ กรรมนิมิตและคตินิมิต มาปรากฏแก่ผู้ทำบุญทำบาปในขณะใกล้สิ้นชีพแล้วเขาก็จะยึดหน่วงเอาอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ และน้อมใจไปสู่ภพที่จะเกิด ฝ่ายบุญจะช่วยบำรุงใจให้ผ่องใส ฝ่ายบาปจะทำใจให้เศร้าหมองต้องด้วยพระพุทธดำรัสว่า "จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติปาฏิกงฺขา, เมื่อจิตใจบริสุทธิ์ไม่เศร้าหมองแล้วสุคติเป็นอันหวังได้ จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา เมื่อจิตใจเศร้าหมองแล้ว ทุคติเป็นอันหวังได้

๏ เวร เหมือนเงาติดเต้า ตามตน
กรรม ก่อกรรมกรรมดล ดั่งดิ้ว
บัน ดาหมู่อกุศล สู่ทุค – คติแฮ
ดาล บาปบาปติดติ้ว แต่งตั้งตามสนอง (จินดามณี)

อำนาจของกรรม

อำนาจของกรรมนี้อยู่ข้างจะสลับซับซ้อน คือกรรมบางอย่างให้ผลเร็วทันตาเห็น บางอย่างให้ผลช้ากว่า บางอย่างให้ผลช้าจนทราบไม่ได้ว่า ผลนี้จะเป็นผลของกรรมที่เราได้ทำไว้แต่ครั้งไหน คนทำกรรมอย่างเดียวกัน ในกาลเทศะเดียวกันแต่ให้ผลไม่พร้อมกันบางคนได้รับผลก่อน บางคนได้รับผลทีหลัง บางคนยังไม่ได้รับผลเลย

คนผู้ไม่รู้เท่ามักฉงนสนเท่ห์ กลับเข้าใจเขวไปว่าทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว ดูเถิด บางคนประพฤติทุจริต ขูดรีดประจบสอพลอ เสนอความเท็จ ให้ร้ายป้ายสีคนอื่นนานาประการ ซึ่งน่าจะได้รับผลของกรรมชั่วแต่กลับได้ดี มีฐานะ

ร่ำรวยเป็นอยู่อย่างแสนสุข ตรงข้ามกับบางคนที่ซื่อสัตย์สุจริต ทำงานด้วยเอาใจใส่ขยันหมั่นเพียร แต่กลับเป็นคนยากจนมีฐานะต่ำต้อย เป็นอยู่อย่างฝืดเคือง สู้คนทุจริตไม่ได้ นี่ความไม่รู้เท่าทำให้เขาเป็นคนคลอนแคลน กลับหน้ามือเป็นหลังมือไปเลย

อันที่จริง พฤติการณ์ที่ปรากฏอย่างนั้น เพราะอำนาจของกรรมที่เขาทำไว้ ซึ่งบันดาลให้เขาเป็นสิ่งที่เขาไม่อยากจะเป็นบ้าง ให้เขาไม่เป็นสิ่งที่เขาอยากจะเป็นบ้าง ให้เขาไม่เป็นสิ่งที่เขาไม่อยากจะเป็นบ้าง ให้เขาเป็นสิ่งที่เขาอยากจะเป็นบ้าง นับว่าไม่มีอำนาจอื่นใดจะสู้ได้สมกับคำว่า "นตฺถิ กมฺมสมํ พลํ แรงอะไรจะเสมอด้วยแรงกรรมเป็นไม่มี

๏ สว่างอื่นอันใดในอากาศ
ไม่อาภาสเท่าสว่างตะวันฉาย
แรงสิ่งอื่นเข้มแข็งที่แรงร้าย
ก็แพ้พ่ายแรงกรรมที่ทำไว้ (สุนทรภู่)

พฤติการณ์แห่งอำนาจของกรรมที่ปรากฏเช่นนั้นเพราะกรรมที่บุคคลทำต่างกันโดยกาลเทศะ โดยเจตนาและโดยคนผู้

เดียวทำทั้งบุญทั้งบาปปะปนกันไป พึงเห็นปรากฏการณ์อันสลับซับซ้อนในมหากรรมวิภังคสูตร ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการดังนี้

๑. อตฺถิ กมฺมํ อภพฺพํ อภพฺพาภาสํ
กรรมไม่ดีแสดงผลเป็นไม่ดีก็มี

๒. อตฺถิ กมฺมํ อภพฺพํ ภพฺพาภาสํ
กรรมไม่ดีแสดงผลเป็นดีก็มี

๓. อตฺถิ กมฺมํ ภพฺพญฺเจว ภพฺพาภาสํ
กรรมดีแสดงผลเป็นดีก็มี

๔. อตฺถิ กมฺมํ ภพฺพํ อภพฺพาภาสํ
กรรมดีแสดงผลเป็นไม่ดีก็มี

ดูเถิด บางคนได้สะสมบุญไว้มากในชาติอดีต แม้จะประมาททำบาปในชาติปัจจุบัน ซึ่งควรได้รับโทษ แต่หาโทษมิได้และกลับได้ดีเสียอีก หรือทำบุญพอประมาณ แต่กลับได้ดีเกินคาดหมาย ทั้งนี้เป็นด้วยบุญในชาติอดีต ยังอุปถัมภ์คอยสนับสนุนอยู่ ส่วนบาปในชาติปัจจุบันยังไม่มีโอกาสสนองผล บางคนทำบาปไว้มากในชาติอดีต แม้จะทำบุญในชาตินี้ ซึ่งควรได้ดี แต่ก็หาได้ดีไม่ หรือกลับได้รับผลร้ายเสียด้วยซ้ำ นี่เป็น

ด้วยบาปในชาติอดีตเข้าตัดรอน หรือทำบาปเพียงเล็กน้อย แต่ได้รับโทษหนัก นี่ก็เพราะบาปในชาติอดีตพลอยซ้ำ

เชิญดูอีกที โดยการทำมีหลักใหญ่ อยู่ที่ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว และโดยการให้ผลมีหลักอยู่ที่ระยะกาล คือปัจจุบัน อนาคตอันใกล้ และอนาคตอันไกล คนทำผู้เดียวอาจทำทั้งบุญทั้งบาป แต่บางคนอาจทำบุญมากกว่าทำบาป บางคนอาจทำบาปมากกว่า ทำบุญเมื่อผู้ทำมีเจตนาแรงกล้าหรือมีเจตนาอ่อน ทำบุญมากหรือทำบุญน้อย ย่อมได้ผลดีมากหรือได้ผลดีน้อย และทำบาปมาก หรือบาปน้อย ก็ได้ผลร้ายมากหรือได้ผลร้ายน้อย เหลื่อมล้ำกันไปตามเจตนา

ส่วนการให้ผลเล่า ผู้ทำบุญในปัจจุบัน อาจยังไม่ได้รับผลดีทันตาเห็น เพราะอาจมีผลของบาป ในอดีตมาหักล้างแม้ผู้ทำบาปในปัจจุบัน ก็อาจยังไม่ได้รับผลของ บาปทันตาเห็นเพราะอาจมีผลของบุญ ในอดีตมาหักกลบลบกันเสีย ดังนั้นจึงมีบางคนได้รับผลของบาป ในขณะทำบุญ บางคนได้รับผลของบุญในขณะทำบาป ซึ่งเป็นเหตุให้คนผู้รู้ ไม่เท่าต้องเกิดฉงนว่าไฉนคนทำบาปจึง ได้รับผลดีเหตุไรคนทำบุญจึง ได้รับผลร้าย

มวลปรากฏการณ์ดังกล่าวมานี้เอง นำให้เกิดลัทธิต่าง ๆ ฝ่ายพราหมณ์เห็นว่าเป็นด้วยพรหมลิขิต อันเป็นเส้นทางดำเนินชีวิตของมนุษย์ ที่พระพรหมจารึกมา ฝ่ายคริสต์และอิสลามเห็นว่า เป็นด้วยมือพระเจ้า ฝ่ายหมอยาเห็นว่า เป็นด้วยโรค หมอโหรเห็นว่า เป็นด้วยโชค เป็นด้วยเคราะห์ หมอผีเห็นว่าเป็นด้วยผีให้โทษหรือโปรดปราน ส่วนพระพุทธศาสนาถือว่าปรากฏการณ์ทั้งปวง เกิดแต่กรรมของตนเอง

◎ หมอแพทย์ทายว่าไข้ ลมกุม
โหรว่าเคราะห์แรงรุม โทษให้
แม่มดว่าผีกุม ทำโทษ
ปราชญ์ ว่ากรรมเองไซร้ ก่อสร้างมาเอง (โลกนิติ์)

ธุรกิจในพระศาสนา แม้จะแสดงส่วนประกอบและแนวคำสอนเป็นหลายอย่างต่าง ๆ กัน แต่มูลฐานของแนวคำสอนนั้นก็รวมลงอยู่ในจุดเดียวกัน คือเรื่องความจริงของกรรม อันเป็นกฎแห่งเหตุและผล เมื่อทำเหตุดีได้ผลดี ทำเหตุชั่วได้ผลชั่ว หรือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เหมือนอาบน้ำเย็นได้เย็น อาบน้ำร้อนได้ร้อน พึงทราบคำว่าดีชั่วในพระศาสนาดังนี้

ดี คือความบริสุทธิ์สะอาดกิริยาวาจาใจ อันอำนวยผลเป็นสุขเย็นสบาย

ชั่ว คือความเศร้าหมองสกปรกโสมมกิริยาวาจาใจ อันอำนวยผลเป็นทุกข์ยุ่งยากเดือดร้อนใจ

การทำดีได้ดีนั้น หมายถึงได้ดีคือความบริสุทธิ์ สะอาด กิริยาวาจาใจ หาได้หมายถึงได้ทรัพย์สินเงินทองลาภยศไม่ แม้จะได้ทรัพย์สินเงินทองลาภยศมา ก็เป็นผลพลอยได้ ส่วนการทำชั่วได้ชั่วเล่า ก็คือได้ความเศร้าหมองสกปรกโสมม กิริยาวาจาใจหาได้หมายถึงการขาดรายได้ เสื่อมทรัพย์สินเงินทองลาภยศไม่ประมวลความว่า

ทำความบริสุทธิ์สะอาด	ได้ผลบริสุทธิ์สะอาด
ทำความเศร้าหมอง	ได้ผลเศร้าหมอง
ทำความเดือดร้อน	ได้ผลเดือดร้อน
ทำความเย็นสงบ	ได้ผลเย็นสงบ
นี่เองคือทำดีได้ดี	ทำชั่วได้ชั่ว

เออก็เรื่องอำนาจของกรรมนี้ เป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจ ท่านจัดเป็นอจินไตยอย่างหนึ่งในอจินไตย ๔ อย่างคือ

๑. พุทฺธวิสโย วิสัยแห่งพระพุทธเจ้า

๒. ฌานวิสโย วิสัยแห่งผู้เข้าฌาน

๓. กมฺมวิปาโก ผลของกรรม

๔. โลกจินฺตา คิดเรื่องโลก

อจินไตย ๔ อย่างนี้ เป็นเรื่องไม่ควรคิด เพราะจะคิดก็คิดไม่ถึง คิดแล้วทำให้ยากลำบากใจเปล่า มีพระบาลียืนยันว่า "อิมานิ ภิกฺขเว จตฺตาริ อจินฺเตยฺยานิ นจินฺเตตพฺพานิ ยานิ จินฺเตนฺโต อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺส" แปลว่า "ภิกษุทั้งหลาย อจินไตย ๔ อย่างซึ่งเมื่อใครคิดจะต้องกลายเป็นคนบ้าคลั่งแล้วพวกเธอไม่ควรคิดเลย"

◎ ยายำประกอบด้วย มนต์ดล
เคราะห์โศกฤกษ์บนปน ปะไซร้
แม้นบุญช่วยอวยผล ผลเพิ่ม พูนนา
แม้บาปบุรพกรรมให้ บาปซ้ำเสียสูญ (โลกนิติ์)

ผลของกรรม

โบราณว่า "ศรคือผลของกรรมในปางก่อน ต้องตามขึ้นไปถูกฝูงวิหคซึ่งร่อนอยู่เหนือเมฆ เหินขึ้นไปถูก

ทวยเทพ ตามลงมาถูกปวงสัตว์บนแผ่นดิน ทั้งมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉาน ดั้นลงไปถูกตัวหนอนที่ซ่อนอยู่ใต้ดิน และแทรกน้ำลงไปถูกฝูงปลาในท้องมหาสมุทร”

ผลของกรรมนี้ นับเป็นปรากฏการณ์ที่ตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้ ความเปียกชื้นไม่ทำให้ผุได้ ลมพัดให้ล้มทะลายไม่ได้ มีอิทธิพลเหนือสัตว์โลก สามารถทำลายโลกให้ย่อยยับป่นปี้ และสามารถกู้โลกให้รอดพ้นได้อยู่ข้างลึกซึ้งสลับซับซ้อนเหลือที่เราจะคณนาได้ แต่ในที่นี้จะนำมาเสนอ พอเป็นตัวอย่าง

โทษละเมิดศีล ๕

๑. ผู้ผลาญชีวิตสัตว์จนเคยชินเป็นอาจิณ จากโลกนี้แล้ว จะไปตกนรก เป็นเปรตหรือเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เมื่อสิ้นผลกรรมแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ จะต้องโทษอย่างเบาที่สุด คืออายุสั้นพลันตาย

๒. ผู้ลักทรัพย์จนเคยชินเป็นอาจิณ จากโลกนี้แล้วจะไปตกนรกเป็นเปรตหรือเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เมื่อสิ้นผลกรรมแล้ว

กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ จะต้องโทษอย่างเบาที่สุด คือฉิบหายทรัพย์ ล้มละลายจนสิ้นเนื้อประดาตัว

๓. ผู้นอกใจคู่ครองลอบทำชู้จนเคยชินเป็นอาจิณ จากโลกนี้แล้วจะไปตกนรกเป็นเปรตหรือเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เมื่อสิ้นผลกรรมแล้วกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ จะต้องโทษอย่างเบาที่สุด คือถูกจองเวร

๔. ผู้พูดเท็จล่อลวงจนเคยชินเป็นอาจิณ จากโลกนี้แล้ว จะไปตกนรกเป็นเปรต หรือเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เมื่อสิ้นผลกรรมแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ จะต้องโทษอย่างเบาที่สุด คือเป็นคนถูกกล่าวตู่ด้วยความเท็จ

๕. ผู้ดื่มสุราเมรัยจนเคยชินเป็นอาจิณ จากโลกนี้แล้ว จะไปตกนรกเป็นเปรตหรือเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เมื่อสิ้นผลกรรมแล้วกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ จะต้องโทษอย่างเบาที่สุด คือเป็นคนบ้าบอเสียสติอารมณ์

ผลของกรรมในสุภสูตร

ผลของบุญ คือผู้มีอายุยืน เพราะมีเมตตาสัตว์ ผู้มีโรคน้อย เพราะกรุณาสัตว์ ผู้มีผิวพรรณงาม เพราะไม่ขี้โกรธ

ผู้มีอำนาจมากเพราะไม่ริษยา ผู้มีสมบัติมากเพราะไม่ตระหนี่ ผู้มีตระกูลสูงเพราะอ่อนน้อม ผู้มีปัญญาเพราะเข้าหาผู้รู้

ผลของบาป คือผู้อายุสั้น เพราะฆ่าสัตว์ ผู้มีโรคมากเพราะเบียดเบียนเขา ผู้มีผิวพรรณน่าเกลียด เพราะขี้โกรธ ผู้มีอำนาจน้อยเพราะริษยา ผู้ยากจน เพราะตระหนี่ ผู้มีตระกูลต่ำเพราะแข็งกระด้าง ผู้มีปัญญาน้อย เพราะไม่เข้าหาผู้รู้

โทษประทุษร้าย ๑๐

คนประทุษร้ายต่อผู้ไม่ประทุษร้าย ต้องได้รับโทษเป็นเครื่องตอบแทน ๑๐ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือได้ทุกขเวทนาอันแรงกล้า ฉิบหายทรัพย์ ต้องบาดเจ็บสาหัส ป่วยเจ็บอย่างหนัก วิกลจริต ถูกริบ ถูกปรับ ถูกกล่าวหารุนแรง สิ้นญาติขาดมิตร โภคทรัพย์เสียหายยับเยิน ถูกไฟไหม้เรือนหรือถูกฟ้าผ่าตัวเอง และเมื่อจากโลกนี้แล้วต้องไปตกนรกอีกโสดหนึ่ง (อรรถกถาธรรมบท)

อานิสงส์ของศีลสิกขาบทที่ ๑

ผู้รักษาศีลข้อ ๑ คือเว้นจากฆ่าสัตว์ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ด้วยดี ไม่ให้ขาด ไม่ให้ทะลุ ไม่ให้ด่าง ไม่ให้พร้อย จาก

โลกนี้แล้วไปสู่สุคติ ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะได้รับอานิสงส์ ๒๓ ประการ คือ มีร่างกายสมประกอบไม่พิการ, มีรูปร่างสูงต่ำพอสมส่วน, มีเชาว์ว่องไว, มีเท้าถูกส่วนเหมาะเจาะ, มีท่าทางสง่าราศี, มีองคาพยพสะอาดปราศจากแผลไฝ, มีลักษณะอ่อนละมุนละม่อม, มีความสุขสมบูรณ์, มีลักษณะกล้าหาญ, มีกำลังมาก, มีถ้อยคำสละสลวยเพราะพริ้ง, มีบริษัทที่ใคร ๆ จะทำลายไม่ได้, มีลักษณะไม่สะดุ้งตื่นเต้นตกใจ ไม่มีศัตรูคิดทำร้ายได้, ไม่ตายด้วยความพยายามของคนอื่น,มีบริวารอยู่ทุกแห่ง หนมีรูปสวยงาม, มีทรวดทรงงาม, มีความเจ็บไข้น้อย, ไม่มีเรื่องเศร้าใจเป็นที่รักของชาวโลก, ไม่พลัดพรากจากผู้คนและสิ่งที่รักที่ชอบใจ, มีอายุ (ปรมตฺถโชติกา)

อานิสงส์ของศีลสิกขาบทที่ ๒

ผู้รักษาศีลข้อ ๒ คือเว้นจากลักฉ้อ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ด้วยดี ไม่ให้ขาด ไม่ให้ทะลุ ไม่ให้ด่าง ไม่ให้พร้อย จากโลกนี้แล้วไปสู่สุคติ เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์จะได้รับอานิสงส์ ๑๑ ประการ คือ มีทรัพย์สมบัติมาก, มีข้าวของและอาหารเพียงพอ, หาโภค

ทรัพย์ได้ไม่ขาดสาย โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ก็จะได้, โภคทรัพย์ที่ได้ไว้แล้วก็จะยั่งยืน, หาสิ่งที่ต้องการได้รวดเร็ว, โภคสมบัติไม่กระจัดกระจายด้วยราชภัย โจรภัย อุทกภัย อัคคีภัย, หรือถูกฉ้อโกง, หาทรัพย์ได้โดยไม่ถูกแบ่ง, จะได้โลกุตตรทรัพย์ไม่เคยรู้ไม่เคยได้ยินคำว่าไม่มี. อยู่ที่ไหนเป็นสุขสำราญ. (**ปรมตฺถโชติกา**)

อานิสงส์ของศีลสิกขาบทที่ ๓

ผู้รักษาศีลข้อ ๓ คือเว้นจากประพฤติผิดในกามให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ด้วยดี ไม่ให้ขาด ไม่ให้ทะลุ ไม่ให้ด่าง ไม่ให้พร้อย จากโลกนี้แล้วไปสู่สุคติ เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ จะได้รับอานิสงส์ ๒๐ ประการ คือไม่มีศัตรู. เป็นที่รักของปวงชน, หาข้าวน้ำผ้านุ่งห่มที่อยู่ได้ง่าย, หลับนอนเป็นสุข, ตื่นขึ้นเป็นสุข, ปลอดภัยในอบาย, เกิดเป็นหญิงชายสมบูรณ์, ไม่มักโกรธ, ทำอะไรเป็นระเบียบเรียบร้อย, ทำอะไรโดยเปิดเผย, คือมีคนไว้วางใจไม่ระแวงสงสัย, มีท่าทางสง่าคอไม่ตก, มีหน้าไม่ก้มคือหน้ารับแขกเป็นที่รักของเพื่อนฝูง, มีตาหูจมูกลิ้นกายบริบูรณ์,

มีลักษณะสมเป็นชายเป็นหญิง, ไม่มีใครรังเกียจ, หากินง่ายไม่ต้องเหน็ดเหนื่อย, อยู่เป็นสุขทุกแห่งหน, ไม่มีภัยแต่ใคร ๆ, ไม่ค่อยพลัดพรากจากคู่รัก. (ปรมตฺถโชติกา)

อานิสงส์ของศีลสิกขาบทที่ ๔

ผู้รักษาศีลข้อ ๔ คือเว้นจากพูดเท็จล่อลวง ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ด้วยดี ไม่ให้ขาด ไม่ให้ทะลุ ไม่ให้ด่างไม่ให้พร้อย จากโลกนี้แล้วไปสู่สุคติ เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์จะได้รับอานิสงส์ ๑๔ ประการ คือ มีตาหู จมูก ลิ้น กายผ่องใส, มีวาจาสละสลวยไพเราะ, มีฟันเสมอแนบสนิทสะอาด, ไม่อ้วนนัก, ไม่ผอมนัก, ไม่ต่ำนัก, ไม่สูงนัก, ได้สัมผัสสบาย, ปากหอมเหมือนดอกบัว, มีบริวารเชื่อฟัง, มีถ้อยคำที่คนอื่นเอื้อเฟื้อเชื่อถือ, มีลิ้นบางอ่อนแดงเหมือนกลีบดอกบัว, มีใจหนักแน่นมั่นคงไม่ฟุ้งซ่าน, ไม่ติดอ่าง, ไม่เป็นใบ้, (ปรมตฺถโชติกา)

อานิสงส์ของศีลสิกขาบทที่ ๕

ผู้รักษาศีลข้อ ๕ คือเว้นจากดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ด้วยดี ไม่ให้ขาด ไม่ให้ทะลุ ไม่ให้ด่าง ไม่

ให้พร้อย จากโลกนี้แล้วไปสู่สุคติ เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ จะได้รับอานิสงส์ ๓๕ ประการ คือรู้ทันในกรณียกิจได้เร็ว ทั้งในอดีตอนาคตและปัจจุบัน, มีสติมั่นคงทุกเมื่อ, ไม่เป็นบ้า, มีความรู้สึกง่าย, ไม่หวั่นไหวตามใครในทางผิด, ไม่งุนงงเซอะซะเซ่อซ่า, ไม่เป็นใบ้, ไม่มัวเมา, ไม่พลั้งเผลอ, ไม่หลงใหล, ไม่สะดุ้งหวาดกลัว, ไม่มีเรื่องรำคาญใจ, ไม่มีใครริษยา, มีความขวนขวายพอสมตัว, มีแต่ความสุข, มีคนนับถือยำเกรง ชอบพูดแต่คำสัตย์จริง, ไม่มีใครส่อเสียด, ไม่มีใครพูดหยาบด้วย, ไม่ชอบพูดเล่นไม่เป็นประโยชน์, ไม่เกียจคร้านทุกคืนวัน, มีความกตัญญู, มีความกตเวที, ไม่ตระหนี่, รู้จักเฉลี่ยเจือจาน, มีศีลธรรม, ซื่อตรง, ไม่มักโกรธ, มีความละอายแก่ใจ, รู้จักกลัวบาป, มีความเห็นถูกทาง, มีปัญญามาก, มีความเฉลียวฉลาด, มีลักษณะเป็นบัณฑิต, ฉลาดรู้เท่าทันในความเจริญและความเสื่อม, (ปรมตฺถโชติกา)

กรรมานุภาพนี้ ขึ้นต้นด้วยการบัญญัติกรรม สืบต่อไปด้วยประเภทของกรรม เชื่อมด้วยหน้าที่ของกรรม และอำนาจของกรรม จบลงด้วยผลของกรรม ด้วยประการฉะนี้

◎ ทำบุญบุญแต่งให้ เห็นผล
คือดั่งเงาตามตน ติดแท้
ผู้ทำสิ่งอกุศล กรรมติด ตามนา
ดุจจักรเกวียนเวียนแล้ ไล่ต้อนตีนโค (โลกนิติ์)

ดอกบัวกับพุทธศาสนา

ดอกไม้นับว่าเป็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เป็นเครื่องประดับโลกให้สดชื่นและงดงาม เป็นสัญญลักษณ์ที่แสดงถึงความแช่มชื่นเบิกบานเป็นสื่อนำความบรรเทิงใจให้แก่มนุษย์ เพราะความงามอันสดชื่นของดอกไม้จึงเป็นเครื่องล่อตาล่อใจมนุษย์ให้นิยมชมชื่น นอกจากรูปพรรณอันงดงามแล้ว กลิ่นอันหอมหวลชวนดมของมันก็เป็นเครื่องล่อใจมนุษย์อีกอย่างหนึ่ง คงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าไม่ชอบความงามและกลิ่นอันหอมหวลของดอกไม้ นักประวัติศาสตร์ได้พิสูจน์ให้ทราบว่า แม้คนป่าที่ยังไม่รู้จักนุ่งผ้า ก็ยังรู้จักเก็บดอกไม้มาประดับผมหรือทำเป็นพวงมาลัยสรวมคอ ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ดอกไม้เป็นอาภรณ์สิ่งแรกที่สุดที่มนุษย์รู้จักใช้บรรดาเครื่องหอมทั้งปวงเช่นน้ำหอม ก็ล้วนกลั่นกรองมาจากกลิ่นของดอกไม้ และทำเลียนกลิ่นดอกไม้ทั้งสิ้น เพราะความงามความสดชื่นและความหอมหวลของดอกไม้ดังกล่าวมานี้ดอกไม้จึงเป็นที่นิยมชมชื่นของคนทุกชาติ ชั้นวรรณะ ตั้งแต่ผู้เจริญที่สุดจนถึงผู้ที่ยังเป็นป่าเถื่อนอยู่ ดอกไม้จึงถูกใช้เป็นเครื่องประดับบ้าน และเป็นเครื่องบูชาตามศาสนาสถาน

ส่วนการนิยมดอกไม้ชนิดใดมากนั้น เป็นความนิยมของคนหมู่หนึ่งๆซึ่งเป็นของธรรมดาที่จะต้องแตกต่างไปกว่าอีกหมู่หนึ่ง ทั้งนี้ย่อมต่างกันไปตามรสนิยมและสภาพที่แวดล้อมของคนในหมู่นั้น ๆ ดังนั้น การนิยมดอกไม้จึงเป็นสัญญลักษณะที่แสดงถึงความรู้สึกนึกคิดของคนหมู่นั้นได้ด้วย เช่น ชาวญี่ปุ่นนิยมดอกซากุระ ถือว่าดอกซากุระเป็นดอกไม้ที่นิยมที่สุดของชาติ ดอกซากุระเป็นดอกไม้ที่มีลักษณะพิเศษอยู่ประการหนึ่ง คือบานพร้อมกัน และเมื่อถึงคราวร่วงก็ร่วงพร้อมกัน อันเป็นลักษณะที่ตรงกับอัธยาศัยของชาวญี่ปุ่น ที่มีความสามัคคีและกล้าหาญ ยอมตายพร้อม ๆ กันได้ ในเมื่อถึงคราวที่จะต้องตายเพื่อป้องกันประเทศชาติอันเป็นที่รักของตน แม้ไทยเราในภาคกลางแต่โบราณก็นิยมดอกประดู่ เพราะเป็นดอกไม้ที่เป็นเครื่องเตือนใจให้มีความสามัคคีดังลักษณะของดอกประดู่ คือบานพร้อมกันและร่วงพร้อมกันอย่างดอกซากุระของญี่ปุ่น บทเพลงประจำกองทัพเรือของเรายังใช้เพลงดอกประดู่เป็นเครื่องปลุกใจทหารเรืออยู่จนทุกวันนี้ บทเพลงนั้นมีข้อความให้ทหารเรือทุกคนทำตนอย่างดอกประดู่ เมื่อข้าศึกศัตรูมาโจมตี ให้ต่อสู้จนตายไปพร้อมๆกันเหมือนเวลาร่วงของประดู่ ส่วนคนไทย ทางภาคเหนือมีดอกเอื้องถึงกับระบุเป็นเครื่องบรรณาการประจำปี

ที่แสดงความอ่อนน้อมยอมเป็นเมืองขึ้นกันและกัน ก็สมกับอัธยาศรัยของชาวไทยในภาคเหนือที่เป็นคนรักสงบชอบความงามและความอ่อนหวานละม่อมอย่างลักษณะของดอกเอื้องส่วนชาวอินเดียแต่โบราณมา นิยมดอกบัวถือว่าเป็นดอกไม้สำคัญ เป็นเครื่องหมายอันบริสุทธิ์ของจิตต์ใจ อันสมกับที่ชาวอินเดียเป็นผู้ฝึกใฝ่อยู่ในความบริสุทธิ์ พยานที่เห็นได้ก็คืออินเดียเป็นผู้ที่ให้กำเนิดลัทธิศาสนาที่สำคัญของโลกคือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ดอกบัวได้รับเกียรติอย่างสูงในวงการศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนาดอกบัวก็มี แม้ในทางความสำคัญไม่น้อย พระโบราณาจารย์เปรียบดอกบัวกับพระพุทธเจ้าบ้าง เปรียบด้วยสาวกของพระพุทธเจ้าบ้าง เปรียบด้วยพุทธสาสนิกชนบ้าง ซึ่งเป็นจุดประสงค์ที่จะนำมาบรรยายในอันดับต่อไป

ชาวอินเดียถือว่าดอกบัวเป็นเครื่องหมายของความบริสุทธิ์ผุดผ่อง เป็นดอกไม้ที่มีรูปทรงกระทัดรัดสวยงาม มีลักษณะกลีบอ่อนนุ่ม เกษรเป็นช่อสวยงาม มีกลิ่นหอมเย็นอ่อนๆไม่ฉุนเฉียวรุนแรงเหมือนดอกไม้อย่างอื่น ทางศาสนาพราหมณ์นับถือดอกบัวว่าเป็นดอกไม้สำคัญอย่างยิ่ง เทพเจ้าที่สำคัญ ๆ ของพราหมณ์ก็มักมีตำนานว่าเกิดในดอกบัวบ้าง มีดอกบัวเป็นที่ประทับบ้าง อย่างที่เรียกพระพรหมซึ่งเป็นเทพเจ้าที่สำคัญที่สุด

ของศาสนาพราหมณ์ว่ากมลาสน์ แปลว่าผู้มีดอกบัวเป็นที่นั่ง เรียกพระชายาของพระนารายน์ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่สำคัญอีกองค์หนึ่งว่ากมลาแปลว่างามเหมือนดอกบัว ในส่วนพระพุทธศาสนา ดอกบัวก็ยิ่งได้รับนิยมยกย่องว่าเป็นดอกไม้ที่สำคัญมากขึ้น ดอกบัวมีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง เราเกือบจะพูดได้ว่าในที่ใดที่มีการกล่าวถึงดอกไม้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในที่นั้นดอกบัวจะถูกระบุชื่ออยู่ด้วย ดอกบัวถูกนำไปเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้าเปรียบเทียบกับพระสาวกของพระพุทธเจ้า เปรียบเทียบกับพุทธบริษัท และเป็นศิลปวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาซึ่งจะได้บรรยายเป็นด้านๆดังต่อไปนี้

๑. ดอกบัวเปรียบกับพระพุทธเจ้า

ทุก ๆ ท่านคงต้องเคยได้เห็นพระพุทธปฏิมา ทั้งที่เป็นรูปปั้นรูปหล่อและรูปเขียน และคงจะสังเกตเห็นว่า พระพุทธรูปทุกอิริยาบถ ไม่ว่าจะเป็นประทับนั่ง ประทับยืน แม้โดยที่สุดบรรทม ย่อมทำเป็นรูปดอกบัวรองพระแท่นที่ประทับอยู่ในอิริยาบถนั้น ๆ ทำไมท่านจึงทำเช่นนั้น ? มีดอกบัวผุดขึ้นรับรองที่ประทับนั้นหรือ ? ความข้อนี้หากจะใช้ความพิจารณาสักเล็กน้อยก็สามารถทราบได้ว่านั้นคืออุปมา ที่พุทธสานิกชนแต่โบราณท่าน

ได้นำมาใช้ เพราะดอกบัวก็เป็นที่นิยมนับถือกันว่าเป็นดอกไม้ที่บริสุทธิ์สะอาดอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าก็เป็นผู้บริสุทธิ์ จึงเข้าเรื่องกันได้สนิท อุปมาในเรื่องนี้มีอยู่ว่า อันธรรมชาติของดอกบัวนั้นแม้จะเป็นของเกิดอยู่ในน้ำ แต่ก็ไม่ติดน้ำหรือน้ำไม่เปียกบัว อย่างที่เราชอบเปรียบกันว่าน้ำย่อมไม่ค้างบนใบบัว พระพุทธเจ้าทรงอุบัติมาและดำรงพระชนม์ชีพอยู่ในท่ามกลางกองกิเลสในโลก คือความโลภความโกรธความหลง อันครอบงำโลกอยู่ แต่ว่ากิเลสเหล่านั้นมิได้แปดเปื้อนพระหฤทัยของพระองค์ พระหฤทัยของพระองค์บริสุทธิ์ผุดผ่องจากกิเลสเหล่านั้น เหมือนดอกบัวไม่เปื้อนน้ำ อนึ่งถ้าจะสังเกตต่อไป ก็จะเห็นว่ารูปบัวที่ทำเป็นฐานรองพระพุทธรูปนั้น เป็นบัวสองชั้นคือบัวคว่ำและบัวหงาย บัวหงายนั้นคือตัวดอกบัว ส่วนบัวคว่ำนั้นคือเงาของดอกบัวอันเป็นเครื่องหมายบอกให้รู้ว่าเป็นดอกบัวที่ลอยอยู่ในน้ำ ไม่ใช่บัวบก เราอาจทดลองได้ด้วยการเด็ดดอกบัว ให้ เหลือเพียงก้านแล้วเอาลอยในน้ำจะเห็นเป็นรูป บัวหงาย บัวคว่ำอย่างที่ทำเป็นฐานพระพุทธรูป นี่เป็นเครื่องแสดงให้เห็นความคิดอันสูงและแนบเนียนของพุทธสานิกชนแต่โบราณ ที่สามารถสร้างรูปอุปมาได้แนบเนียนที่สุด คือบรรจุความหมายไว้อย่างดีเลิศ และสามารถทำให้

ดูงดงามขึ้นกว่าการสร้างเพียงองค์พระพุทธรูปเปล่า ๆ เพียงแต่สร้างดอกบัวขึ้นเป็นเครื่องรองรับพระพุทธรูปดอกเดียว ก็สามารถบรรจุความหมายถึงความเป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสของพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องเขียนคำบรรยาย ซึ่งไม่มีทางที่จะทำได้เช่นนั้นโดยเหมาะสม

๒. สีของดอกบัวเทียบฉัพพัณณรังษี

ในตำราที่กล่าวถึงพระพุทธลักษณะ ได้กล่าวถึงฉัพพัณณรังษีคือพระรัศมี ๖ ประการของพระพุทธเจ้าไว้ เฉพาะพระรัศมีที่เทียบกับสีของดอกบัวมีถึง ๔ ชนิดคือ ๑ รัตตะสีเหมือนบัวแดง ๒ โอทาตะสีเหมือนบัวขาว ๓ นีละสีเหมือนบัวเขียวหรือบัวขาบ ๔ ปีตะสีเหมือนบัวเหลือง ตามนัยนี้จะเห็นได้ว่าฉัพพัณณรังษี คือพระรัศมีพระกายของพระพุทธเจ้านั้นเปรียบได้ด้วยสีของดอกบัวถึง ๔ ใน ๖ คือกว่าครึ่ง

๓. อนุพยัญชนะเปรียบด้วยดอกบัว

ในตำราซึ่งแสดงพระพุทธลักษณะอันเรียกว่าอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการนั้น มีพระพุทธลักษณะที่ท่านเปรียบเทียบกับดอกบัวไว้ ๓ ประการ คือ ๑ พระกรรณทั้งสองข้างมีสัณฐานอันยาวเรียว

อย่างกลีบประทุมชาติ ๒ พระสรีระกายสดชื่นดุจดอกประทุมชาติ ๓ กลิ่นพระโอฏฐ์หอมฟุ้งเหมือนกลิ่นแห่งดอกอุบล

4 อุปมาของพระนาคเสนเปรียบพระพุทธเจ้ากับดอกบัว

เมื่อพระนาคเสนถูกพระยามิลินทรุกเอาด้วยคำถามเกี่ยวแก่พระพุทธลักษณะว่า พระพุทธบิดาก็ดี พระพุทธมารดาก็ดีก็ไม่มีใครประกอบไปด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ หรือรุ่งเรืองด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีฉวีวรรณดุจทองธรรมชาติ มีพระฉัพพัณณรังษีที่สุกใส ไฉนพระพุทธเจ้าจึงเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักษณะและอนุพยัญชนะได้ เพราะธรรมดาบุตรถ้าไม่คล้ายบิดาก็คล้ายทางมารดานี่ทำไมพระพุทธเจ้าจึงแปลกไปกว่าพระพุทธบิดาและพระพุทธมารดา จนเทียบกันไม่ได้ พระเถระก็วิสัชนาด้วยวิธีปมาพระพุทธเจ้ากับดอกบัวว่า ธรรมชาติของดอกบัวนั้น เกิดขึ้นจากน้ำและเปือกตมแต่ดอกบัวก็มีรูปพรรณงามมีสีสดสวย มีกลิ่นหอมชวนชื่นใจ มิได้มีรูปพรรณ สีและกลิ่นเหมือนน้ำหรือเปือกตมเลยก็เหมือนกับพระพุทธเจ้าที่มิได้มีพุทธลักษณะเหมือนพระพุทธบิดาหรือพระพุทธมารดานั้น ข้ออุปมาของท่านทำให้พระยามิลินทพอพระทัยและยอมจำนน ดังจะคัดสำเนามิลินทปัญหาตอนที่กล่าวนั้นมาลงไว้ดังนี้

ทวัตตึสมหาปุริสลักขณปัญหาที่ ๓

"ราชา" สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า "ภนฺเต นาคเสน" ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชาญาณ สมเด็จพระมกุฎมาจารย์นี้งามเป็นที่ยิ่ง ประกอบด้วยทวัตตึสมหาปุริสลักขณะ ๓๒ ประการ พระฉวีวรรณดังทองผ่องใส งามไปด้วยอสีตยานุพยัญชนะน้อยใหญ่ ๘๐ ประการ "พยามปภา" มีพระรัศมีชัชวาลเปล่งออกข้างละวา พระพุทธองค์ทรงโสภาคงามเป็นที่ยิ่งจริงอย่างโยมว่ากระนี้แน่นอนหรือประการใด

พระนาคเสนก็ถวายพระพรรับพระราชโองการออกไปว่า "มหาราช" ดูรามหาบพิตรพระราชสมภาร "ภควา" อันว่าสมเด็จพระพุทธองค์ผู้หักกำกงแห่งสังสารจักร พระองค์ทรงพระมหาปุริสลักขณะ ๓๒ "สุวณฺณวณฺโณ" มีสีดั่งทอง งามด้วยอสีตยานุพยัญชนะน้อยใหญ่นับได้ ๘๐ ประการอันเปล่งปลั่ง มีผิวหนังดังหนึ่งว่าเอาแก้ว ๗ ประการมาหุ้มมาทาบทา มีฉัพพัณรังษีเปล่งออกรอบขอบข้างละวา งามโสภาคสุดที่จะอุปมาได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นประชากรมีสุนทรพจนาพระราชโองการตรัสถามว่า "ภนฺเต นาคเสน" ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีญาณปรีชา ตกว่าสมเด็จพระพุทธชนกชนนีก็ดีงามเหมือนกันกับพระสัพพัญญูหรือประการใด

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่าไม่เหมือนกัน

ขณะนั้นพระเจ้ามิลินทภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า "ภนฺเต นาคเสน" ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาธรรมดาว่าบุคคลผู้เกิดมาแม้ไม่เหมือนฝ่ายบิดา ก็จะเหมือนมาข้างฝ่ายมารดา นี่สมเด็จพระอนาวรญาณบห่อนจะเหมือนมาข้างพระพันวษา สมเด็จพระพุทธเจ้านี้งามยิ่งอินทร์พรหมยมเรศทั้งปวง เป็นเหตุไฉนนิมนต์วิสัชชนาว่าให้โยมแจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "มหาราช" ดูรามหาบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เหมือนกมุทสัตตบุษย์บัวหลวงอันงามด้วยสี มีกลิ่นอันหอมล้อมด้วยภุมรินบินเคล้าเอาเกษรหอมฟุ้งขจรอาบอบตระหลบไป เป็นที่จำเริญใจนั้นอันว่าปทุมชาติและกมุทอันงามบริสุทธิ์ประเสริฐ เกิดที่ไหนน่ะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ามิลินทนราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า "ภนฺเต นาคเสน" ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าปทุมชาติดอกบัวและดอกกมุทนี้ก็เกิดเหนือปฐพีมีน้ำหล่อเลี้ยงพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า ดูรามหาบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ดอกกมุทรอกบัวที่เกิดที่ปฐพี ผิวพรรณสีสรรไฉนจึงไม่เหมือนกันกับปฐพีเล่า

พระเจ้ามิลินทภูมินทราธิบดีแก้ว่า เป็นธรรมดาของวิเศษจะได้มีเพศพรรณเหมือนปฐพีนั้นหามิได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า " มหาราช " ดูรามหาบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ บัวกมุทอันเกิดมาในปฐพีเป็นดอกไม้อันดีวิเศษ มิได้เหมือนปฐพีฉันใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็มิได้เหมือนพระพุทธบิตุเรศราชมารดา มีครุวนาดุจบัวและกมุทอันวิเศษงามประเสริฐเกิดในปฐพี มิได้เหมือนกันกับปฐพี ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทรปิ่นประชากร ก็ทรงสโมสรโสมนัสตรัสว่า " กลฺโลสิ ' สมควรแล้วที่วิสัชชนาในกาลบัดนี้

๕ ดอกบัวเปรียบด้วยโอฏฐ์ของพระพุทธเจ้า

มีคาถาเก่าแก่อยู่บทหนึ่งซึ่งมักจะพบ จารึก อยู่ตามตู้พระไตรปิฎกเก่า ๆ หรือจารึกไว้ที่หน้าหนังสือคำภีร์เก่า ๆ ทำเป็นรูปนางฟ้าอยู่ในกลางกลีบบัว คาถานั้นนิยมเรียกกันว่าคาถาสุนทรี ซึ่งได้ทราบว่า

น้านิยมไสยศาสตรแต่ก่อน ใช้เสกขี้ผึ้งสีปากเวลาจะสนทนากับสตรีด้วยถือกันว่าเป็นเสน่ห์ คาถานั้นมีข้อความว่า

มุนินฺท วทนมฺพุช คพฺภสมฺภว สุนฺทรี
ปาณีนํ สรณํ วาณี มยฺหํ ปีณยตํ มนํ

วาณีหรือนางฟ้าคือพระไตรปิฎก มีรูปอันงาม เกิดแต่ห้องแห่งดอกบัว คือพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นจอมแห่งนักปราชญ์ทั้งหลาย เป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ผู้มีปานะทั้งหลายยังใจแห่งข้าพเจ้าให้ยินดี

ในพระคาถานี้เปรียบพระไตรปิฎกเป็นนางฟ้า และเปรียบพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเป็นดอกบัว

๖. ดอกบัวเปรียบด้วยพระสงฆ์

ดอกบัวนอกจากจะเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้าดังได้กล่าวมาแล้ว พระโบราณาจารย์ยังได้เปรียบเทียบดอกบัวกับพระสงฆ์ไว้เป็นอันมากเช่น ในธรรมคารวาทิคาถาตอนท้ายว่า

ยถา สงฺการธานสฺมึ อุชฺฌิตสฺมึ มหาปเถ
ปทุมํ ตตฺถ ชาเยถ สุจิคนฺธํ มโนรมํ
เอวํ สงฺการภูเตสุ อนฺธภูเต ปุถุชฺชเน
อิติโรจติ ปญฺญาย สมฺมาสมฺพุทฺธสาวโก

ดอกบัวแม้จะเกิดขึ้นตามคูสกปรก ตามกองขยะที่เขาทิ้งทับถมไว้ตามริมถนนที่เต็มไปด้วยฝุ่น ก็ยังมีกลิ่นหอมเป็นที่รื่นรมย์ใจ คนย่อมเก็บมาทัดทรงประดับแม้ส่วนสูงของร่างกายโดยปราศจากการรังเกียจถึงสถานที่เกิดอันแสนจะปฏิกูลของมันฉันใด พระสงฆ์สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้จะเกิดในตระกูลยากจนเข็ญใจต่ำช้าเลวทรามสักเท่าใดก็ดี เมื่อมาประพฤติดีปฏิบัติชอบ คนก็ย่อมเลื่อมใสศรัทธาเคารพกราบไหว้ โดยปราศจากความรังเกียจถือชาติตระกูลฉันนั้น ข้อนี้เป็นการอุปมาที่เหมาะสมมาก ถ้าเราสนใจศึกษาในเรื่องการ ถือชาติชั้นวรรณะของชาวอินเดียสมัยก่อน จะเห็นได้ว่าการถือชาติชั้นวรรณะของเขานั้น ถือกันอย่างรุนแรงและจริงจังการที่ชนผู้อยู่วรรณะสูง มายอมกราบไหว้ ผู้ที่อยู่ในวรรณะต่ำกว่านั้น โดยปกติแล้วจะมีไม่ได้โดยเด็ดขาด นอกจากผู้ที่ทรงคุณสมบัติเป็นดอกบัวจริง ๆ

๗. อุปมาของพระนาคเสนเปรียบดอกบัวกับพระสงฆ์

เมื่อได้อธิปรายกับพระยามิลินทถึงเรื่อง พระอริยสาวกผู้ทรงธุดงค์คุณ พระนาคเสนได้เปรียบเทียบพระอริยสาวกกับดอกบัวไว้ว่า ดอกบัวมีชาติอันสูง เพราะเป็นของบริสุทธิ์และ

เป็นเครื่องเจริญใจ เป็นของเย็นสนิท มีลักษณะอ่อนละมุน เป็นของน่าอยากได้ มีกลิ่นหอมหวล เป็นที่เย้ายวนใจให้ปรารถนา มิได้เปื้อนด้วยน้ำและตม ประดับด้วยกลีบและเกษรอันละเอียดอ่อน อันหมู่ภมรย่อมซ้องเสพฉันใด พระอริยสาวกผู้เข้าถึงธุดงค์คุณสิบสามเหล่านี้ ย่อมเป็นผู้มีจิตประกอบไปด้วยเมตตาอันเย็นสนิทอ่อนละมุน เป็นผู้อบรมด้วยของหอมอันบริสุทธิ์สะอาดหาของหอมอื่นเสมอมิได้คือศีลเป็นที่รัก เป็นเครื่องยั่งใจให้เอิบอาบของเทวดาและมนุษย์ทั้งปวงผู้อันความโลภไม่ฉาบทาได้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้าฉันนั้น

ดังจะคัดข้อความมิลินทปัญหาตอนที่กล่าวมาลงไว้ดังนี้

พระนาคเสนถวายพระพรต่อไปว่า "มหาราช" ดูรามหาบพิตรพระราชสมภาร พระโยคาวจรที่สมาทานธุดงค์นั้นได้เป็นใหญ่ในพระบวรพุทธศาสนา และเป็นที่โสมนัสยินดีย่อมมีแต่สันติสุขสมาบัติฉะนี้

"มหาราช" ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อีกประการหนึ่ง ปานประดุจประทุมชาติบัวหลวง ธรรมดาว่าประทุมชาติบัวหลวงนั้น ย่อมมีคุณถึง ๑๐ ประการเหตุที่ว่าเป็นพืชชาติอันสูงบริสุทธิ์ประเสริฐ เกิดเป็นดอกไม้อันเลิศในโลกนี้

เป็นประเพณีนิยมมา "กตเมทส" อันว่าคุณแห่งประทุมชาติ ๑๐ ประการนั้น เป็นไฉน "สินิทฺทมุทุ" คือประทุมชาตินั้นเป็นของอ่อนนุ่มสนิทประการ ๑ "สุภนิยํ" เป็นที่ตั้งแห่งความงามประการ ๑ "สุคนฺธํ" มีกลิ่นหอมประการ ๑ "ปิยํ" เป็นที่รักแห่งชนทั้งหลายประการ ๑ "ปตฺถิตํ" อันชนทั้งหลายปราถนาประการ ๑ "ปสฏฺฐํ" อันชนทั้งหลายสรรเสริญประการ ๑ "ชลกทฺทมอนุปลิตฺตํ" จะได้มีน้ำหรือเปลือกตม ซึมซาบเปียกปนอยู่หามิได้ประการ ๑ "อนุปตฺตเกสรกณฺณิกาทิ มณฺฑิตํ" ประดับไปด้วยใบอ่อนเกษรและกลีบประการ ๑ "ภมรคณเสวิตํ" มีหมู่แห่งแมลงภู่และแมลงผึ้งบินโฉบฉาบคาบเกษรประการ ๑ "สีตลสลิลสํวทฺธํ" เจริญขึ้นแต่ในน้ำอันสะอาดประการ ๑ สิริเป็น ๑๐ ประการดังนี้ อันว่าประทุมชาติเป็นของประเสริฐประกอบไปด้วยคุณ ๑๐ ประการฉะนี้ "ยถา" มีครุวนาฉันใด

"มหาราช" ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารพระโยคาวจรเจ้าที่ซ้องเสพสมาทานในธุดงค์คุณมั่นคงนั้นก็ประกอบด้วยคุณ ๓๐ ประการ "สินิทฺธมุทุวเมตฺตจิตฺโต" คือจะมีเมตตาจิตรอ่อนสนิทในสรรพสัตว์ทั่วไปประการ ๑ "ฆาฏิตหตวิคฺคตกิเลโส" มีกิเลศอันพึฆาตฆ่ากำจัดให้ปราศจากไปประการ ๑ "นิหตมาน

ทิฏฺโฐ" เป็นผู้กำจัดเสียซึ่งมานะและทิฏฐิประการ ๑ "อจลทฬฺหวินิวิฏฺฐนิพฺเพมติสทฺโธ" มีศรัทธาอันมิได้หวั่นไหวปราศจากสอดแคล้วสงสัยประการ ๑ "ปริปุณฺณวินีตปหฏฺฐสุภนิโย" มีจิตรงามเบิกบานในที่ฝึกหัดให้บริบูรณ์ประการ ๑ "นิตสนฺตสุขสมาปตฺติโย" มีสันติสุขสมาบัติบังเกิดเป็นอันเที่ยงประการ ๑ "อจลสีลสุจิคนฺธปริภาวิโต" อบรมไปด้วยศีลอันไม่หวั่นไหวมีกลิ่นสะอาดหอมฟุ้งไปประการ ๑ "เทวมนุสฺสานํ ปิโย" เป็นที่รักแห่งเทพามนุษย์ทั้งหลายประการ ๑ "ขีณาสวพลวนฺตี" มีกำลังใจในที่จะให้สิ้นอาสวะประการ ๑ "อริยปุคคลชินสาสนปตฺถิโต" เป็นที่ปราถนาแห่งอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในชนศาสนาประการ ๑ "ภูวี จ ทิวี จ เทวมนุสาสนํ" เป็นที่สรรเสริญชื่นชมแห่งเทพา และมนุษย์ทั้งหลายประการ ๑ "อสุรานํ วนฺทิตปสฏฺฐมนคฺฆชนานํธุ วถปปิตโกมิตปสฏฺโฐ" เป็นที่ไหว้และสรรเสริญแห่งอสูรและเป็นที่ชื่นชมโถมนาแห่งมารทั้งหลายประการ ๑ "โลกมนุปลิตฺโต" มิได้ระคนปนเจือในโลกประการ ๑ "อปฺปโถกํอนุรชฺชภยทสฺสาวี" มีปกติแทนซึ่งโทษและภัยแม้แต่เพียงเล็กน้อยประการ ๑ "มคฺคผลปรตฺถสาธโต" ให้สำเร็จซึ่งประโยชน์คือมรรคและผลอันประเสริฐแก่ชนทั้งหลายผู้ปราถนาจะพ้นทุกข์ประการ ๑ "อายาจิตวิปุลปณีต

ปจฺจยภาคี" สมควรแล้วที่จะอาราธนาถวายปัจจัยอันไพบูลย์และประณีตประการ ๑ "อนิเกตสยนกามี" เป็นผู้ปรารถนานอนในที่หาอาลัยมิได้ประการ ๑ "ฌานชฺฌายิกปวรวิหารี" มีปกติเพ่งฌานและมีวิหารธรรมอันประเสริฐประการ ๑ "วิชฏิตชาลลิเกสวตฺถุวิธํสิตภคฺโค" เป็นผู้กำจัด และหักรานเสียซึ่งวัตถุแห่งกิเลส ซึ่งเป็นดังข่ายอันรกชัฏให้ขาดสูญประ ๑ สงฺฐิตฺสุญฺฌนฺคตินิวารโณ" จะห้ามเสียซึ่งคติอันดาดาดไปด้วยความคดเคี้ยวที่จะให้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารประการ ๑ "อกุปปธมเมอภินิวาโส" จะตั้งอยู่อกุปฺปธรรมฺนั้นประการ ๑ "อนวชฺชิตโภคี" จะบริโภคซึ่งสิ่งอันปราศจากโทษประการ ๑ "โอติณฺณสพฺพวิจิกิจฺโฉ" จะห้ามเสียซึ่งความสงสัยทั้งปวงประการ ๑ "วิมุตฺติฌายิตตฺโต" จะมีจิตรเพ่งเล็งซึ่งงวิมุตประการ ๑ "ทิฏฐธมฺเม อจกทฬฺหภิรุตมนุปคโต" จะมีจิตมั่นมิได้โลเลกลัวภัยในทิฏฐธรรมประการ ๑ "อนุนยสมุจฺฉินฺโน" จะตัดเสียซึ่งความยินดีประการ ๑ "สพฺพาสากฺขยปฺปตฺโต" จะถึงซึ่งอาสวักขัยประการ ๑ "สนฺตฺสมาปตฺตฺปฏิลภติ" จะได้ซึ่งสันติสุขสมาบัติประการ ๑ "สมณคุณสมุปโต" จะประกอบไปด้วยคุณแห่งสมณะประการ ๑ สิริเป็นคุณ ๓๐ ประการฉะนี้

๘. ดอกบัวเทียบกับผู้ปฏิบัติธรรม

ในมิลินทปัญหาอีกนั่นแหละ ที่พระนาคเสนได้กล่าวเปรียบเทียบดอกบัวกับผู้ปฏิบัติธรรมไว้ว่า องค์คุณแห่งดอกบัวหลวงมีลักษณะ๓ อย่าง คือ

๑. เกิดในน้ำ เติบโตในน้ำ แต่น้ำไม่ติด เปรียบกับผู้ปฏิบัติธรรม ไม่ติดอยู่ ในตระกูล ในหมู่คณะ ในลาภยศสรรเสริญสุข และในปัจจัยเครื่องบริโภคทั้งหลายตลอดจนไม่ติดอยู่ในกิเลสทั้งมวล

๒. ดอกบัวย่อมผุดขึ้นพ้นน้ำ ชูดอกอยู่เหนือน้ำ เปรียบเหมือนผู้ปฏิบัติธรรม ครอบงำโลกธรรมทั้ง ๘ คือ ลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข ทุกข์ ทั้งปวงได้แล้วผุดลอยอยู่ในโลกุตตรธรรม

๓. ธรรมชาติของดอกบัว แม้ถูกลมมีประมาณเล็กน้อยพัดถูกต้องแล้ว ก็สบัดกลีบใบกวัดแกว่งไปมา เหมือนผู้ปฏิบัติธรรม ทำความสำรวม ใจไม่ให้ตกไปในแหล่งกิเลสแม้มีประมาณน้อย มีปกติเห็นกิเลสแม้เล็กน้อยว่าเป็นภัยอยู่เสมอสะดุ้งหวาดหวั่นต่อภัยคือกิเลส ดังพระบาลีที่ว่า "อนุมตฺเตสุวชฺเชสุ ภยทสฺสาวี สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุ" ภิกษุมีปกติเห็นภัยใน

โทษทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๙. เปรียบเทียบดอกบัวกับพระนิพพาน

เมื่อพูดถึงเรื่องของพระนิพพานอันเป็นที่ระงับดับกิเลสทั้งปวง พระนาคเสนก็ถวายวิสัชชนาแด่พระยามิลินท์เปรียบเทียบพระนิพพานกับดอกบัวว่าธรรมชาติของดอกบัว น้ำย่อมไม่ซึมติดอยู่ได้ฉันใด พระนิพพานอันกิเลสทั้งปวงไม่ซึมติดอยู่ได้ฉันนั้นนี้แล คุณแห่งดอกบัวประการหนึ่ง ซึ่งควรเทียบกับพระนิพพาน

๑๐. เปรียบเทียบดอกบัวกับพระภิกษุสามเณร

ตั้งแต่ต้นมาได้ทราบถึงการเปรียบเทียบดอกบัว กับสิ่งที่ประเสริฐต่าง ๆ เช่น พระพุทธเจ้า พระนิพพาน พระอริยสาวกฯลฯ บัดนี้จะหาตัวอย่างที่ท่านเทียบดอกบัวกับพระภิกษุสามเณรที่ยังเป็นปุถุชน แต่ท่านไม่ได้เทียบในส่วนดีไปเทียบไว้ในส่วนเสีย คือเมื่อพูดถึงเหตุที่ภิกษุสามเณรระพินาศจากพรหมจรรย์ ต้องละเพศไปสู่ฆราวาส ท่านว่าเพราะอันตราย ๕ ประการซึ่งเทียบกับอันตรายด้วยของดอกบัวคือ

๑. ดอกบัวย่อมเป็นอันตรายด้วยพายุใหญ่พัดเอาหักโค่นไป เปรียบด้วยพระภิกษุสามเณรผู้ต้องลมปาก คือคำชัก

ชวนของคนพาล มาชักนำเกลี้ยกล่อมให้จิตรใจเห็นเคลิบเคลิ้มในโลกียวิสัย หน่ายรักจากพระศาสนา ต้องละเพศพรหมจรรย์ไป

๒. ดอกบัวย่อมเป็นอันตรายด้วยถูกกิมิชาติคือหนอนเข้าเบียดเบียนกัดต้นกินใบ เปรียบเหมือนพระภิกษุสามเณรผู้ตั้งใจประพฤติพรตพรหมจรรย์ แต่ถูกโรคาพาธต่างๆ เข้ามาเบียดเบียนตัดรอน จนไม่อาจประพฤติพรหมจรรย์ได้

๓. ดอกบัวย่อมเป็นอันตรายด้วยถูกฝูงนางกินรเก็บเอาไปเชยชม คือมีผู้มาเด็ดไปจากต้น เปรียบเหมือนพระภิกษุสามเณร ถูกมาตุคามล่อให้ลุ่มหลงสิ้นศรัทธาในพระศาสนาต้องละเพศพรหมจรรย์

๔. ดอกบัวย่อมเป็นอันตรายด้วยเต่าและปลากัดกินเป็นอาหาร เปรียบเหมือนพระภิกษุสามเณรผู้ประพฤติพรหมจรรย์ถูกพระยามัจจุราชคือความตายมาตัดรอนคร่าเอาชีวิตไปเสีย

๕. ดอกบัวย่อมเป็นอันตรายด้วยน้ำและโคลนตมไม่บริบูรณ์เหือดแห้งหดไป เปรียบเหมือนพระภิกษุสามเณรผู้ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความตั้งอกตั้งใจ แต่เพราะกุศลหนหลังและวาสนาปัจจุบันไม่มี ก็เผอิญให้มีอุปสรรคขัดข้องต่าง ๆ เช่นไม่สามารถทรงจำพระธรรมวินัยได้ เป็นเหตุให้ท้อถอยต้องลาเพศพรหมจรรย์ไป

๑๑. ดอกบัวเปรียบเทียบกับพุทธบริษัท

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณใหม่ ๆ ทรงแสดงความท้อพระหฤทัยที่จะสั่งสอนเวไนยสัตว์เพราะธรรมะที่ทรงตรัสรู้นั้นเป็นธรรมะอันล้ำลึกยากที่ชนผู้ยินดีในกามคุณจะรู้ตามได้แต่อาศรัยพระมหากรุณาในหมู่สัตว์ ทรงพิจารณาทบทวนดูอัธยาศรัยเวไนยสัตว์อีก ก็ทรงทราบว่าผู้มีกิเลสเบาบางอันอาจรู้ตามได้ก็มีจึงเกิดอุปมาเวไนยสัตว์เหมือนดอกบัวว่าเวไนยสัตว์ย่อมแบ่งออกเป็นสี่เหล่าตามอัธยาศรัยคือ

๑. อุคฆฏิตญฺญู ผู้มีกิเลสน้อยเบาบาง มีอินทรีย์กล้าจะพึงสอนให้รู้โดยง่าย อาจรู้ธรรมพิเศษได้ฉับพลันอันเปรียบเหมือนดอกประทุมชาติอันโผล่พ้นจากพื้นน้ำขึ้นมาแล้วคอยสัมผัสรัศมีพระอาทิตย์อยู่จักบานในวันนี้

๒. วิปจิตญฺญู ผู้มีกิเลสค่อนข้างน้อยเมื่อได้รับอบรมในปฏิปทาอันเป็นบุพพภาค จนมีอุปนิสสัยแก่กล้า ก็สามารถบรรลุธรรมพิเศษได้ เปรียบเหมือนดอกบัวซึ่งยังตั้งอยู่เสมอพื้นน้ำจักบานในวันพรุ่งนี้

๓. เนยยะ ผู้ที่มีกิเลสยังไม่เบาบาง ก็ยังควรได้รับคำแนะนำในธรรมปฏิบัติไปก่อน เพื่อบำรุงอุปนิสสัยจนกว่าจะแรง

กล้า จึงจะบรรลุธรรมพิเศษ เปรียบเหมือนดอกบัวที่ยังจมอยู่ในน้ำ คอยเวลาที่จะบานในวันต่อ ๆ ไป

๔. ปทปรมะ ผู้ที่มีกิเลสหนา ปัญญาหยาบ หาอุปนิสสัยมิได้เลย ไม่สามารถจะบรรลุธรรมพิเศษได้ เปรียบเหมือนดอกบัวที่จมอยู่ใต้น้ำและเป็นภักษาหารแห่งปลาและเต่าเสีย

๑๒. ดอกบัวเป็นศิลปวัตถุทางศาสนา

ดอกบัวนอกจากจะเปรียบกับ พระพุทธเจ้า พระธรรมพระสงฆ์และพุทธบริษัทดังกล่าวมาแล้ว แม้ในด้านศิลปวัตถุที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ดอกบัวก็มี อิทธิพลแฝงอยู่ในศิลปวัตถุนั้น ๆ มิใช่น้อย ประกอบกับรูปร่างลักษณะของดอกบัวสวยงาม และสามารถประดิษฐ์ให้พิจิตรพิศดารได้ดี จึงเหมาะสมกับที่จะดัดแปลงให้เข้ากับสภาพของวัตถุนั้น ๆ ได้โดยเหมาะสม เรานิยมประดิษฐ์ ศิลปวัตถุ เช่น ปูชนียสถานประดับประดิษฐ์ลวดลายเป็นรูปดอกกลีบบัว เช่นบัวกลุ่ม โคนเสา พระอุโบสถพระวิหารซึ่งเรียกว่าพรหมสรและบัวปลายเสาเป็นต้นวัตถุเครื่องใช้ในพิธีการที่เกี่ยวกับพระศาสนา เราก็นิยมทำให้มีลวดลายเป็นรูปบัว เช่นกระถางธูป โคมไฟ พุ่มเทียน ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เนื่องมาจากการนิยม

ดอกบัวว่าเป็นของสูงและเป็นดอกไม้ที่นิยมนับถือกันมาในระหว่างผู้นับถือพระพุทธศาสนา

๑๓. ดอกบัวที่ใช้เปรียบกับสิ่งอื่น

แม้ในทางโลกีย์วิสัยดอกบัวก็ยังใช้เป็นเครื่อง เปรียบเทียบกับสิ่งต่าง ๆ เช่นเปรียบกับความงามของหญิงสาว ดังเช่นในบทเพลงของปัญจสิกขเทพบุตร ซึ่งขับถวายพระเจ้าติมพรุ บิดาของนางสุริยวัจฉสา อันเป็นที่นิยมกัน อย่างกว้างขวางว่าเป็นบทเพลงที่ไพเราะในครั้งโบราณ จนถึงกับปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก คือพระสุตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ดังจะนำมาแสดงเฉพาะในตอนที่ปัญจสิกขเทพบุตร เปรียบดอกบัวกับความงามของนางสุริยวัจฉสาว่าดังนี้

สีโตทกํ โปกฺขรณี ยุตฺตํ กิญฺชกฺขเรณุนา
นาโค ฆมฺมาภิตตฺโตว โอคาเห ถนูทรํ

กุญชรชาติทั้งหลายที่ถูกแดดแผดเผาแล้ว เมื่อมาเล่นน้ำในสระโบกขรณีมีน้ำอันเย็นสนิท เต็มไปด้วยละอองเกษรประทุมชาติ ย่อมจะรู้สึกเยือกเย็นเป็นสุขชุ่มชื่นใจฉันใด บุรุษผู้ได้มีโอกาสแนบตัวลงหว่างอุระประเทศของน้องหญิง ย่อมรู้สึกซาบซึ้งชื่นบานฉันนั้น

ในโลกนิติสุภาษิตโบราณ ท่านเปรียบดอกบัวไว้ว่า

ชลปมาณํ กุมุทนาลํ　　กุลปมาณํ วินโย ปธานํ
พยตฺติปมาณํ กถิตวากฺยํ ปถวีปมาณํ ติณมิลาตํ

การที่จะรู้ได้ว่าน้ำลึกหรือตื้นเพียงใดนั้น ก็อาศรัยสายบัวเป็นเครื่องบอกให้รู้ เปรียบเหมือนจะรู้ว่าบุคคลนี้มีชาติสกุลเพียงไหน ก็รู้ได้ด้วยมารยาทของเขาที่แสดงออกมา จะรู้ว่าคนโง่หรือฉลาดก็จงฟังเขาพูด จะรู้ว่าดินดีหรือเลวก็จงดูต้นหญ้านั้น

ในที่บางแห่งท่านเปรียบถ้อยคำของสาธุชนว่าคงที่อยู่เสมอไม่ว่าจะมีอะไรที่เกิดขึ้น เช่นแม้ดอกบัวจะงอกขึ้นบนหินได้ เช่น

อุทฺเทติ ภาณุ ปจฺฉิเม เมรุราชาปิปิ นมติ
สีตลํ ยทิ นรคฺคี　　ปพฺพตฺเต จ อุปลํ
วิคเสน วิปริตํ　　สาธุวาจา กุทาจนํ

บางคาบภาณุมาศขึ้น ทางลง ก็ดี
เมรุราชไป่ตรง　　อ่อนแอ้
ไฟนรกดับเย็น–บง　　กชงอก ผานา
ยืนสัตย์สาธุชนแล้　　ห่อน เพี้ยนสักปาง

ในพระธรรมบทท่านเปรียบไว้ว่า ความทุกข์โศรกของชนผู้ละตัณหาได้แล้วย่อมจะตกไป เหมือนน้ำที่ตกจากใบบัวดังพระคาถาว่า

โย เวตํ สหตี ชมฺมึ ตณฺหํ โลเก ทุรจฺจยํ
โสกา ตมฺหา ปปตนฺติ อุทพินฺทุว โปกฺขร

บุคคลใดแล ย่อมครอบงำตัณหาลามก อันล่วงได้ยากในโลก ความโศรกทั้งหลาย ย่อมตกไปจากบุคคลนั้น ราวกับหยดน้ำตกจากใบบัวฉะนั้น

ดังที่ได้บรรยายมานี้ พอจะสรุปได้ว่า ดอกบัวเป็นดอกไม้สำคัญ จะเรียกว่าเป็นดอกไม้ประจำวันพุทธศาสนาก็ไม่ห่างจากความจริงนัก เพราะความสำคัญของดอกบัวได้มีอิทธิพลในเกือบทุกสาขาของพระพุทธศาสนา อันท่านโบราณาจารย์ได้ยกย่องเชิดชูมาแล้วแต่ปางก่อน ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาดังที่นำมาบรรยายไว้แล้ว แต่จุดประสงค์ของการบรรยายเรื่องนี้ มิได้มีความมุ่งหมายที่จะชักชวนให้พากันนิยมดอกบัวหรือรับดอกบัวเป็นดอกไม้ประจำพระพุทธศาสนา เป็นแต่เพียงนำมาบรรยายเป็นเครื่องประกอบความรู้ว่า แต่ก่อนท่านนิยมกันมาอย่างไรเท่านั้น เพราะแม้ว่าดอกบัวจะมีความสำคัญและมีประวัติการณ์เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนามาอย่างยิ่งเพียงไรก็ตาม ดอกบัวก็คงมีสภาพเช่นเดียวกับดอกไม้อื่น ๆ ทั้งหลาย อันเราผู้เป็นพุทธสาสนิกชนและเป็นนักปฏิบัติธรรม จะต้องมอง

ดอกบัวด้วยสายตาอีกชนิดหนึ่ง เป็นการมองด้วยสายตาของความรู้เท่าทันต่อสภาวะของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะขอสรุปท้ายความเรียงเรื่องนี้ด้วยอัญเชิญพระพุทธภาษิตบทหนึ่งซึ่งแสดงถึงทัศนะในเรื่องเกี่ยวกับดอกไม้ไว้ว่า

ปุปฺผานิ เหว ปจินนฺตํ พฺยาสตฺตมนสํ มนํ
สุตฺตํ คามํ มโหโฆ ว มจฺจุ อาทาย คจฺฉติ

ความตายย่อมพัดพาเอาชีวิตของบุคคลผู้มีใจ แส่ไปในอารมณ์ต่าง ๆ กำลังเพลิดเพลินเก็บดอกไม้ (ของมาร) อยู่เหมือนกระแสน้ำพัดพาเอาบ้านที่หลับไหลไปฉะนั้น ฉะนี้แล.

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อญฺชนานํ ขยํ ทิสฺวา อุปจิกานญฺจ อาจยํ
มธูนญฺจ สมาหารํ ปณฺฑิโต ฆรมาวเสติ.

ณ วันนี้ เป็นวันจาตุตทสีที่ ๑๔ ค่ำ ตามปักขคณนา เป็นวันธัมมัสสวนะที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงบัญญัติไว้เพื่อเปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนได้มาขวนขวายกระทำคุณงามความดี มีการรักษาศีล ฟังธรรม เจริญเมตตาภาวนาเป็นต้น ตามควรแก่โอกาสอันเคยมีมาถึงเข้าโดยลำดับ ณ บัดนี้

การฟังธรรมก็ดี การรักษาศีลก็ดี การเจริญเมตตาภาวนาเป็นอาทิก็ดี ในวันธัมมัสสวนะเช่นนี้ จัดว่าเป็นกาละอันควร เพราะเป็นการฝึกหัดอบรมกาย วาจา ใจ ของตนให้เป็นไปในทางที่ชอบ ตามระเบียบนิยมที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ เป็นการเตรียมตน ฝึกกายฝึกใจของตนให้มีกำลังเข้มแข็ง มีความสงบ สามารถจะต้านทานต่อความเย้ายวนของกิเลสอันเกิดขึ้นพยายามจะพัดพาใจไปตามความปรารถนานั้น ๆ ทำใจของตนให้พ้นจากมลทินโทษ อันเป็นประโยชน์ที่ต้องการอย่างสูงสุดในทาง

พระพุทธศาสนา แต่ธรรมะของสมเด็จพระบรมศาสดานั้นพระองค์ท่านแสดงไว้ทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด คือทางธรรมะอันเป็นไปในส่วนโลกิยะ และธรรมะที่เป็นไปในส่วนโลกุตตระ คือเหนือสุดโลก ผู้ปฏิบัติธรรมก็พึงดำเนินตามไปโดยลำดับ คือโดยลำดับขั้นของจิตใจอันค่อยผ่องใสค่อยประณีตขึ้น หลังจากการฝึกฝนอบรมตนเองเป็นลำดับมา ธรรมะของสมเด็จพระบรมศาสดานั้นท่านว่าเป็น อาทิกลฺยาณํ งามในเบื้องต้น มชฺเฌกลฺยาณํ งามในท่ามกลาง และ ปริโยสานกลฺยาณํ งามในขั้นสุดท้าย เพราะเหตุที่พระองค์เป็นโลกวิทู ผู้รู้แจ้งซึ่งสัตวโลก รู้จักอัธยาศัยความสามารถของบุคคลผู้เข้ามารับพระธรรมเทศนา จึงได้ทรงสามารถแสดงธรรมคำสอนแก่เขาเหล่านั้นโดยควร โดยเหมาะสมแก่สภาพของจิตใจที่สามารถจะรับไปได้ ผู้ที่มีกิเลสหนาปัญญาต่ำเข้ามาสดับพระธรรมเทศนา พระองค์ก็ทรงสอนด้วยปุคคลาธิษฐาน สอนธรรมตื้น ๆ พื้น ๆ อันเป็นเครื่องล่อให้เกิดความยินดีมีมานะพยายามเพื่อจะปฏิบัติธรรมส่วนสูงขึ้นไป ผู้ที่เข้ามาสดับธรรมเทศนามีอัธยาศัยอันละเอียดอ่อน พระองค์ก็ทรงสอนธรรมเป็นธรรมาธิษฐาน ตัดในเรื่องการอุปมาอุปไมยออกไปเสียสอนเฉพาะธรรมอันสุขุมลุ่มลึก เพื่อควรแก่อัธยาศัยของผู้สดับตรับฟัง นี่เป็น

การแสดงธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา ที่ได้ทรงเลือกปฏิบัติมาตั้งแต่วันที่ทรงแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์เป็นต้นมา จนกระทั่งถึงวันที่ทรงโปรดสุภัททะปริพาชกเป็นปริโยสาน ธรรมเทศนาของพระองค์จึงเป็นประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายทุกชั้น ทุกอาชีพ ทุกวรรณะผู้ที่ได้เข้ามาเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดาย่อมได้รับธรรมะอันควรแก่อัธยาศัยแห่งตน บัดนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาพระองค์นั้นได้เสด็จดับขันธปรินิพพานมานานแล้ว ยังคงอยู่แต่ธรรมคำสอนของพระองค์ ซึ่งได้ทรงแสดงไว้แล้วทรงบัญญัติไว้แล้ว อันเป็นประหนึ่งมรดกตกทอดถึงเราชาวพุทธทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น ชาวเราทั้งหลายจึงจำเป็นจะต้องมีธัมมวิจยะ การเลือกเฟ้นธรรม เพื่อนำไปปฏิบัติให้พอเหมาะพอควรแก่อัธยาศัยและความสามารถแห่งตน ธรรมะนั้นแม้ในข้อเดียวกัน ย่อมส่องความปฏิบัติได้ทั้งภูมิต่ำ ภูมิกลาง และภูมิสูงสุด อย่างธรรมะที่นำมาไว้เป็นนิกเขปบท ณ เบื้องต้นแห่งพระธรรมเทศนานี้ เป็นคติของการครองชีพ แต่ในเรื่องทางคติของการครองชีพนี้เองก็ส่องทางปฏิบัติไปในทางปรมัตถ์ คือความหลุดพ้นจากกิเลสาสวะได้ ดังอาตมะจะได้นำธรรมะซึ่งยกขึ้นไว้เป็นนิกเขปบท ณ เบื้องต้นนั้นมาแสดงโดยสมควรแก่เวลา

ธรรมะที่ยกมาแสดงในเบื้องต้นนั้น เป็นหลักของการครองเรือน หลักของการครองเรือนนั้น ท่านวางไว้ ๓ ประการคือ อญฺชนานํ ขยํ ทิสฺวา ผู้ที่ครองเรือนพึงพิจารณาดูความสิ้นเปลืองของยาหยอดตาอย่างหนึ่ง อุปจิกานญฺจ อาจยํ ผู้ครองเรือนพึงพิจารณาดูการสะสมของตัวปลวกอย่างหนึ่ง มธูนญฺจ สมาหารํ ผู้ครองเรือนพึงพิจารณาดูการแสวงหาน้ำหวานของผึ้งอย่างหนึ่ง นี่เป็นคติ ๓ ประการ ซึ่งเป็นหลักของผู้ที่จะครองเรือน

การครองเรือนนั้นคือการรับผิดชอบ ไม่ใช่แต่ชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง แต่หมายถึงชีวิตความเป็นอยู่ของปริวารชนมีบุตรภรรยาข้าทาส ตลอดถึงผู้ที่อยู่ใต้ร่มเงาของตนทั้งหลายสามารถสร้างความสุขความเจริญเป็นปึกแผ่นให้แก่บุคคลที่อยู่ใต้ร่มเงาของตนนั้น ๆ ด้วย ภาระของผู้ครองเรือนจึงเป็นภาระใหญ่ประกอบด้วยความยุ่งยากในการปฏิบัติ ต้องเหนื่อยยาก ต้องลำเค็ญในการแสวงหาปัจจัยเพื่อการดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิตตนและคนอยู่ในความรับผิดชอบ ในคติการครองเรือนนี้ ท่านยกหลักประหยัดขึ้นมาแสดงก่อนว่า พึงพิจารณาดูการสิ้นเปลืองของยาหยอดตา ผู้ที่จะครองเรือนนั้น ขั้นต้นต้องอาศัยการประหยัด

สิ่งใดไม่ควรหมดไม่ควรเสีย ทนุถนอมคอยผ่อนใช้ตามคุณค่าตามลักษณะของวัตถุนั้น ๆ ที่ท่านสอนให้พิจารณาดูความสิ้นเปลืองของยาหยอดตา เพราะยาหยอดตาเป็นของใช้คราวละเล็กคราวละน้อย ทีละหยดครึ่งหยด แต่ถึงกระนั้น เมื่อสิ้นวันผ่านวันไปนาน ๆ เข้า ความสิ้นเปลืองของยาหยอดตาซึ่งเราใช้คราวละเล็กคราวละน้อย หรือนาน ๆ ใช้ก็ตาม แต่เมื่อนานๆล่วงไปๆ ความหมดเปลืองก็ปรากฏขึ้นมาจนได้ ไม่ว่าจะใช้เล็กใช้น้อยอย่างไรก็ตาม ที่ท่านสอนให้พิจารณาดูความสิ้นเปลืองของยาหยอดตานั้นก็คือสอนให้สังเกตถึงความสิ้นเปลืองน้อยที่สุดขึ้นไปก่อน หัดอัธยาศัยให้ละเอียด มองเล็กมองน้อยไม่มองข้ามความสำคัญของสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปเสีย การประหยัดแม้แต่สิ่งที่เล็กน้อยได้นี้ ย่อมเป็นเหตุให้ประหยัดส่วนใหญ่ๆ ได้ด้วย การครองเรือนนั้น ถ้าไม่ประมาณกำลังของตนให้พอเหมาะพอดี จับจ่ายใช้สอยบริโภคบำรุงตนหรือครอบครัวในทางที่สุรุ่ยสุร่าย ความปรากฏคือหายนะในทรัพย์สินก็ย่อมเกิดย่อมมีขึ้น แต่ถ้าตระหนี่เหนียวขนไม่สามารถจะรับประโยชน์ของการมีทรัพย์สินนั้น ๆ ได้ ทรัพย์สินนั้น ๆ ไซร้ ก็บ่วยการ มีประดุจไม่มี เพราะฉะนั้นท่านจึงให้เดินทางสายกลาง เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ดำเนินการใช้จ่ายในการครองเรือนพอเหมาะสมแก่กำลังทรัพย์ที่มีอยู่หรือหา

มาได้ ไม่ฟุ่มเฟือยจนเกินไป หรือฝืดเคืองจนเกินไป ถือหลักประหยัดสิ่งใดไม่ควรเสียไม่ให้เสีย สิ่งใดไม่ควรหายไม่ให้หาย การประหยัดสิ่งเล็กขึ้นไปคราวละเล็กคราวละน้อย จนจิตใจค่อยคุ้นต่อการประหยัดแล้ว ก็สามารถจะประหยัดในสิ่งใหญ่ ๆ ได้ หลักการครองเรือนขั้นแรก เป็นการประหยัดดังกล่าวมา

หลักประการที่ ๒ อุปจิกานญฺจ อาจยํ ให้พิจารณาดูการสะสมของปลวก ปลวกเป็นสัตว์เล็กตัวเล็กคาบดินได้คราวละเล็กคราวละน้อย แต่อาศัยความพยายาม ค่อยสะสมคราวละเล็กละน้อยไม่ทอดทิ้ง ปลวกก็สามารถจะสร้างจอมคือที่อยู่ของตนใหญ่กว่าตัวหลายร้อยเท่าพันทวี นี่เพราะอาศัยการสะสมคราวละเล็กคราวละน้อยผู้ครองเรือนจำเป็นจะต้องยึดหลักการสะสมต่อจากการประหยัดในข้อต้น การสะสมทรัพย์ที่แสวงหามาได้คราวละเล็กคราวละน้อย เมื่อนาน ๆ เข้า ทรัพย์ที่สะสมไว้นั้นย่อมจะเกิดเพิ่มพูนเป็นปึกแผ่นมั่นคงขึ้น ท่านเปรียบประหนึ่งว่า ภาชนะมีโอ่ง อ่าง เป็นต้น ซึ่งเราเปิดฝาตั้งไว้กลางแจ้ง น้ำฝนตกลงมาคราวละหยาดสองหยาด ก็ยังภาชนะนั้น ๆ ให้เต็มด้วยน้ำได้ การสะสมก็ดุจเดียวกัน เก็บคราวละเล็กคราวละน้อย เมื่อรวมกันเข้า

มันก็ค่อยมากพูนทวีขึ้นตามลำดับ เพราะความจริงนั้น ความมากทั้งหลายล้วนแต่มาจากความน้อยประสมกันเข้า รวบรวมกันเข้าจึงกลายเป็นมากได้ ผู้ที่เป็นเศรษฐีมหาเศรษฐีที่ไม่ใช่เงินมรดก ก็อาศัยการค่อยสะสมเงินทองคราวละเล็กคราวละน้อย จึงสามารถเป็นคนมั่งมีได้ เพราะไม่มีใครนำสิ่งเหล่านี้ติดตัวมาจากครรภ์มารดา มาแสวงหา มามั่งมีกันอยู่ภายนอกทั้งสิ้น หลักการสะสมนี้เป็นหลักที่สำคัญ บางท่านจึงกล่าวว่ารายได้ไม่สำคัญ คือจะได้มากหรือได้น้อยไม่ใช่เรื่องสำคัญ ความสำคัญอยู่ที่ร้ายเหลือ คือเหลือมากหรือเหลือน้อยนั้นเป็นเรื่องสำคัญ ได้มากอาจหมดไปมาก ก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้น แม้ได้มาน้อย แต่ว่าสะสมไว้เป็นส่วนเหลือ ก็ย่อมมีความหมายกว่าได้มากเสียอีก สมเด็จพระบรมศาสดาทรงชี้ให้ผู้ครองเรือนพิจารณาถึงการสะสมของปลวกคราวละเล็กคราวละน้อย เพื่อเป็นอุทาหรณ์ว่าปลวกนั้นเป็นสัตว์เล็กก็จริง อาศัยการสะสมครรวละเล็กคราวละน้อย ก็พอกพูนขึ้นมาได้ ก็คนเราเป็นสัตว์ประเสริฐมีกำลังวังชา มีโอกาสมีความสามารถมากกว่าปลวก เหตุไฉนจึงจะไม่สามารถสะสมทุนทรัพย์ให้พอกพูนขึ้นมาได้นี่เป็นหลักข้อที่ ๒ การสะสม

หลักข้อที่ ๓ มธุนญฺจ สมาหารํ ผู้ครองเรือนพึงพิจารณาดูการแสวงหาน้ำหวานของผึ้ง โดยปกติผึ้งเป็นสัตว์ที่รักงานรักหน้าที่ ตรงต่อเวลา ผึ้งงานมีหน้าที่คือ การแสวงหาน้ำหวาน

การทำความสะอาดรวงรังที่อาศัยตลอดจนการเลี้ยงดูลูกอ่อนภายในรัง นี่เป็นหน้าที่ของผึ้งงาน ผึ้งงานนั้น เมื่อถึงคราวที่จะออกแสวงหาเกษรดอกไม้เพื่อนำน้ำหวานจากเกษรมาสะสมไว้ในรวงรังย่อมจะออกบินไปหาเกษรของดอกไม้ตามทิศทางต่าง ๆ โดยไม่ย่อท้อต่อความวิปริตแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ ฝนจะตก แดดจะออก จะมีลมมีพายุ ผึ้งไม่ได้ยอมให้สิ่งเหล่านี้มาเป็นเครื่องสกัดกั้นการกระทำหน้าที่ของตน เมื่อถึงคราวก็ไป ฝนจะตก แดดจะออก จะมีพายุมีลมอย่างไร ผึ้งไม่ย่อท้อ ไม่ให้สิ่งเหล่านี้มาเป็นเครื่องกางกั้นไม่ให้ไปกระทำงานตามหน้าที่ได้ นี่เป็นลักษณะนิสัยของผึ้ง คนเราถ้าเอาอย่างผึ้ง เมื่อถึงคราวที่จะกระทำกิจอันใด กระทำกิจอันนั้นเต็มกำลังความสามารถ ไม่เอาดินฟ้าอากาศว่าหนาวนักร้อนนัก หรือเอากาลเวลาว่ายังเช้าอยู่ สายเกินไป หรือค่ำเสียแล้ว มาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว เหนี่ยวรั้งไม่ให้กระทำการงานเปรียบประหนึ่งผึ้งซึ่งไม่ยอมให้อุปสรรคนานาประการมาเป็นเครื่องสกัดกั้นไม่ให้กระทำงานฉนั้น ผู้ที่กระทำงานเช่นนี้ย่อมประสบความสำเร็จในผลที่มุ่งหมาย งานใด ๆ ก็ตามย่อมไม่เหลือกำลังความสามารถของคนผู้มีความอดทน มีความพยายาม เที่ยงตรงต่อเวลา รักษาหน้าที่ของตนให้สำเร็จลผไป

ได้ การทำงานนั้น คนบางคนกระทำงานแต่พอแล้ว คือให้ผ่านมือไป ผลของงานจะดีจะชั่ว จะเป็นอย่างไรนั้น ไม่คิดถึง นี่เรียกว่าไม่รับผิดชอบในการงานที่ตนกระทำ คนที่รับผิดชอบต่อการงานที่ตนกระทำนั้น เขาจะพยายามทำให้ดีที่สุดที่สามารถจะกระทำได้ ทำแล้วไม่ทอดทิ้งติดตามดูผลแห่งงานของตน นำความบกพร่องในงานครั้งแรกมาแก้ไขในงานครั้งต่อ ๆ ไป นี่เป็นลักษณะของนักกระทำการงาน ผู้ที่กระทำการงานนั้น เมื่อเอาอย่างผึ้งต้องมีความเพียร ความมานะพยายาม ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคอันตรายกระทำงานอันตนมุ่งหมายให้สำเร็จลงด้วยดี

ข้อนี้ เรียกว่าหลักข้อที่ ๓ ให้พิจารณาดูการแสวงหาน้ำหวานของผึ้ง สมเด็จพระบรมศาสดาทรงชี้หลักการครองเรือนทั้ง ๓ ประการ อันเป็นส่วนโลกิยะ คือเป็นไปในทางโลก ในการสอนคนนั้น สมเด็จพระบรมศาสดามักจะทรงชี้ส่วนโลกิยะก่อน คือสอนให้เขาแสวงหาเสียก่อน แล้วจึงสอนให้ให้ ผู้ที่จะให้นั้นจะต้องมีหลักฐานพอสมควรที่จะสามารถจะให้ได้โดยไม่เดือดร้อน นี้เป็นหลักของสมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อได้ทรงชี้วิธีการดำรงชีพในโลกีย์วิสัยแล้ว ก็ทรงเปรียบหลักการดำรงชีวิตทั้ง ๓ ประการนั้นไปในทางธรรมะ หลัก ๓ ประการซึ่งทรงอุปมาอุปมัยในทางธรรมะนั้นก็คือ

หลักข้อที่ ๑ ประหยัดอารมณ์

หลักข้อที่ ๒ สะสมความสงบ

หลักข้อที่ ๓ ปรารภความเพียร

ในข้อต้นซึ่งตรงกับความประหยัด ในโลกิยวิถีนั้น พระองค์ทรงสอนให้ประหยัดทรัพย์ แต่ในโลกุตตระ ท่านสอนให้ประหยัดอารมณ์ คำว่าประหยัดอารมณ์นั้น ได้แก่พยายามคิดพยายามนึกในอารมณ์ที่ต้องการ ไม่คิดฟุ้งซ่านแส่ไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ไม่มีขอบเขตประมาณ คนที่ไม่ประหยัดอารมณ์ย่อมคิดย่อมนึกหมุนเวียนเปลี่ยนกันไปในอารมณ์ทั้งหลายร้อยแปดพัน–ประการ หรือว่าหาขอบเขตประมาณมิได้ ในชั่วขณะหนึ่ง ๆ เปลี่ยนอารมณ์ไม่ทราบว่ากี่ร้อยกี่พันครั้ง หรือว่าตนนั่งอยู่ในสถานที่นี้ แต่อาจจะส่งจิตใจไปในอารมณ์ต่าง ๆ ไม่มีขอบเขต ไม่มีประมาณ นี่เรียกว่าผู้ไม่ประหยัดอารมณ์ ใช้อารมณ์มากเกินกว่าพอดี การใช้อารมณ์น้อย คือคิดในอารมณ์เพียงหนึ่งซึ่งเรียกว่าเอกัคคตารมณ์ มีอารมณ์อันเดียว การประหยัดอารมณ์ในหลักข้อต้นนี้ เป็นทางที่ดีที่งาม เพราะทำใจให้สงบ ซึ่งส่งผลไปในหลักข้อที่ ๒

สะสมความสงบ ความสงบในที่นี้คือความสงบของใจ ต้องพยายามฝึกฝนสะสมความสงบให้เกิดขึ้นคราวละเล็กคราวละน้อย จนกว่าใจจะเชื่องคุ้นต่อความสงบนั้น ๆ เพราะความสงบนั้นเป็นที่ต้องการในการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสาสวะตามที่ปรารถนา เมื่อความสงบมีแล้ว กายสงบ วาจาสงบ ใจสงบ ผู้ที่สงบกาย สงบวาจา สงบใจ คือใจสงบจากกิเลส วาจาสงบจากพูดชั่ว กายสงบจากการกระทำความชั่ว เมื่อสงบได้บริสุทธิ์บริบูรณ์แล้ว ได้ชื่อว่าเป็นผู้พ้นจากกิเลสาสวะ เข้าสู่โลกุตตระวิถี เพราะเหตุนั้น การสะสมความสงบ คือหมั่นทำใจให้สงบด้วยสมาธิภาวนาหรือวิปัสสนาภาวนา ทางใดก็ตามที่จะให้เกิดความสงบขึ้น หมั่นกระทำ หมั่นสะสมคราวละเล็กคราวละน้อย จนกว่าใจจะสงบจากกิเลสโดยสิ้นเชิง นี้เป็นหลักข้อที่ ๒

หลักข้อที่ ๓ ปรารภความเพียร คือพิจารณาเทียบเคียงในโลกิยะได้แก่การยึดการแสวงหาน้ำหวานของผึ้งเป็นอุทาหรณ์ และกระทำงานโดยไม่ปฏิเสธหลีกเลี่ยงต่อหน้าที่ที่เกิดขึ้นด้วยความมานะพยายาม หลักข้อที่ ๓ ในโลกุตตระท่านจึงสอนให้ปรารภความเพียร ความเพียรนั้นเป็นคุณธรรมที่สำคัญทั้งในทางโลกและในทางธรรม ความเพียรมีอยู่ในที่ใด ความสำเร็จย่อมมีอยู่

ในที่นั้น งานใดก็ตาม ถ้าหากมีความเพียรแล้ว งานยากก็เหมือนหนึ่งงานง่าย งานช้าก็เหมือนหนึ่งงานเร็ว เพราะอาศัยความเพียรความมานะพยายาม แม้ในการปฏิบัติธรรม ต้องมีความเพียรมั่นคงต่อธรรมปฏิบัติ รักษาอารมณ์ ข่มอารมณ์ด้วยความมานะพยายาม นี่เป็นหลักข้อที่ ๓

ในโลกิยวิสัย ท่านสอนให้รู้จักสังเกตดูความสิ้นเปลืองของยาหยอดตาซึ่งเป็นการประหยัด ท่านสอนให้สังเกตดูการสะสมของปลวกเป็นหลักการสะสม และข้อที่ ๓ ซึ่งเป็นประการสุดท้ายท่านสอนให้ดูการแสวงหาน้ำหวานของผึ้งอันเป็นหลักของการปรารภความเพียร ในโลกุตตระ ท่านจึงสอนทำนองเดียวกันว่าประหยัดอารมณ์ สะสมความสงบ และปรารภความเพียร ทั้งสามประการสองคู่นี้ เป็นธรรมะที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงชี้แจงทรงแสดงให้แก่บุคคลเพื่อปฏิบัติขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสุดท้ายหรือเป็นส่วนโลกิยะและโลกุตตระตามปรารถนา ได้กล่าวแล้วในตอนต้นว่า ธรรมะของสมเด็จพระบรมศาสดานั้นเป็นอาทิกลฺยาณํ งามในเบื้องต้น มชฺเฌกลฺยาณํ งามในท่ามกลาง และปริโยสาน-กลฺยาณํ งามในขั้นสุดท้าย อันหมายความว่ามีประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรม ทั้งส่วนสูงและส่วนต่ำ ตามกำลังความสามารถ

ตามอัธยาศัยของบุคคล ซึ่งสามารถจะรับเข้าไปปรับปรุงตน ปฏิบัติตนให้ได้รับผลคือความสุขความเจริญโดยสมควรแก่ความประพฤติและการปฏิบัติของตนเอง

อาตมะได้แสดงธรรมบรรยายมา ก็ยุติโดยเวลาแต่เพียงนี้เอว ก็มีด้วยประการฉะนี้.

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ ยํมจฺโจ กุรุเต อิธ
ตญฺหิ ตสฺส สกํ โหติ ตญฺจ อาทาย คจฺฉติ
ตญฺจสฺส อนุคํ โหติ ฉายาว อนุปายินีติ.

ณ วันนี้เป็นวันอัฏฐมีดิถีที่ ๘ ค่ำ แห่งปักขคณนา เป็นวันธัมนัสสวนะ พุทธบริษัททั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตได้มาสันนิบาตประชุมกัน ณ ธัมมัสสวนะมณฑลนี้ เมื่อได้กระทำกิจพิธีในเบื้องต้น มีการไหว้พระสวดมนต์บูชาพระรัตนตรัย สมาทานอุโบสถศีลหรือเบญจเวรวิรัติตามสติกำลังแห่งตนแล้ว ต่อแต่ไปนี้ก็เป็นโอกาสที่จะได้สดับพระธรรมเทศนา เพื่อสำเร็จประโยชน์เป็นธรรมมัสสวนานิสงส์โดยสมควรแก่เวลา พระธรรมเทศนาที่จะนำมาแสดงแก่ที่ประชุมในวันนี้ ได้อัญเชิญคาถาพระพุทธภาษิตอันกล่าวถึงเรื่องกรรมมาไว้เป็นบทประธาน เพื่อมีอรรถาธิบายขยายเนื้อความตามสมควรแก่เวลา

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงปฏิเสธการอ้อนวอน การบวงสรวง การบูชายัญ และการกระทำอย่างใดอื่นซึ่งมีลักษณะทำนองอย่างเดียวกัน ตามทัศนะในทางพระพุทธศาสนาถือการ

กระทำเป็นหลักใหญ่ เป็นเหตุแห่งความสุข เป็นเหตุแห่งความทุกข์ เป็นเหตุแห่งความเจริญ เป็นเหตุแห่งความเสื่อม ความสุขก็ดี ความทุกข์ก็ดี ความเจริญก็ดี ความเสื่อมก็ดี มิได้เกิดมีจากสิ่งอื่นจากบุคคลอื่น แล้วล่องลอยมาหาบุคคลอย่างไร้ความ-หมาย แต่เกิดขึ้นจากการกระทำของตนเอง เพระฉะนั้น ทางพุทธศาสนาจึงถือว่าตนเองเป็นพระเจ้า ที่จะบันดาลความสุขความเจริญให้แก่ตน เป็นเพราะผลแห่งการกระทำของตนเป็นหลักใหญ่ คนเราทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้มิได้มาตัวเปล่า แต่ได้นำเอาสิ่งหนึ่งติดตนมาด้วย สิ่งนั้นก็คือกรรมอันตนได้ประกอบไว้แล้ว ได้บำเพ็ญไว้แล้วในชาติปางหลัง เพราะเหตุนั้นคนทุก ๆ คนในโลกจึงมีผิดแผกแตกต่างกัน การที่คนเราแตกต่างกัน ตามลักษณะของการกระทำเช่นนี้ คือผลได้แก่วิบาก อันตนประกอบกระทำแล้วติดตามมาสนองผล สมเด็จพระบรมศาสดาทรงตรัสความข้อนี้ไว้ว่า

ยาทิสํ วปเต พิชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ
ผู้หว่านพืชเช่นไร ย่อมได้รับผลเช่นนั้น
กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ
ผู้กระทำความดี ย่อมได้รับผลดี
ผู้กระทำความชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว

ผู้ที่กระทำความดีแล้ว ยังไม่ได้รับผลแห่งความดี ก็เพราะความชั่วที่ตัวกระทำนั้นมีกำลังมากมาชิงให้ผลเสียก่อน หรือผู้ที่กระทำความชั่วยังไม่ได้รับผลของความชั่ว ก็เพราะความดีที่กระทำไว้แล้วมีกำลังมากกว่ามาชิงให้ผลเสียก่อน ส่วนใดมีกำลังมาก ส่วนนั้นย่อมให้ผลก่อน แต่ถึงอย่างไรก็ตาม กรรมซึ่งตนกระทำไว้แล้วย่อมจะได้รับผลเป็นเที่ยงแท้ แม้วันนี้ยังไม่ได้รับผลก็จะได้รับผลในวันต่อ ๆ ไป เดือนนี้ยังไม่ได้รับผล ก็จะได้รับในเดือนต่อ ๆ ไป ปีนี้ยังไม่ได้รับผล ก็จะได้รับในปีต่อ ๆ ไป โดยที่สุดชาตินี้ยังไม่ได้รับผล ก็จะได้รับในชาติต่อ ๆ ไป ถึงอย่างไรก็ตาม กรรมอันตนกระทำไว้แล้วทั้งที่เป็นส่วนกุศลและอกุศลย่อมจะหลีกพ้นจากการให้ผลของกรรมไปไม่ได้ เพราะเหตุนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงเตือนไว้ว่า ยาวมญฺเญถ เป็นต้น ซึ่งแปลความว่า บุคคลไม่ควรประมาทในผลของกรรม เพราะกรรมที่ตนกระทำแม้จะเป็นกรรมเล็กน้อยย่อมอาจให้ผล เหมือนดังภาชนะมีโอ่งอ่างเป็นต้น ซึ่งตนเปิดฝาตั้งไว้กลางแจ้ง แม้ฝนตกทีละหยาดสองหยาด ก็อาจจะเต็มด้วยน้ำได้ ผู้สะสมกรรมดีกรรมชั่วคราวละเล็กคราวละน้อย ค่อยเป็นค่อยไป ก็อาจจะเต็มด้วยความดีและความชั่วได้ทั้งนั้น เพราะความมากทั้งหลายย่อมมาจาก

ความน้อยนั้นเองรวบรวมกันเข้า ประสมกันเข้า จึงกลายเป็นความมากขึ้น กรรมที่บุคคลกระทำด้วยความตั้งใจ คือมีเจตนาตามพระบาลีที่ว่า เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม ดังนี้ แต่ในอรรถกถาท่านแก้ว่า การที่กระทำโดยไม่มีเจตนาก็เรียกว่ากรรม ซึ่งเรียกว่า กตัตตากรรม เป็นต้น รวมความตามพระบาลีแล้ว หมายถึงความกระทำด้วยความตั้งใจเรียกว่ากรรม กระทำทางกายเรียกว่ากายกรรม กระทำทางวาจาเรียกว่าวจีกรรม กระทำทางใจเรียกว่ามโนกรรมกรรมซึ่งกระทำด้วยความตั้งใจทั้งไตรทวารนี้ ส่วนดีเรียกว่ากุศลบ้าง สุจริตบ้าง บุญบ้าง ส่วนชั่วเรียกว่ากุศลบ้างทุจริตบ้าง บาปบ้าง แต่จะเป็นกรรมใด ก็ตามทั้ง 2 ประการนั้นตนย่อมเป็นผู้รับผิดชอบต่อผลแห่งกรรม เป็นผู้รับสนองผลกรรมนั้นย่อมติดตามตนไปประหนึ่งเหมือนเงาตามตน ดังคาถาพุทธนิพนธ์ซึ่งไว้เป็นนิกเขปบท ณ เบื้องต้นนั้นว่า

อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ ยํ มจฺโจ กุรุเต อิธ
ตญฺหิ ตสฺส สกํ โหติ ตญฺจ อาทาย คจฺฉติ
ตญฺจสฺส อนุคํ โหติ ฉายาว อนุปายินี

แปลความว่า บุคคลกระทำกรรมไว้ในโลกนี้ทั้ง 2 ประการคือ ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว เราย่อมเป็นเจ้าของกรรม ย่อมพากรรม

อันนั้นไป กรรมย่อมติดตามไปเปรียบเหมือนหนึ่งเงาตามตนฉนั้น กรรมที่บุคคลกระทำไปแล้ว ปฏิบัติไปแล้ว ตนย่อมเป็นผู้รับผลแห่งกรรม จะพยายามอ้อนวอนขอโอนผลแห่งกรรมไปให้แก่คนอื่นหาได้ไม่กรรมนั้นมีลักษณะประเภทแตกต่างกัน ทั้งการให้ผล จังหวะเวลา ความหนักเบา แต่ถึงอย่างไรก็ตาม กรรมทุกอย่างที่กระทำย่อมให้ผล เปรียบดังบุคคลขึ้นไปอยู่ที่สูง โยนของซึ่งมีน้ำหนักแตกต่างกันลงมา เป็นต้นว่า ท่อนเหล็ก ท่อนไม้ กระดาษ ผ้า ฯ สิ่งใดมีน้ำหนักมาก สิ่งนั้นย่อมตกถึงพื้นดินก่อน สิ่งใดมีน้ำหนักน้อย สิ่งนั้นย่อมถึงพื้นดินภายหลัง แต่ถึงอย่างไรก็คงไม่มีสิ่งใดค้างอยู่ในอากาศ จะต้องตกสู่แผ่นดินเหมือนกันหมด กรรมก็เช่นเดียวกัน เมื่อกระทำแล้วย่อมติดตามสนองผลตามจังหวะและตามเวลา ผู้กระทำกรรมสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้ว คอยเร่งผลแห่งกรรม การกระทำเช่นนั้นเป็นการผิดระเบียบ เพราะเรากระทำได้แต่เพียงเหตุ ส่วนผลนั้นเป็นเรื่องของกรรม อย่างคำที่กล่าวว่า เรามีหน้าที่แต่เพียงกระทำกรรม ส่วนการให้ผลนั้นเป็นหน้าที่ของกรรม เราจะไปก้าวก่ายในการให้ผลของกรรมมิได้ คงได้ยินคนที่พร่ำบ่นว่าทำดีไม่เห็นได้ดี ทำสิ่งนั้นซึ่งเป็นความดีแต่ผลดีมิได้บังเกิด นี่ก็เพราะคาดการให้ผลของกรรมผิดไป เรา

ทำได้แต่เพียงเหตุคือความดีเท่านั้น ส่วนความดีที่จะปรากฏผลนั้นเป็นเรื่องของกรรมซึ่งเรากระทำ เราจะข้ามไปกระทำผลหาได้ไม่ กรรมนั้นย่อมอาศัยจังหวะ เวลาเช่นเดียวกันสำหรับการให้ผล กรรมบางอย่างให้ผลเร็ว กรรมบางอย่างให้ผลปานกลาง บางอย่างก็ให้ผลช้า เราเพาะถั่วงอก ก็จะบริโภคได้ภายใน ๒-๓ วัน ถ้าปลูกพริกปลูกมะเขือ ก็จะบริโภคได้ภายใน ๑-๒ เดือน ปลูกกล้วยปลูกอ้อย ก็จะบริโภคได้ภายใน ๑ ปี ปลูกมะม่วง ขนุน ก็จะบริโภคได้ภายใน ๕ ปี ดังนี้เป็นต้น การให้ผลของกรรมก็อาศัยจังหวะเวลาเช่นเดียวกัน เราจะไปเร่งผลแห่งกรรมซึ่งตนกระทำไม่ได้ เราทำได้อย่างเดียวคือเหตุได้แก่ตัวกรรม ส่วนวิบากนั้น เป็นเรื่องของกรรมจะผลิตผลตามจังหวะ ตามเวลาแต่พึงสังเกตุอย่างหนึ่งว่ากรรมที่ให้ผลช้ากรรมนั้นมันจะเป็นกรรมหนัก ที่ว่าเป็นกรรมหนักนั้น เพราะหนักหลายประการ หนักในผลของกรรมอย่างหนึ่ง หนักในความประมาทของตนเองอย่างหนึ่ง กรรมที่เรากระทำไว้แล้วนานๆ ย่อมเป็นเหตุให้ลืม เมื่อลืมแล้วก็เผลอตัว เมื่อผลแห่งกรรมนั้นมาถึงจึงตั้งตัวรับได้ทัน ยิ่งข้ามภพข้ามชาติความทรงจำของเราลบเลือนไปแล้ว ผลของกรรมติดตามมาข้างหลัง เราไม่ทันตั้งตนระวัง ผลแห่งกรรมก็ปรากฏขึ้นหนัก ท่าน

เปรียบเหมือนพืช พืชที่ให้ผลเร็วมักเป็นพืชที่เบาพืชที่ให้ผลช้ามักเป็นพืชที่หนักกรรมก็เช่นเดียวกัน เพราะเหตุนั้น การกระทำกรรมจึงเป็นเรื่องของบุคคล ที่จะต้องหมั่นพินิจพิจารณาคัดเลือกการกระทำของตนให้เป็นไปในทางที่ดี ที่จะเป็นความสุขความเจริญหรือความรุ่งเรืองของตน ได้กล่าวแล้วแต่ต้นว่า คนเรามาสู่โลกนี้มิได้มาแต่ตัวเปล่า แต่ได้นำเอาสิ่งหนึ่งติดตัวมาด้วย สิ่งนั้นก็คือกรรม ซึ่งจะบันดาลความสุขความเจริญ หรือความทุกข์ความเดือดร้อนให้แก่ตน สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงจัดบุคคลในโลกนี้ไว้เป็น ๔ ประการ ตามลักษณะของกรรมที่กระทำคือ

โชติ โชติ ปรายโน ผู้สว่างมาสว่างไปประเภทหนึ่ง
โชติ ตม ปรายโน ผู้สว่างมาแต่มืดไปประเภทหนึ่ง
ตโม โชติ ปรายโน ผู้มืดมาแต่สว่างไปประเภทหนึ่ง
ตโม ตม ปรายโน ผู้มืดมาและมืดไปประเภทหนึ่ง

โชติ โชติ ปรายโน ผู้สว่างมาและสว่างไปนั้น ได้แก่ผู้มาสู่โลกนี้เพราะกรรมดี กรรมดีเป็นผู้ตกแต่ง เป็นผู้สนับสนุนส่งเสริมให้บังเกิดในสถานะที่ดี เช่นในตระกูลสูง ตระกูลที่ร่ำรวยด้วยทรัพย์สมบัติและบริวาร ปราศจากโรคาพยาธิภัยพิบัติ มีรูปพรรณวรรณะเป็นที่ต้องตาคน ดังนี้เป็นต้น ครั้นเมื่อมีชีวิตอยู่

ในโลกนี้ก็หมั่นประกอบคุณงามความดี มีศีล มีกัลยาณธรรม กระทำแต่ความดี ผลแห่งความดีที่ตนกระทำในปัจจุบันเป็นเหตุให้นาคตดีคือไปสู่สถานะที่ดีในเบื้องหน้า จึงชื่อว่า โชติ โชติปรายโน สว่างมาสว่างไป เพราะอาศัยความสว่างอยู่ในปัจจุบัน

ประเภทที่ ๒ โชติ ตม ปรายโน สว่างมาแต่มืดไป คือเกิดมาเพราะกรรมดี มีกรรมดีติดตามมาเป็นเครื่องสนองผลในปัจจุบันดังกล่าวแล้วในข้อต้น แต่เมื่อมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ไม่ประกอบคุณงามความดี ทำแต่ความชั่วช้าลามกโดยประการต่างๆ ผลจากเหตุที่กระทำในปัจจุบัน ย่อมเป็นเหตุให้อนาคตมืดมัวเพราะความชั่วเข้าไปตัดทอนความดีซึ่งมีมาแต่ปางนั้นเสีย เป็นให้มืดไป เรียกว่า โชติ ตม ปรายโน สว่างมาแต่มืดไป

ประเภทที่ ๓ ตโม โชติ ปรายโน มืดมาแต่สว่างไป ผู้ที่มืดมานั้นหมายความว่ามาเพราะกรรมชั่ว มีกรรมชั่วติดตัวมามาสู่โลกนี้ กรรมชั่วส่งให้เกิดในสถานะที่ไม่ดี เช่นในตระกูลต่ำยากจนเข็ญใจ มีโรคาพาธภัยพิบัติ รูปพรรณวรรณะไม่สดสวยงดงาม สติปัญญาไม่แกล้วกล้า ดังนี้เป็นต้น แต่ว่าเมื่อมีชีวิตอยู่ในโลกนี้หมั่นประกอบแต่คุณงามความดี มีศีล มีกัลยาณธรรม กระทำสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์ตนประโยชน์ท่านตลอดไป เพราะ

อาศัยการกระทำความดีในปัจจุบัน จึงเป็นเหตุให้อนาคตสว่างไป เรียกว่าไปดี ชื่อว่า ตโม โชติ ปรายโน มืดมาแต่สว่างไป

ประเภทสุดท้าย ตโม ตม ปรายโน มืดมาและมืดไป ได้แก่ผู้ที่เกิดมาเพราะกรรมชั่วดังกล่าวแล้ว และเมื่อมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ก็กระทำแต่ความชั่วช้าลามกด้วยประการต่าง ๆ ก็เป็นเครื่องช่วยสนับสนุนความชั่วที่ส่งตัวมาสู่โลกนี้ให้ทวีโทษรุนแรงยิ่งขึ้น อนาคตจึงมืดมิด ชื่อว่า ตโม ตม ปรายโน มืดมาและมืดไป

ดังที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า การที่จะมืดมาหรือสว่างมานั้นเป็นเรื่องไม่สำคัญ เพราะถึงอย่างไรมันก็สว่างมาแล้ว มืดมาแล้ว แต่การที่จะมืดไปหรือสว่างไปในข้างหน้านั้นเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง คือสำคัญอยู่ที่ปัจจุบัน ถ้าทำปัจจุบันดี ก็เป็นผู้สว่างไป กระทำปัจจุบันร้าย ก็เป็นผู้มืดไป กระทำปัจจุบันให้ดี คือกระทำคุณงามความดี ละเว้นความชั่วต่าง ๆ เสีย อนาคตก็สว่างไสว กรรมนั้นท่านแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือกรรมเก่าอย่างหนึ่ง กรรมใหม่อย่างหนึ่ง กรรมเก่านั้นแก้ไขไม่ได้ ส่วนกรรมใหม่นั้นแก้ไขได้ เพราะยังไม่ได้กระทำ การที่จะสว่างมาหรือ มืดมานั้นเป็นเรื่องของกรรมเก่า แต่การที่จะมืดไปหรือสว่างไป นั้นเป็นเรื่องของกรรมใหม่ เมื่อกระทำกรรมใหม่ดีก็เป็นผู้สว่างไป

กระทำกรรมใหม่ร้ายก็เป็นผู้มืดไป สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงยกกรรมอันเป็นเหตุให้เป็นผู้สว่างไปนั้น แสดงไว้เป็นเอนกประการ สำหรับในวันนี้จะได้นำมาวิสัชชนาเพียง๓ประการ คือบุญญกิริกาวัตถุการกระทำบุญ คำว่าบุญนั้น เป็นชื่อของความสุขในทางใจ ผู้ใดได้กระทำคุณงามความดีอันใดไว้ เมื่อมาระลึกถึงในกาลภายหลัง ย่อมจะบังเกิดความปีติ ความอิ่มใจ ความพอใจว่า เราได้กระทำคุณงามความดีไว้แล้ว จิตย่อมผ่องแผ้วเบิกบาน อันเป็นการตรงกันข้ามกับการได้กระทำความชั่ว เพราะเมื่อมาระลึกถึงในกาลใด จิตย่อมขุ่นมัวไม่ผ่องใส เกรงกลัวต่อผลแห่งความชั่ว บุญจึงเป็นเครื่องชำระใจให้สอาด ปราศจากมลทินโทษประการหนึ่ง ทั้งเป็นอนุคามินี คือสามารถจะติดตามไปสนองผลในภพเบื้องหน้า เป็นนาถะ คือที่พึ่งของบุคคล สมเด็จพระบรมศาสดาทรงตรัสไว้ว่า ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมึ ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ บุญเท่านั้นจะเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในภพหน้า บุญญกิริยาวัตถุมี ๓ ประการ คือ

๑. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน

๒. สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล

๓. ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา

ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทานนั้น หมายถึงการเสียสละวัตถุของตนให้แก่คนที่ควรให้และในการที่ควรให้เป็นการปลูกอัธยาศัยให้รู้จักสงเคราะห์และอนุเคราะห์บุคคลอื่น เห็นอกเห็นใจในความทุกข์ยากความเดือดร้อนของบุคคลอื่น แล้วเสียสละตามกำลัง กำจัดมัจฉริยะคือความตระหนี่ ความเห็นแก่ตนเองให้หมดไป อันธรรมดาคนผู้อยู่รวมกันเป็นหมู่เหล่า ความประพฤติบางประการอันจะเป็นเครื่องประสานสามัคคีรักษาไมตรีผูกน้ำใจของผู้อื่น ก่อให้เกิดความเคารพความนับถือ อันเป็นเหตุให้อยู่รวมกันด้วยความเป็นสุขได้ ทานคือการให้การเสียสละในคราวที่ควรให้ในคราวที่ควรสละ ย่อมเป็นเครื่องผูกน้ำใจเป็นเครื่องประสานสามัคคี ก่อให้เกิดไมตรี เพราะผู้ให้ย่อมจะได้รับสิ่งตอบแทนเป็นประการแรกจากผู้รับก็คือน้ำใจ อันจะก่อให้เกิดความเคารพรัก ความเลื่อมใส เป็นต้น เป็นปัจจัยให้อยู่ร่วมกันด้วยความร่มเย็นเป็นสุข ทานนั้นมี ๒ ประการ คือการให้เพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์ประการหนึ่ง การให้เพื่อบูชาพระคุณประการหนึ่ง การให้เพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์นั้นคือ ผู้ใหญ่ให้แก่เด็กหรือให้แก่คนยากจนอนาถา เป็นการช่วยขจัดความขัดข้องความทุกข์ร้อนของบุคคลนั้น ๆ ให้หมดไป การให้เพื่อบูชาพระคุณนั้น คือเด็กให้แก่ผู้ใหญ่ เช่นบุตรธิดาให้แก่มารดาบิดา

เป็นการตอบแทนอุปการะคุณอันท่านมีมาแล้วแก่ตน หรือการบริจาคทำนุบำรุงภิกษุสงฆ์ ผู้ปฏิบัติศาสนกิจตามกำลัง นี่เรียกว่าท่าน คือการให้สำเร็จเป็นบุญเป็นกุศลประการหนึ่ง นับเป็นประการต้น

ประการที่ ๒ สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล ประชุมชนผู้อยู่รวมกันเป็นหมู่เหล่า จำเป็นจะต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งยึดเหนี่ยวความประพฤติของบุคคลในชุมชนนั้น ๆ ไม่ปล่อยให้ทุกคนปฏิบัติตามพละการของตนเองทุก ๆ คนย่อมแตกต่างกัน คือแตกต่างกันด้วยอัธยาศัยใจคอ ด้วยความประพฤติ ด้วยการศึกษาอบรม เมื่อมาอยู่รวมกัน หากทุกคนใช้ความพอใจของตนเป็นเครื่องปฏิบัติ ก็จะเป็นเหตุเบียดเบียนประทุษร้ายซึ่งกันและกัน ผู้ที่มีอัธยาศัยหยาบก็จะเบียดเบียนผู้มีอัธยาศัยละเอียด ดังนี้เป็นอาทิ เพราะเหตุนั้น สังคมจึงจำเป็นต้องมีกฎระเบียบข้อบังคับ เพื่อปรับความประพฤติของสังคมนั้น ๆ ให้เป็นไปในแนวทางที่ดีงามที่จะอยู่รวมกันด้วยความร่มเย็นเป็นสุขได้ ศีลก็คือกฎของสังคมประการหนึ่ง ท่านสอนให้รักษาศีล ก็คือสอนให้รู้จักสิทธิของบุคคลอื่น เคารพสิทธิในชีวิตร่างกาย ในทรัพย์สิน ในประเวณีของบุคคลอื่นเป็นต้น การรักษาศีลนั้น ก็คือการรักษากายรักษา

ให้สะอาดปราศจากมลทินโทษจาก อันจะพึงประพฤติล่วงใน ทางกายและในทางวาจา มลทินโทษอันจะประพฤติล่วงในทางกายก็คือ กายทุจริต ความประพฤติผิดทางกาย มีฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ผิดประเวณี มลทิน โทษอันจะพึงประพฤติล่วงใน ทางวาจาก็คือวจีทุจริต ความประพฤติผิดทางวาจา คือพูดปด พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อไร้สาระประโยชน์ มลทินโทษทางกายทางวาจาจะระงับคับลงได้ เพราะอาศัยการรักษาศีล เมื่อมีเจตนาละเว้นความชั่วทางกายทางวาจาแล้ว ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีศีล ผู้มีศีลนั้นอยู่ที่ใด ไปที่ใด ย่อมนำความสุข ความร่มเย็น ความร่มเย็น ความเจริญไปสู่ในสถานที่นั้น เพราะปราศจากการเบียดเบียนประทุษร้ายซึ่งกันและกัน เป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่ทำร้ายใคร คนไม่มีเวรไม่มีภัยโดยธรรมดาอยู่ที่ใด ก็นำความสุขความร่มเย็นไปสู่ที่นั้นคนมีศีลจึงเป็นที่ต้องการของสังคม คนมีศีลน้อย ก็เป็นที่นับถือเป็นที่ต้องการของสังคมน้อย ผู้ที่มีศีลมาก มีคุณธรรมมาก ก็ย่อมเป็นที่ต้องการของสังคมมาก การรักศีล ท่านว่าเป็นบุญเป็นกุศลประการหนึ่ง นับเป็นประการที่ ๒

ประการที่ ๓ ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา ภาวนาในที่นี้หมายถึงการอบรม คือการอบรมจิตเพราะโดยปกติ

จิตของปุถุชนย่อมดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย คือแส่คิดไปในอารมณ์ทั้งหลาย ไม่มีเวลาที่จะหยุดนิ่ง คิดอารมณ์นี้พอเลิกจากอารมณ์ก็คว้าอารมณ์ใหม่ หมุนเวียนเปลี่ยนกันไป ไม่มีเวลาที่จะหยุดยั้ง กายนั่งอยู่ในสถานที่นี้ แต่ใจอาจจะส่งไปในสถานที่ต่าง ๆ หาขอบเขตประมาณมิได้การที่จิตใจดิ้นรนแส่คิดอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ไม่มีเวลาว่างหยุดพักเช่นนี้ เป็นจิตใจที่ไม่สงบ เมื่อเป็นจิตใจไม่สงบแล้วก็ปราศจากพละคืออำนาจ อาจจะปล่อยจิตไปตามอำนาจของกิเลสที่ขึ้นและชักจูงจิตไปตามปรารถนาเช่นเมื่อความรักเกิดขึ้นก็จะรักใคร่ลุ่มหลงไปตาม เมื่อความโกรธเกิดขึ้น ก็จะโกรธเคืองขัดแค้นไปตาม การปล่อยจิตไปตามอำนาจของกิเลสที่เกิดขึ้นเช่นนี้เป็นทางแห่งหายนะ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงได้ทรงวางวิธีการคุ้มครองจิต การรักษาจิตด้วยสมถะวิธี มีประการต่าง ๆ รวมความก็คือคุ้มครองจิต การรักษาจิตไม่ให้แส่คิดไปในอารมณ์ทั้งหลายให้อยู่ในอารมณ์อันเดียว แต่จิตนั้นเป็นกายสิทธิ์มิใช่ วัตถุอันจะพึงเก็บใส่กำปั่นลั่นกุญแจอย่างวัตถุทั้งหลายอื่น จึงต้องอาศัยความคุ้มครองด้วยการฝึกฝนทรมานคราวละเล็กคราวละน้อย ค่อยเป็นค่อยไป ด้วยการฝึกฝนในสมถกัมมัฏฐานเป็นต้น ให้จิตยึดเหนี่ยวในอารมณ์อันเดียว เมื่อจิตเชื่องคุ้นต่อการบังคับบัญชา เพราะอาศัยการฝึกฝนและอาศัย

เวลาจิตเชื่องคุ้นแล้วก็เป็นจิตที่สงบ เมื่อเป็นจิตที่สงบอยู่ในอารมณ์อันเดียว ไม่ท่องเที่ยวไปในอารมณ์ทั้งหลาย ที่เรียกว่าเอกัคคตารมณ์มีอารมณ์ เป็นหนึ่งแล้วย่อมเป็นจิตซึ่งมีพละกล่าวคือมีอำนาจอาจจะต้านทานต่อความเย้ายวนของกิเลสที่เกิดขึ้นได้ ไม่ปล่อยจิตไปตาม อำนาจของกิเลส เช่นเมื่อความรักเกิดขึ้นก็ไม่รักใคร่ลุ่มหลงไปตาม เมื่อความโกรธเกิดขึ้น ก็ไม่โกรธเคืองขัดแค้นไปตามรักษาความเป็นปกติของจิตไว้ได้ นี้เป็นบุญเป็นกุศลประการหนึ่ง เรียกว่าภาวนามัยบุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา

บุญญกิริยาทั้งหมดแต่ละอย่าง ๆ ล้วนเป็นเครื่องชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด เมื่อจิตใจเป็นของสะอาดแล้ว เป็นของบริสุทธิ์แล้ว ย่อมมีสุคติเป็นที่ไปในภพหน้า ดังพระคาถาว่า

จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปาฏิกงฺขา เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุคติเป็นอันหวังได้

อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตา แต่บัณฑิตทั้งหลายย่อมกล่าวว่า ความไม่ประมาทเป็นยอดแห่งบุญกิริยา ดังนี้

ความไม่ประมาทนั้น ท่านถือว่าเป็นยอดของบุญ เป็นที่ประชุมใหญ่ของคุณงามความดีทั้งหลาย ผู้จะปฏิบัติบำเพ็ญคุณงาม

ความดีให้ตลอดรอดฝั่งไปได้ ก็อาศัยความไม่ประมาทเป็นมูลฐาน แม้สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ หลังจากตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้เสด็จสัญจรจาริกไปตามคามนิคมชนบทราชธานีน้อยใหญ่ สั่งสอนเวไนยสัตว์ตลอดเวลา ๔๕ พระพรรษา ครั้นในคืนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สาลวันของมัลลกษัตริย์ ก็ได้ทรงตรัสถึงความสำคัญของความไม่ประมาทไว้ อันเป็นการสั่งสอนครั้งสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ซึ่งเรียกปัจฉิมโอวาทไว้ว่า อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจะบอกแก่ท่านทั้งหลายเป็นครั้งสุดท้ายว่า ขยวยธมฺมา สงฺขารา สังขารทั้งหลายมีความสิ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ ท่านทั้งหลายจงบำเพ็ญอัปปมาทธรรมให้ถึงพร้อมเถิด. พระโอวาทนี้ย่อมเป็นพยานให้เห็นถึงความสำคัญของความไม่ประมาทว่า มีความสำคัญดังกล่าวมา ความไม่ประมาทนั้นย่อมเป็นที่ต้องการของผู้ปฏิบัติธรรม แม้ในทางโลก ผู้อาศัยความไม่ประมาทแล้ว ย่อมถึงซึ่งความสุขความเจริญ ความไม่ประมาทนั้น โดยลักษณะคือการไม่อยู่โดยปราศจากสติ มีสติเป็นเครื่องกำกับกาย กำกับวาจา กำกับใจ จะกระทำสิ่งใดด้วยกาย พูดสิ่งใดด้วยวาจา คิดสิ่งใดด้วยใจ มีสติเป็นเครื่องกำกับการทำ

การพูด การคิดนั้น ๆ ให้เป็นไปในทางที่ชอบ ประกอบไปด้วยคุณประโยชน์ ละเว้นในส่วนที่เป็นโทษ เป็นทุกข์ เป็นอนัตถะ คือความพินาศเสีย เพราะอาศัยความไม่ประมาทเป็นเครื่องกำกับ โดยเฉพาะกำกับใจอยู่เสมอ ย่อมทำให้เป็นคนไม่หลงไม่งมงาย เป็นผู้ตื่นตนอยู่เสมอในโลกนี้ ไม่มัวเมาในวัย ในยศ ในความสุขทั้งหลายอันเป็นเครื่องล่อให้หลงมัวเมา เช่น มัวเมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาว ว่าเรายังหนุ่มยังสาว ยังปราศจากโรคภัยเบียดเบียน ยังไกลจากความตาย เป็นเหตุให้ประมาท ไม่รีบเร่งขวนขวายในบุญญกิริยา คือทำสิ่งที่ดีที่ควรตามหน้าที่ของตนเสีย ปล่อยวันเวลาให้ผ่านไป โดยหาประโยชน์อันใดมิได้ ผู้ที่มัวเมาในวัย ย่อมเป็นเหตุปล่อยเวลาให้ผ่านไปสูง เพราะวันคืนที่ผ่านไป ๆ มิได้ผ่านไปแต่วันและเวลาเท่านั้น ยังได้นำเอาชีวิตข้างหน้าของเราให้หมดไปสิ้นไป ใกล้ต่อความตายเข้าไปทุกขณะ ตั้งแต่เราเกิดมา เราก็ตั้งต้นเดินเข้าไปหาความตายไม่มีการหยุดยั้ง ไม่ว่ากลางวันหรือกลางคืน หลับหรือตื่น เราเดินทางเข้าหาความตายอยู่ทุกเวลา การเดินทางอย่างอื่น ไม่ว่าจะเดินทางบก ทางน้ำ ทางอากาศ ย่อมมีการหยุดพักผ่อนในระหว่างทาง แต่การเดินทางเข้าหาความตายนั้น ไม่มีการหยุดพักผ่อน เดินอยู่ตลอดเวลา การที่เราเดินอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้

หนทางข้างหน้าก็จำเป็นอยู่เองที่จะต้องเหลือน้อยลงทุกขณะ ทุกเวลาที่ผ่านไป เราก็ใกล้ต่อจุดจบคือความตายเข้าไปทุกที ถ้ามัวประมาทอยู่ ปล่อยวันเวลาให้ผ่านไปโดยมิได้ทำประโยชน์อันใดไว้ จึงเป็นข้อที่น่าเสียดาย-เพราะความประมาท ผู้ที่ไม่ประมาทต่อวัย ต่อชีวิต ไม่ปล่อยวันเวลาให้ผ่านไป รีบเร่งกระทำคุณงามความดีเสียตามพระพุทธภาษิตที่ว่า

อชฺเชว กิจฺจมาตปฺปํ โก ชญฺญา มรณํ สุเว
น หิ โน สงฺครนฺเตน มหาเสเนน มจฺจุนา

ควรรีบทำคุณงามความดีเสียแต่ในวันนี้ เพราะใครเล่าจะรู้ว่าความตายจะมีมาในวันพรุ่งนี้ ด้วยว่าความผัดเพี้ยนต่อพญามัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่นั้น มิได้มี

การไม่ประมาท ชื่อว่าเป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์ทั้ง ๓ ประการ คือประโยชน์ทั้งในภพนี้ ประโยชน์ในภพหน้า ตลอดถึงประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนฤพาน ผู้ที่ไม่ประมาทแล้วจึงชื่อว่าเป็นผู้มีชีวิตอยู่ด้วยความดี แม้จะตายแล้วก็ชื่อว่ามีชีวิตอยู่ เพราะความดีนั้นเป็นของคงทนถาวรสถิตย์สถาพรอยู่ชั่วกาลนาน ความไม่ประมาทท่านจึงว่าเป็นยอดของบุญญกิริยา เพราะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้คนกระทำคุณงามความดี จึงเป็นยอดกุศลเป็นของที่พุทธศาสนิกชนควรบำเพ็ญให้เกิดมี การบำเพ็ญทางให้เกิด

ความไม่ประมาทนั้น ท่านได้วางไว้โดย นัยต่างๆ กัน เช่นในอถิณหปัจจเวกขณะ ท่านสอนให้พิจารณาถึงความสิ้นและความเสื่อมแห่งสังขารทั้งหลายอันเป็นปัจจัยให้ความไม่ประมาท เพราะเหตุอันเกิดขึ้นของความ ไม่ประมาทนั้น ก็คือการพบหรือพิจารณาเห็นความสิ้นและความเสื่อม เช่นประสบพบเห็นความสิ้นและความเสื่อมแห่งทรัพย์ ก็เป็นเหตุให้ขวนขวายในการรักษาทรัพย์ในการบริหาร ในการขับจ่ายใช้สอยทรัพย์ พบเห็นความสิ้นความเสื่อมแห่งยศ ก็เป็นเหตุให้ไม่มัวเมาประมาท ระวังกิจการงานในหน้าที่ของตนไม่ให้เผลอพลั้ง ประสบพบเห็นความสิ้นความเสื่อมของสังขาร ก็เป็นเหตุให้ไม่มัวเมาประมาท รีบกระทำคุณงามความดี เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อตรัสปัจฉิมโอวาทจึงได้ทรงชี้ให้เห็นความสิ้นและความเสื่อมของสังขารทั้งหลายว่ามีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา แล้วจึงตรัสสอนว่า อปฺปมาเทน สมฺปาเทน ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมภายหลัง ดังนี้

บุญวิธี คือบุญญกิริยา อันบุคคลประกอบบำเพ็ญด้วยความไม่ประมาท ย่อมเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ถึงซึ่งความสุข ผู้ที่มาสู่โลกนี้ย่อมมาด้วยบุญด้วยกรรม ไม่ใช่มาตัว เปล่า การที่เราจะละ

โลกนี้ไป ก็จำเป็นต้องนำสองอย่าง นี้ติดตนไป คือบุญและบาป อันจะเป็นเหตุก่อภพก่อชาติ ก่อความสุขความทุกข์ ความเจริญ ความเสื่อม ให้แก่ตนในภพต่อ ๆ ไป เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงสอนให้บุคคลมาตระหนักในเรื่องของ กรรมคือการกระทำ เพราะไหน เราก็ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงให้พ้นจากการให้ผลของกรรมได้ และก็รู้ดีว่า กรรม ชั่วให้ผลในทางทุกข์ กรรมดีให้ผลเป็นสุข เรารักตนสงวนตน ต้องการให้ตนเองมีความสุข ความเจริญ ก็พึงละกรรมชั่วอันจะเป็นเหตุแห่งความทุกข์ ความเสื่อม และประกอบแต่ความดี อันจะเป็นเหตุแห่งความสุข ความเจริญ อันความสุขความเจริญนั้น เป็นของที่เราเองจะต้องสั่งสมอบรม จะต้องปฏิบัติเอาเอง ไม่ใช่จะได้มาด้วยการอ้อนวอน การขอร้องจากสิ่งอื่นบุคคลอื่น แต่ให้ขอร้องจากตัวของตัวเอง ให้บำเพ็ญเหตุแห่งความสุข คือทำคุณงามความดี ละเว้นเหตุแห่งความทุกข์คือความชั่ว เมื่อประกอบได้ดังนี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ปลอดภัย คือปลอดจากความทุกข์ ความเสื่อมทั้งหลาย ประสบความสุขความเจริญ โดยสมควรแก่ความประพฤติความปฏิบัติแห่งตน

อาตะมาได้แสดงธรรมบรรยามา ก็ยุติโดยเวลาแต่เพียงนี้ เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้

แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ตรงกับวันตรุษ เทศน์เพื่อบำรุงหรือช่วยเหลือโรงพยาบาลโรคเรื้อน

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อโรคยา ปรมา ลาภา.

วันนี้เป็นวันปัณณรสีที่ ๑๕ ค่ำ แห่งปักขคณนา เป็นวันอภิลักขิตกาล คือเป็นเทศกาลตรุษไทย อันเป็นเครื่องหมายแห่งความสิ้นปีเก่าตามจันทรคตินิยม การสิ้นปีเก่าซึ่งเรียกว่าวันตรุษนี้ ตั้งแต่โบราณลงมาบรรพบุรุษของเราย่อมนับถือกันว่า เป็นวันที่สำคัญวันหนึ่ง เช่นเมื่อวันเช่นนี้ผ่านมาถึงเข้า ก็พากันปีติยินดีประกอบกุศลพิธีมีประการต่าง ๆ การที่พากันมีความปีติ ที่ผ่านมาครบวันตรุษเช่นนี้ ก็เพราะว่าชีวิตอินทรีย์ของเรานั้นประกอบด้วยภยันตรายนานาประการ ทั้งอันตรายภายนอก และอันตรายภายใน อันตรายภายนอกนั้นได้แก่อุปัทวันตราย อันตรายภายในนั้นได้แก่ โรคันตราย อันตรายทั้งสองประการนี้ ได้คุกคามชีวิตอินทรีย์ของเราอยู่เสมอ การที่จะรักษาตัวให้รอดพ้นจากอันตรายทั้งภายในและภายนอกให้มีอายุยืนนานผ่านมาถึงวันตรุษเช่นนี้ นับว่าเป็นการกระทำได้โดยยาก เพราะเหตุนั้น เมื่อวัน

ตรุษไทยาผ่นเข้ามาถึง เราจึงมีความยินดีที่สามารถมีชีวิตอินทรีย์ ผ่านมาถึงวันตรุษอีกปีหนึ่ง แต่โดยนัยตรงกันข้ามในด้านปรมัติ การที่เรามีอายุผ่านมาถึงวันตรุษ คือผ่านรอบปีมาอีกหนึ่งรอบนี้ ไม่ใช่เป็นของที่ควรจะยินดี เพราะมันหมายความว่า ชีวิตที่อยู่ข้างหน้าของเรานั้นมันได้หดสั้นเข้าอีกหนึ่งปี คือนับแต่วันเกิดมามาเป็นต้นมา เราเริ่มต้นเดินทางเข้าหาความตายทุกวัน ทุกเวลา ไม่มีการหยุดยั้ง เราตั้งหน้าตั้งตาเดินทางตามเส้นทางของชีวิตนี้ ตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้ การเดินทางโดยไม่หยุดยั้งเช่นนี้ มันนี้ย่อมจะถึงจุดหมายปลายทางวันหนึ่งซึ่งคอยอยู่ข้างหน้าหมายถึงความตายเราเกิดมาก็ตั้งต้นเดินทางเข้าหาความตายทุกวันทุกเวลา วันเวลาที่ผ่านไป ๆ ก็นำเราใกล้กับจุดของความตายเข้าไปทุกขณะ ๆ การซึ่งมีชีวิตผ่านมาถึงวันตรุษเช่นนี้ ก็หมายความว่าชีวิตที่อยู่ข้างหน้านั้นมันหดมันสั้นเข้ามาอีกหนึ่งปี เมื่อคิดเช่นนี้แล้วจึงควรบรรเทาความประมาทความมัวเมา การผลัดวันประกันพรุ่งต่อการกระทำคุณงามความดีเสีย รีบกระทำความดีอันเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ตนเองและแก่สาธารณชน ในขณะที่ตนสามารถจะกระทำได้ ไม่ผลัดวันประกันพรุ่งต่อเวลา ดังพุทธภาษิตที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงเตือนไว้

อชฺเชว กิจฺจมาตปฺปํ โกชญฺญา มรณํ สุเว
น หิ โน สงฺครนฺเตน มหาเสเนน มจฺจุนา

แปลความว่า ควรรีบทำความเพียง เจริญบุญกุศลเสียแต่ในวันนี้เพราะใครเล่าจะรู้ว่าความตายจะมาถึงในวันพรุ่งนี้ ด้วยว่าความตายนั้นย่อมอาจจะเกิดขึ้นแก่เราได้ทุกขณะ ตั้งต้นแต่ชั่วโมงหน้าวันหน้า เดือนหน้า ปีหน้า เป็นต้นไป เมื่อความตายมาถึงเข้าเป็นการตัดทอนการงาน ความหวัง แผนการณ์ต่าง ๆ ลงโดยสิ้นเชิง เพราะเหตุนั้นเราจึงรีบกระทำความดี รีบกระทำกรณียกิจอันเป็นหน้าที่ของตนเสียในขณะที่สามารถกระทำ ไม่ผลัดวันประกันพรุ่งว่าจะกระทำต่อเมื่อนั้น ต่อเมื่อนี้ จะเข้าวัดถือศีลฟังธรรมต่อเมื่อแก่ดังนี้เป็นต้น นี่เรียกว่าเป็นความประมาท เพราะความตายไม่ให้โอกาสที่จะให้เพี้ยนผลัดวันประกันพรุ่งการฆ่าบุคคลได้เมื่อเราไม่สามารถจะผลัดวันประกันพรุ่งต่อความตายได้แล้ว ทางที่ดีที่สุดก็คือการรีบขวนขวายกระทำกรณียกิจของตนให้พร้อมให้สำเร็จเสร็จสิ้นตามความมุ่งมาดปรารถนา ผู้ที่ทำหน้าที่ของตนเสร็จแล้ว ย่อมเป็นผู้พร้อมที่จะตาย ถือว่าความตายไม่เป็นเรื่องสำคัญ ถือว่าเป็นเรื่องของธรรมดา เราทำหน้าที่ของเราได้สมบูรณ์ในฐานะที่เกิดมาในโลกแล้วก็พร้อมที่จะจากไป คนที่กลัวความตายก็เพราะยังรู้ตัวว่ายังไม่พร้อม คุณงามความดีก็ยังไม่ได้ประกอบยังไม่ได้บำเพ็ญ เป็นแต่คาดฝันเป็นแต่ตั้งใจว่าจะกระทำคนที่ยังไม่ได้กระทำคุณงามความดีไว้ ย่อมหวาดเกรงต่อความตาย

เพราะเป็นการตัดความมุ่งหมายทั้งหมดให้สุดสิ้นลง เปรียบเหมือนคนที่จะเดินทางไกล ถ้าได้ตระเตรียมเสบียงอาหารเครื่องอุปโภคบริโภคเพื่อใช้สอยในการเดินทางได้เพียบพร้อมแล้ว ย่อมพร้อมที่จะออกเดินทางไกลได้ โดยไม่ห่วงหน้าโดยไม่พะวงหลัง ในทางตรงกันข้าม คนที่ยังมีเสบียงไม่พร้อม สิ่งโน้นก็ยังขาด สิ่งนี้ก็ยังไม่มี ก็เกิดพะว้าพะวง เกรงความอดอยากยากแค้นในระหว่างทาง เพราะไม่มีเสบียง ข้อนี้ฉันใด ในเรื่องความตายของคนประดุจเดียวกัน ได้บำเพ็ญบารมีไว้เต็มที่ คือกระทำคุณงามความดีไว้เต็มที่แล้ว ย่อมไม่ครั่นคร้ามต่อความตาย ตรงกันข้าม คนที่ยังไม่ได้ทำหรือทำเพียงเล็กน้อย รู้ตัวของตัวว่ายังมีบุญที่สะสมไว้น้อย ย่อมเป็นเหตุให้หวาดกลัวต่อความตาย เพราะบุญนั้นเป็นที่พึ่งอันสุดท้ายของคนผู้ที่จะเดินทางไปสู่สัมปรายิกภพ ตามความหมุนเวียนของไตรวัฏฏ์ ย่อมเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยเสบียงอาหาร มีที่พึ่งแล้ว ไม่หวาดกลัวต่ออันตรายเพราะมีบุญเป็นนาถะ เป็นที่พึ่ง เป็นประหนึ่งเสบียงกรัง ดังพุทธภาษิตที่ว่า ปุญฺญานิปรโลกสฺมิ ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ

บุญเท่านั้น จะเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า ดังนี้

เพราะเหตุนั้น พุทธศาสนิกชนทั้งบรรพชิตและฆราวาส ทั้งผู้หญิง ทั้งผู้ชาย เมื่อวันตรุษอันเป็นวันสำคัญวันหนึ่งผ่านมา

ถึงเข้าเช่นนี้ ควรทำใจ สิ่งใดยังคั่งค้างอยู่ รีบเร่งกระทำเสีย เมื่อวันตรุษวันหนึ่งผ่านมาถึงเข้าอีกอย่าให้เป็นที่กังวลว่า สิ่งนั้นยังไม่ทำ สิ่งนี้ยังไม่พร้อม เมื่อรีบกระทำคุณงามความดีเสียแล้ว วันตรุษก็ดี วันสงกรานต์ก็ดี วันอะไรก็ตาม แม้จะผ่านมากี่ครั้งกี่หน ก็ไม่ทำใจให้ยินดียินร้าย เรียกว่าพร้อมที่จะเดินทางไกลในสังสารวัฏฏ์ คือการเวียนว่ายตายเกิดจากภพนี้ไปสู่อีกภพหนึ่งได้ตามปรารถนา การมีเสบียงเดินทาง การเตรียมตัวพร้อมด้วยการกระทำความดี จะเป็นเหตุปัจจัยให้ใจชุ่มชื่นเบิกบาน ไม่หวาดหวั่นต่ออันตรายภายในและภายนอก เพราะเหตุนั้นพุทธศาสนิกชนจึงรีบขวนขวายในบุญจริยา คือการรักษาศีลการฟังพระธรรมเทศนา การทำสมาธิ ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด เมื่อชำระใจให้สะอาดได้แล้วก็เชื่อว่าเป็นผู้มีสุคติเป็นที่ไปในภพหน้าดังพระกถาที่ว่า

จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปฏิกงฺขา

เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุคติเป็นอันหวังได้

ในวันนี้เป็นวันตรุษ ทางราชการได้ขอความร่วมมือเพื่อรับจตุปัจจัยไทยทานไปบำรุงโรงพยาบาลโรคเรื้อนตามที่กระทำมาทุก ๆ ปี การบริจาคทานเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบความทุกข์ยากความลำบากด้วยโรคร้ายที่ทรมานอยู่นี้ ถือว่าเป็นบุญเป็นกุศล

เป็นการช่วยดับทุกข์ของเพื่อนมนุษย์ ที่กำลังทุกข์ทรมานที่เกิดจากความมีโรคนี้ เป็นความทุกข์ทรมานมาก เมื่อได้รับการรักษาเยียวยาในทางที่ถูกวิธี ก็สามารถจะผ่อนคลายทุกข์เวทนาลง เราผู้บริจาคก็ได้เชื่อว่าเป็นการช่วยความทุกข์ยากของเพื่อนมนุษย์ สมเด็จพระบรมศาสดาก็ทรงสรรเสริญการพยาบาลไข้ การรักษาคนไข้ หรือการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งในการที่จะเป็นเครื่องอุปกรณ์แก่การรักษาไข้ ว่ามีผลสูงมีอานิสงส์มาก สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงตรัสในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ว่า "ภิกษุทั้งหลาย" เมื่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเกิดอาพาธคือเจ็บไข้ขึ้น ให้เป็นหน้าที่ของเพื่อนภิกษุสามเณรผู้อยู่ร่วมกัน จะช่วยกันรักษาพยาบาลตามมีตามได้ "และทรงตรัสต่อไปว่า" "บิดาก็ดี มารดาก็ดี ญาติพี่น้องชายหญิงของภิกษุสามเณร เหล่านี้ มิได้อยู่ในที่นี้ ถ้าเธอทั้งหลายไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะมาพยาบาล" ในที่สุดทรงแสดงอานิสงส์ของการพยาบาลภิกษุไข้ไว้ว่า "ภิกษุรูปใดปรารถนาจะปฏิบัติตถาคต ภิกษุรูปนั้นพึงพยาบาลภิกษุไข้เถิด" ดังนี้

การรักษาพยาบาล การช่วยเหลือผู้เจ็บป่วยจึงเป็นเนติประเพณีเรายึดถือมาแต่โบราณกาลว่าเป็นกิจอันควรทำ เป็นการช่วยเหลือบำบัดทุกข์เวทนาของเพื่อนมนุษย์ผู้จมอยู่ในความทุกข์

เหล่านั้นเพราะธรรมดาคนเราผู้เกิดมาในโลกนี้ ย่อมจะหนีจากความเจ็บไข้ไปไม่ได้ ความเจ็บไข้อันชื่อว่า โรค โรคนี้แปลว่า เสียดแทง คือ เกิดขึ้นทางกาย ก็เสียดแทงทางใจ ให้ได้รับทุกข์เวทนา บางอย่างก็แสนสาหัสได้รับความเดือดร้อน นี้เรียกว่า โรคะ โรค คือความเสียดแทง โรคนั้นมี ๒ อย่าง

กายิกโรค โรคทางกายอย่างหนึ่ง

มนโรค โรคทางใจอย่างหนึ่ง

โรคทางกายนั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมเสียดแทงทุกข์เวทนาให้เกิดขึ้น ร่างกายนี้เป็นรังของโรคตราบใดสรีระอันนี้ยังคงเป็นอยู่ โรคะย่อมมีโอกาสเกิดขึ้นได้อยู่เสมอ มากบ้างน้อยบ้าง ตามโอกาสหรือตามสภาพของร่างกาย ร่างกายที่ปราศจากโรคนั้นไม่มี เพราะเหตุนั้น การรักษาโรคจึงเป็นเรื่องจำเป็น ต้องบริหารต้องรักษา ต้องเยียวยากันอยู่เป็นนิจ เพราะว่ามันเป็นรังของโรค

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงเตือนพุทธศาสนิกชนในเรื่องความเจ็บไข้ได้ป่วยไว้ในอภิณหปัจจเวกขณะข้อที่ ๒ ที่ว่า

พฺยาธิ ธมฺโมมฺหิ พฺยาธึ อนตีโต

ควรพิจารณาทุกวันๆ ว่า เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้

การทำใจโดยอุบายเช่นนี้ เมื่อโรคยังไม่มาถึงก็ไม่ทนงตนว่ายังไม่เป็นโรค ครั้งเมื่อโรคมาถึง เข้าเกิดขึ้นแล้วก็ไม่วิปฏิสาร คือเดือดร้อนรำคาญในทางใจถือว่าโรคนั้นเป็นเรื่องของธรรมดาเกิดขึ้นหมุนเวียนแล้วก็ดับไป จะห้ามไม่ให้เกิดหรือไม่ให้ดับไม่ได้ทั้ง ๒ ประการ ทำใจให้รู้ เท่าต่อธรรมดาเช่นนี้ เมื่อโรคเกิดขึ้น ก็ตั้งหน้ารักษาโรคเพียงอย่างเดียว สกัดกั้นความเจ็บป่วยนั้น ๆ ให้อยู่เพียงแต่ร่างกาย อย่าให้ลุกลามไปถึงจิตใจ คือให้ป่วยแต่กายอย่าให้ป่วยใจด้วย ด้วยอาศัยการรู้เท่าทันของธรรม ตั้งหน้ารักษาโรคาพาธ ที่เกิดขึ้นในทางกายอย่างเดียวรักษาควบคุมสติอารมณ์ของตนในขณะเจ็บป่วยด้วยคุณธรรม คือ ขันติและสติ ขันติคือความอดกลั้น ต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะการมีโรค สติคือการรักษาจิตใจของตนให้รู้ตนมั่นคงอยู่เสมอ ไม่ทำใจให้วิปริตแปรผันไปเพราะอำนาจแห่งทุกขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะความเจ็บไข้ได้ป่วยนั้น ๆ การพิจารณาในทางที่ถูกคือพิจารณาด้วยความรู้เท่าต่อสภาพการณ์ ของสังขารที่เกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรเปลี่ยนไปในท่ามกลาง และแตกสลายไปในอวสานนี้เป็นปรากฏการณ์ของสังขารทุกชนิด ทุกประเภท ไม่มีใครจะสามารถผืนความเป็นไปของสังขารนี้ได้ ความเจ็บป่วยก็เป็นส่วนหนึ่งของสภาพการณ์แห่งสังขารเช่นนั้น ย่อม

เกิดขึ้นเป็นธรรมดา ดับไปเป็นธรรมดา มากหรือน้อยสุดแต่สภาพของร่างกาย สุดแต่กรรมเก่าน้อย โรคาพาธ ภัยพิบัติก็น้อย สมเด็จพระบรมศาสดาทรงตรัสปรารภถึงเรื่องความเจ็บป่วยไว้ว่า ผู้ใดเบียดเบียนสัตว์ ทรมานสัตว์ ประหัตประหารสัตว์อื่น คนอื่นให้เดือดร้อน ผลก็คือมีทุกข์มาก มีโรคมาก มีเวทนามาก ผู้ใดไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น คนอื่นให้เดือดร้อน ผู้นั้นก็ไม่โรคาพาธภัยพิบัติน้อย นี่เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้

การฆ่าสัตว์ กับการเบียดเบียนสัตว์ ก็มีลักษณะคล้ายกันแต่ทว่าคำว่า "วิหิงสา" ซึ่งแปลว่า เบียดเบียน ท่านหมายถึงการกระทำโดยความไม่จำเป็น อย่างพวกพรานมีอาชีพทางล่าเนื้อก็ดี ชาวประมงอาชีพทางจับปลาก็ดี ทำเช่นนั้นก็เป็นบาปเพราะเป็นการฆ่าสัตว์เป็นอาชีพ แต่กระนี้คนบางคนไม่ได้อาศัยความจำเป็นในการครองชีพ แต่ทำเพื่อความสนุกสนาน เรียกว่าวิธีแสวงหาความสุขบนความทุกข์ของผู้อื่น ยิงนกตกปลาล่าสัตว์ด้วยความสนุกสนานเป็นประมาณ ไม่ใช่เพราะการครองชีพบีบบังคับและนิยมเรียกกันว่าเป็นกีฬา ความจริงนั้นการยิงนกตกปลาเป็นงานอดิเรกที่เรียกว่าทำเล่น เพื่อความสนุกนั้น จะ

นับว่าเป็นกีฬาหาได้ไม่ เพราะกฎของกีฬานั้น มีอยู่ว่า คู่ต่อสู้ทั้งสองฝ่ายจะต้องมีกำลัง มีโอกาส มีฐานะทัดเทียมกัน และสมัครใจในการต่อสู้นั้นๆ การยิงนกตกปลาล่าสัตว์นั้น นกปลาสัตว์เหล่านั้นไม่ได้มีโอกาส มีฐานะ มีกำลังทัดเทียมกับผู้ล่าผู้ตก และก็ไม่มีความสมัครใจในเกมส์นั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่จัดว่าเป็นกีฬา แต่เป็นวิหิงสา การแสวงหาความสุขในความทุกข์ของผู้อื่น ตัวเองได้รับความสนุกสนาน เป็นต้นว่าในการตกปลา แต่ปลานั้นไม่ได้รับความสนุกสนานในการถูกตกนั้นด้วย นี่เรียกว่าการเบียดเบียนสัตว์ ผู้เบียดเบียนสัตว์นี้ชื่อว่าเป็นเหตุเกิดแห่งโรคในกาลต่อไป

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสอนให้เอาตนของตนเองเป็นอุปมา เรารักสุขเกลียดทุกข์ไม่ต้องการใครกระทำความเดือดร้อนแก่เราอย่างไร เราก็ไม่รนทำความเดือดร้อนสิ่งที่เราไม่ต้องการนั้นแก่สัตว์อื่นแก่คนอื่น เพราะเราก็มีความรู้สึกสุข รู้สึกทุกข์ มีบุตร มีภรรยา มีผู้เกี่ยวข้อง ที่จะพลอยเป็นสุขเป็นทุกข์ด้วย ดุจเดียวกับพึงเลิกเบียดเบียนซึ่งกันและกัน เราก็อยู่รวมกันด้วยความร่มเย็นเป็นสุข ไม่มีเวรไม่มีภัยผู้ไม่มีเวรไม่มีภัยในหนหลัง ชื่อว่า เป็นคนไม่มีโรค เพราะโรคนั้นเกิดจากเหตุ ๒ ประการ

คือ อดีตไกลอย่างหนึ่ง อดีตใกล้อย่างหนึ่ง อดีตนั้นหมายถึงชาติปางก่อน เราเบียดเบียนเราประทุษร้าย สัตว์อื่นคนอื่นไว้มาก จึงทำให้สุขภาพในปัจจุบันไม่สมบูรณ์อดีตใกล้นั้นหมายถึงปัจจุบันชาตินี้เองละเลยต่อการรักษาสุขอนามัย กระทำอันเป็นต้นเหตุให้ร่างกายได้รับความกระทบกระเทือน เป็นเหตุให้สุขภาพไม่ดี ทั้งสองอดีตนี้เป็นที่รวมมาของโรคคือความเจ็บป่วยผู้ที่เจ็บป่วยแล้วได้ชื่อว่าเป็นผู้หมดความสุขไม่ว่าจะอยู่ในฐานะเช่นใด จะเป็นกระยาจกหรือพระราชาเศรษฐีมหาศาลถ้าลงความเจ็บป่วยทรมานคุกคามแล้ว ย่อมแสวงหาความสุขไม่ได้ แม้จะนอนอยู่ในปราสาทราชวัง หรือในคฤหาสน์ซึ่งใหญ่โตโอ่โถงประการใดแต่ถ้าความเจ็บไข้ความทรมานคุกคามอยู่ ก็หาความสุขไม่ได้ สู้นอนกระท่อมในกะต๊อบเล็กกะต๊อบน้อย โดยร่างกายมีความสุขไม่ได้ เพราะเหตุนั้นการไม่มีโรคจึงถือว่าเป็นลาภอย่างประเสริฐ นี่หมายถึงโรคภายนอก คือโรคภายในร่างกาย

ส่วนโรคภายในซึ่งเรียกว่า มนโรค คือโรคใจนั้น เกิดขึ้นเพราะกิเลสเช่น ความโลภ ความ โกรธความหลง เกิดขึ้นแล้วทำใจให้วิปริตแปรผัน ในที่สุดก็สามารถชักนำใจไปสู่ความชั่วช้าความลามกต่าง ๆ นี่ก็จัดว่าเป็นโรคภายในใจดุจเดียวกัน โรคนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ทำใจให้มัวหมอง ท่านเปรียบเหมือนควันของตะเกียง

โรคทางใจคือกิเลส เมื่อเกิดขึ้นก็ไปจับใจ ทำให้ใจเศร้าหมองไม่ผ่องแผ้ว การรักษาโรคทางใจนั้นก็เป็นของที่ควรจะกระทำอยู่เสมอควบคู่กันไปกับการรักษาโรคทางกาย แต่ส่วนมาก เรามักจะปล่อยปละละเลยคือโรคทางใจปล่อยให้เกิดขึ้น เจริญอยู่ตามอิสระโดยไม่พยายามขจัด คือขับไล่ให้หมดไป ไม่เหมือนอย่างโรคทางกาย ปวดหัวตัวร้อนเล็กน้อย วิ่งหายาหมอ แต่ว่าโรคทางใจเมื่อเกิดขึ้นเช่นความโลภความโกรธ ความหลง เราไม่ใคร่บำบัดปล่อยให้มันเกิดขึ้นเจริญขึ้น จนยากแก่การบำบัดรักษาในกาลภายหลัง

ความจริงในเรื่องกายนี้ มีอยู่เป็น ๒ ส่วน คือ กายส่วนหนึ่ง รวมกายกับใจเข้าด้วยกันจึงสำเร็จเป็นคนอย่างสมบูรณ์ ถ้าขาดอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่ชื่อว่าเป็นคนอย่างสมบูรณ์ เช่นคนที่มีแต่ร่างกายไม่มีใจ ก็ไม่เรียกว่าคน เรียกว่าซากศพ คนที่มีแต่ใจหาร่างกายไม่ได้ ก็ไม่เรียกว่าคน เรียกว่าวิญญาณ เรียกว่าภูติต่อเมื่อรวมกายกับใจเข้าด้วยกัน จึงสำเร็จรูปเป็นคนขึ้น คนมีความสำคัญสองส่วน เช่นนี้โรคก็เกิดขึ้นสองทาง คือ ทั้งทางกายและทางใจเหมือนกัน เพราะเหตุนั้นการรักษา จึงควรพยายามรักษาทั้งโรคทางกาย ทั้งทางใจ ไม่ใช่ปล่อยให้โรคใจหมักหมมอยู่ มุ่งรักษาแต่โรคกายเพียงอย่างเดียวแม้กายจะหาย แต่ถ้าโรคใจยังอยู่

ก็คืออนัตถะ คือความเสื่อมเสีย ก่อความทุกข์ให้แก่เจ้าของอยู่เสมอ โดยมากเราบริหารรักษาในด้านร่างกายมากกว่าในด้านจิตใจ ด้านจิตใจนั้นปล่อยปละละเลยไว้ ไม่บริหารรักษาปล่อยไปตามบุญตามกรรม เมื่อเป็นเช่นนี้ ความชั่วซึ่งไปจับอยู่ที่ใจก็ค่อยพอกพูนเจริญมากขึ้น ใจก็เป็นใจที่ชั่วไม่สอาดไม่ผ่องใส ใจที่ไม่ผ่องใสย่อมนำเราสู่ทุคติ คือนรก เป็นต้น ดังพุทธภาษิตที่ว่า จิตฺเตสงฺกิลิฏฺเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุคติเป็นอันหวังได้เพราะเหตุนั้น ก็ทานพุทธศาสนิกชน พึงขวนขวายรักษาทั้งกายและทั้งใจ ให้กายปราศจากโรคทางกาย ให้ใจปราศจากโรคหรือมีโรคเบาบางในทางใจ เมื่อทั้งกายและทั้งใจเป็นของบริสุทธิ์ผุดผ่องดีแล้ว ย่อมระสู่สุคติ คือสวรรค์และนิพพาน

อาตมะได้แสดงธรรมบรรยายมาก็ยุติโดยเวลาแต่เพียงนี้ เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

พิมพ์ที่บริษัทวรวุฒิการพิมพ์ 92/6 ถนนแจ้งวัฒนะ หลักสี่ บางเขน
นายปราโมทย์ นิ่งสานนท์ โทร. 5210030 3 มี.ค. 22